

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
1941-1974

Β' ΤΟΜΟΣ

ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
1941-1974

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ

ΤΟΜΟΣ Β'
ΕΜΦΥΛΙΟΣ - ΑΝΕΝΔΟΤΟΣ
1945-1967

POLARIS ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Πρώτη επανέκδοση: Φεβρουάριος 2010
© Polaris Εκδόσεις 2010
© Λίζα Γρηγοριάδου
Πρώτη έκδοση: Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος 1973

Επιμέλεια-διόρθωση κειμένων: Κυριάκος Αθανασιάδης

Σχεδιασμός εξωφύλλου, γραφιστική επιμέλεια: Μαρία Ζαχαριουδάκη
Φωτοστοιχειοθεσία: Αναστασία Σπανιολέτου
Επιμέλεια χαρτών: Γιώργος Γιαννικόπουλος
Σάρωση και επεξεργασία χαρτών: Αδάμ Γραφικές Τέχνες ABEE
Αναπαραγωγή φωτογραφιών από την πρώτη έκδοση: Φωτόλιο & Typicon AE
Εκτύπωση: Φωτόλιο & Typicon AE
Βιβλιοδεσία: Ι. Μάντης & Υιοί ΕΕ

Διατηρούνται όλα τα πνευματικά δικαιώματα. Κανένα τμήμα αυτού του βιβλίου δεν μπορεί ν' αναπαραχθεί, ν' αποθηκευτεί σε βάση δεδομένων ή να διαβιβαστεί με οποιαδήποτε μορφή ή με οποιοδήποτε, ηλεκτρονικό, μηχανικό, αντιγραφικό και οτιδήποτε άλλο μέσο, χωρίς προηγουμένως να έχει δώσει άδεια ο εκδότης.

Polaris Εκδόσεις: Βιβλία-Multimedia
Ναυαρίνου 17, 10681 Αθήνα
Τηλ. 210 3836482, fax 210 3807608
www.polarisekdoseis.gr • info@polarisekdoseis.gr
ISBN: 978-960-6829-18-5

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

<i>Εισαγωγή (Γιώργος Μαργαρίτης)</i>	9
<i>Πρόλογος του εκδότη στην πρώτη έκδοση</i>	17
<i>Πρόλογος του συγγραφέα στην πρώτη έκδοση</i>	19

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)

Β' τόμος: Εμφύλιος-Ανένδοτος (1945-1967)

1. Η Ελλάδα μετά τη Βάρκιζα	23
2. Η άφιξη του Μεσσία	65
3. Η μεγάλη χρεωκοπία	79
4. Από την αποχή στον καπετάν Μπαρούτα	105
5. Ο συσχετισμός των δυνάμεων	131
6. Προς το κενό δύναμης	149
7. Η αλλαγή φρουράς	175
8. Μετά το Στρασβούργο	209
9. Η μάχη των πόλεων	233
10. Η μεγάλη εξόριση	247
11. Η πρώτη μάχη του Γράμμου	267
12. Η αντεπίθεση και η κρίση	285
13. Ο Παπάγος αρχιστράτηγος	319
14. Η τελευταία μάχη	343
15. Η οικονομία το 1947-1949	355
16. Αλλαγή φρουράς (εποχή του Κέντρου)	365
17. Ο στρατάρχης και το στέμμα (εποχή των βασιλέων)	397
18. Ο άρρωστος κονταρομάχος (εποχή του Πλαστήρα)	435
19. Ο μέγας πλάτανος (εποχή του Παπάγου)	479
20. Η ανανέωση της Δεξιάς (εποχή του Καραμανλή)	549
21. Ανάπτυξη και αντιπολίτευση (εποχή της φθοράς)	589
22. Υπόθεση Λαμπράκη (εποχή του «Ανένδοτου»)	605
23. Επάνοδος του Κέντρου (εποχή Παπανδρέου)	659
24. Οι μαθητευόμενοι μάγοι (εποχή αδιεξόδων)	719
25. Τα συμπεράσματα μιας ιστορικής περιόδου	759

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ την ίδια στιγμή που αυτά ξετυλίγονται ήταν πάντοτε διάβημα γοητευτικό και ταυτόχρονα επικίνδυνο. Τα αποτελέσματα που προκύπτουν από αυτό έγιναν αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης μεταξύ των ιστορικών. Η μία πλευρά είχε οπωσδήποτε να συμπαρατάξει στην υπόθεσή της τον Θουκυδίδη, πολλούς Ρωμαίους ιστορικούς και όλους τους χρονικογράφους του Μεσαίωνα, οι οποίοι, αν και πάντοτε ξεκινούσαν από την κτίση του κόσμου για να δώσουν συνέχεια και συνέπεια στα έργα της Θείας Πρόνοιας, κατέληγαν βιαστικά στην παρακολούθηση των αποκαλύψεων της βούλησης του Θείου μέσα από τα καθημερινά συμβάντα και, κυρίως, μέσα από τις πράξεις των ηγεμόνων, των εκλεκτών. Στην άλλη πλευρά δεν υπήρχε τόσο το βάρος μιας μακράς παράδοσης όσο οι κανόνες μιας επιστήμης που άρχισε να αποκτά τα εργαλεία της με τον Διαφωτισμό για να τα κάνει κυρίαρχη μέθοδο στη διάρκεια του 19ου και του 20ού αιώνα.

Ο Σόλων Γρηγοριάδης είχε πολλά να διηγηθεί στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Δεν ήταν ένας από τους «ήρωες» της εποχής, τους πρωτεργάτες των καταστάσεων και των γεγονότων – η συμμετοχή του στα δρώμενα ήταν έμμεση και οπωσδήποτε όχι κεντρική. Από την οικογενειακή του όμως τοποθέτηση και ιστορία βρισκόταν σε σημείο απ' όπου μπορούσε να παρατηρεί με διαύγεια τα όσα γύρω του συνέβαιναν. Από την επαγγελματική του θέση επίσης, ως δημοσιογράφος, προσλάμβανε πολύ περισσότερα απ' όσα ο μέσος άνθρωπος μπορούσε ν' αντιληφθεί. Ήταν μάλιστα κοινωνός, μέσα από πολυάριθμα δημοσιεύματα, ενός είδους ιστοριογραφίας που πολύ επηρέασε, αν όχι την ιστορική επιστήμη, τουλάχιστον την αντίληψη των πολλών για τα όσα κληροδότησε το ιστορικό χθες.

Η πορεία της χώρας στον 20ό αιώνα προσφερόταν για τέτοιου είδους διαβήματα. Πρώτο και κύριο, επρόκειτο για μια συναρπαστική ιστορία που μπορούσε να προσφέρει πλοκή αντάξια του πλέον ευφάνταστου μυθιστορήματος, σε πολλές περιπτώσεις σαφώς περισσότερα από αυτό. Και να θέλαμε να χαρακτηρίσουμε αυτή την περίοδο με μία λέξη, δύσκολα θα το κατορθώναμε. Να την ονομάσουμε «ταραγμένη», λόγου χάρη, θα την αδικούσαμε. Σπάνια μία χώρα κι ένας λαός έχουν διατρέξει μία τόσο πυκνή και βαριά ιστορική διαδρομή, με προσδοκίες, ανατροπές, εξελίξεις, πάθη, συγκρούσεις, ελπίδες, αγώνες, καταστροφή και θάνατο. Φοβάμαι ότι καμία λέξη δεν μπορεί να περιγράψει με ακρίβεια τα όσα συνέβησαν.

Δεν ήταν μία χωρίς νόημα και επαύριο αναταραχή, μάλλον με διαρκή κοσμογονία έμοιαζε. Ένας επώδυνος τοκετός για τη γέννηση μιας χώρας ολότελα νέας και ταυτόχρονα εξαιρετικά παλαιάς, αρχαίας, όπως τη θεωρούσαν οι πολίτες της και ικανό τμήμα τού

γύρω κόσμοι. Τοκετός που κράτησε πολλές-πολλές δεκαετίες και που, μέσα από διαδοχικά επεισόδια, που το καθένα από αυτά άξιζε μία ιδιαίτερη ιστορικά αφήγηση, δημιούργησε την Ελλάδα και τους Έλληνες όπως τους ξέρουμε σήμερα και όχι όπως ήταν στα 1830, στα 1881, στα 1898, στα 1912, στα 1919, στα 1922, στα 1940, στα 1945, στα 1950 ή όποιο άλλο ορόσημο φανταστεί κανείς. Τα όσα τρομερά συνέβησαν στα 1922 δεν ήταν αρκετά για την ολοκλήρωση της διαδικασίας. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, όταν έφτασε στην Ελλάδα στα 1940, βρήκε την ελληνική κοινωνία έτοιμη να συνεχίσει τον αγώνα για τη διαμόρφωσή της, έτοιμη να δώσει νέα χαρακτηριστικά σε αυτό που συνοπτικά και αφαιρετικά ονομάζουμε νέα Ελλάδα.

Ας επιστρέψουμε όμως στον Σόλωνα Γρηγοριάδη και το έργο του.

Από τα πολλά ορόσημα που η σύγχρονη ελληνική ιστορία πρόσφερε, ο Γρηγοριάδης διάλεξε το 1941 για να ξεκινήσει την ιστορική του αφήγηση. Ίσως με τον τρόπο αυτό να ήθελε να απομονώσει και να προβάλει μία ειδική περίοδο της ιστορίας αυτής, κάτι που έμοιαζε με τον κύκλο της δημιουργίας, έστω στην ανολοκλήρωτη εκδοχή της. Το συμπαγές σχήμα που ίσως ήθελε να αναδείξει ξεκινούσε από το μηδέν, από τη στιγμή της ήττας και του χάους, την ώρα του πρωταρχικού κενού. Όταν δηλαδή, μετά από σκληρό εξάμηνο αγώνα, οι δυνάμεις του Άξονα, οι Γερμανοί πίσω από τους ταπεινωμένους φασίστες του Μουσολίνι, τελικά πέρασαν κατακτώντας τη χώρα και βυθίζοντάς την στο χάος και στην εκμηδένιση. Επρόκειτο για το μηδέν, για το τίποτα, δηλαδή για το σημείο όπου τα πάντα μπορούσαν να ξεκινήσουν από την αρχή.

Πραγματικά από την αρχή ξεκίνησαν. Μέχρι το 1943 η Ελλάδα είχε γίνει κάτι το διαφορετικό. Δεν ήταν πλέον η ηττημένη, ταπεινωμένη, αποσαθρωμένη χώρα του 1941. Δεν ήταν ο λαός της ένας ταπεινωμένος λαός, μία δεξαμενή ανθρώπων και αγαθών στην απόλυτη εξουσία των ιθυνόντων του Βερολίνου ή της Ρώμης. Η Εθνική Αντίσταση είχε προβάλει ακριβώς μέσα από αυτό το αρχικό «τίποτα», μέσα από την ήττα του 1941 και την πείνα, την εξαθλίωση του επόμενου χειμώνα. Ένα μεγάλο μέρος της χώρας και ένα σημαντικό ποσοστό του λαού της ζούσαν ελεύθερα, μακριά από την εξουσία του κατακτητή, μακριά από τους εφιαλτικούς κανόνες της κατεχόμενης «Νέας Ευρώπης». Δε ζούσαν απλώς, δημιουργούσαν. Με το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, το ΕΑΜ, επεξεργάζονταν ένα καινούργιο κοινωνικό και πολιτικό σκηνικό για τη χώρα, μία πρόταση αληθινά κοσμογονική που θα προσπερνούσε ριζοσπαστικά όλες τις εκκρεμότητες που άφησε πίσω του το τραγικό 1922 και η πολυκύμαντη προγενέστερη ιστορία του τόπου. Ο λαϊκός στρατός, ο ΕΛΑΣ, ήταν επίσης εκεί, μέρος μιας πελώριας στρατιάς που στο πλαίσιο του παγκόσμιου πολέμου πολεμούσε τον ναζιστικό Άξονα, αλλά και μέρος μιας μεγάλης υπόσχεσης για τη μορφή της μεταπολεμικής Ελλάδας.

Αυτός ήταν ο πρώτος κύκλος: από την πτώση και τον μηδενισμό του 1941, στην έξαρση και τις προσδοκίες του 1943-1944.

Οι ανατροπές όμως δεν τελείωσαν εδώ. Η σύγκρουση με τη Βρετανική Αυτοκρατορία αμέσως μετά την Απελευθέρωση, τα Δεκεμβριανά, η ήττα του λαϊκού στρατού, η χωρίς κύρος Συμφωνία της Βάρκιζας, η τρομοκρατία, η διολίσθηση προς τον εμφύλιο πόλεμο, ήταν μέρη μιας νέας ανατροπής. Οι προσδοκίες ταπεινώθηκαν, οι ελπίδες ηττήθηκαν, η νέα Ελλάδα δε θα γεννιόταν με τους όρους της Εθνικής Αντίστασης. Το αντίθετο μάλιστα: μόλις ξεκινούσε ένας νέος κύκλος πτώσης και εκμηδένισης.

Ο εμφύλιος πόλεμος ήταν ο πρώτος σταθμός αυτού του κύκλου. Αγριότητα, αίμα και καταστροφή για πολλούς-πολλούς μήνες, ένα σκηνικό ικανό να ακυρώσει και να ανατρέψει όλα τα σπουδαία που προηγήθηκαν. Οι μαύρες αυτές σελίδες προϋδέαζαν για τη συνέχεια: το καθεστώς υποτέλειας στον εξωτερικό παράγοντα, το πολιτικό σύστημα «εκτάκτου ανάγκης» με τις διώξεις, τους αποκλεισμούς, τα ποικίλα αδιαφανή κέντρα εξουσίας. Μια παρατεταμένη πτώση της δημοκρατίας και μαζί της της χώρας ολόκληρης και του λαού της. Μια παρατεταμένη ανατροπή των όσων αποκτήθηκαν στους λαμπρούς χρόνους της Αντίστασης.

Η πτώση οδήγησε στο ναδίρ. Αυτό ήταν η Χούντα των συνταγματαρχών και το καθεστώς που επέβαλε στη χώρα. Στις αρχές του 1970 αυτή τη θλιβερή κατάσταση, την ολοκλήρωση του κύκλου της πτώσης, θέλησε να καταγράψει ο Σόλωνας Γρηγοριάδης. Και, για να δώσει ολόκληρη την εικόνα, γύρισε πίσω στα 1941. Στην αφετηρία δηλαδή αυτού του επώδυνου κύκλου, του γεμάτου αντιφάσεις, συγκρούσεις, εξάρσεις και πισωγυρίσματα.

Αυτό χονδρικά το σχεδόν «θρησκευτικό» σχήμα αναπτύσσεται και εξετάζεται στις σελίδες της παρούσας ιστορικής αφήγησης. Ένας συναρπαστικός κύκλος όπου η ιστορία της έξαρσης και της ανόδου καταλήγει στον απόλυτο εκχυδαϊσμό και την ολοκληρωτική πτώση: από το τραγικό έτος της υποδούλωσης, το 1941, στο μεγαλείο της Εθνικής Αντίστασης και, από εκεί, στην κρίση του Εμφυλίου και στη συνέχεια στον πλήρη ευτελισμό της μετεμφυλιακής περιόδου και στα χρόνια της Χούντας των συνταγματαρχών. Από το μηδέν στο μηδέν...

Η ιστοριογραφία του Γρηγοριάδη είναι διδακτική με τον τρόπο ίσως που τα θρησκευτικά κείμενα είναι. Ακολουθώντας τις περιπέτειες της χώρας και του λαού της, θέλει να αποτιμήσει το σημείο όπου τα πράγματα είχαν φτάσει στην αρχή της δεκαετίας του 1970. Μία αναγκαία εξήγηση, που απευθυνόταν σε όσους είχαν συνείδηση της κρισιμότητας των καιρών.

Στα 1970, τα εργαλεία που ο ιστορικός θα θεωρούσε απαραίτητα για να επεξεργαστεί τα ιστορικά γεγονότα μιας τόσο περίπλοκης περιόδου απουσίαζαν σχεδόν ολοκληρωτικά. Διαφαινόταν μόνο το εξωτερικό περίβλημα των καταστάσεων και των γεγονότων: η «δημόσια πληροφορία» δηλαδή, όσα «δημοσιογραφικά» έρχονταν στο φως, οι εξωτερικές ενδείξεις, τα «σημεία» μιας ισχυρής εσωτερικής διαμάχης, πολιτικής όσο και κοινωνικής. Περίπου το σύνολο των αρχειακών πηγών, ελληνικών ή ξένων, απουσίαζαν, δεν ήταν ούτε κατά διάνοια προσιτές και προσβάσιμες. Η δευτερογενής παραγωγή ιστοριογραφικών έργων, στα ελληνικά ή σε άλλες γλώσσες, βρισκόταν επίσης στα σπάργανα. Τα απομνημονεύματα των επιφανών πρωταγωνιστών, μονόπλευρα και αυτά καθώς η πλευρά των ηττημένων δεν είχε το δικαίωμα να αναφέρεται στη δική της ζωή και ιστορία, κυριαρχούσαν με όλα τα προβλήματα που τέτοιου είδους πηγές εμπεριέχουν: την απολογητική υφή του λόγου τους, για παράδειγμα, θυσία στον βωμό της υστεροφημίας του γράφοντα. Τα απομνημονεύματα του Ουίνστον Τσόρτσιλ, λόγου χάρη, περισσότερα ερωτηματικά δημιουργούσαν ως προς το ελληνικό ζήτημα παρά απαντούσαν σε κρίσιμα ερωτήματα.

Από την πλευρά των ηττημένων ελάχιστα κείμενα υπήρχαν. Η μικρή έξαρση εκδόσεων που συνόδευσε τη σχετική φιλελευθεροποίηση της ελληνικής πολιτικής ζωής ανάμεσα

στο 1963 και στο 1967 λίγα πράγματα είχε καταφέρει να αποτυπώσει. Τα πρώτα μεγάλα αυτοβιογραφικά κείμενα είχαν ήδη δει το φως, χωρίς όμως να μεταβάλουν τη γενική εικόνα. Το έργο του Δημητρίου (Νικηφόρου) *Ανάρτης στα Βουνά της Ροίμελης* (1965) ή το αντίστοιχο μνημειώδες του Πάνου Λάγδα για τον Άρη Βελουχιώτη (1964) είχαν μία υφή επίσης απολογητική, αν και, με βάση την απόλυτη σιωπή που είχε προηγηθεί, ισοδυναμούσαν με αληθινή αποκάλυψη καταστάσεων διωγμένων για καιρό ως την πίσω, την αθέατη πλευρά της συλλογικής μνήμης.

Μέσα σε θύελλες πολυποίκιλων διωγμών και σε μία συντονισμένη προσπάθεια απαξίωσης των πολιτικών και ηθικών χαρακτηριστικών της Αντίστασης και της Αριστεράς, βιβλία όπως αυτό του Στέφανου Σαράφη για τον Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό (ΕΛΑΣ) (1946 και 1964), ή το συλλογικό *Στ' Άρματα! Στ' Άρματα!* (1964) για την Εθνική Αντίσταση επιδίωκαν περισσότερο να μιλήσουν για το αυτονόητο, ότι δηλαδή υπήρξε Αντίσταση στους κατακτητές της χώρας, παρά να θέσουν ιστορικά προβλήματα και να απαντήσουν σε αυτά. Στις συνθήκες εξάλλου που ο Σόλων Γρηγοριάδης έγραφε τη δική του ιστορική εξιστόρηση ούτε η μνεία σε αυτά τα προηγηθέντα έργα ήταν δυνατή. Οι κομμουνιστές, η Αριστερά και όλες οι παραφυάδες τους ήταν εκτός νόμου και υπό απηνή διωγμό!

Τι απέμενε;

Το υλικό της δημοσιογραφίας ήταν σχεδόν αποκλειστικά το υπόβαθρο του έργου. Αυτό το υλικό δε θα μπορούσαμε να το προσδιορίσουμε σήμερα με αυστηρούς όρους. Η χρονική απόσταση που χώριζε το 1973 από το 1941 ήταν τότε μόλις 30 χρόνια και αυτό σήμαινε ότι πολλοί από τους πρωταγωνιστές, άμεσους ή έμμεσους, των παλαιών καταστάσεων και γεγονότων ήσαν ακόμα στη ζωή. Υπήρχε ένας ζωντανός διάλογος, υπόγειος έστω, για τα προγενέστερα, και η δημοσιογραφική συμβολή στην καταγραφή τους γινόταν αναγκαστικά μέρος αυτής της ευρύτατης συζήτησης. Αντλούσε πληροφορίες από αυτό τον περίγυρο, αλλά και ταυτόχρονα ελεγχόταν, κρινόταν από αυτόν.

Οι «δημοσιογραφικές» πληροφορίες αφορούσαν κάθε τομέα των προγενέστερων συμβάντων. Επρόκειτο για «πληροφορίες» με κάθε δυνατή έννοια του όρου. Περιλάμβαναν οτιδήποτε είχε δημοσιευθεί κατά καιρούς στον Τύπο αλλά και όλα εκείνα τα οποία, χωρίς ποτέ να έχουν τυπωθεί, κυκλοφορούσαν ως φήμες, ως αντιλήψεις, ως βάσιμες υποψίες, ως υπόβαθρα συζητήσεων, ως ερωτήματα με απάντηση ή χωρίς. Ο Σόλων Γρηγοριάδης, με μεγάλη πείρα στην «ιστορική δημοσιογραφία», ήταν καλά προετοιμασμένος για τη συλλογή και τη χρήση αυτού του υλικού. Έχοντας πίσω του μία πλούσια σταδιοδρομία σε κάθε θέση και βαθμίδα της δημοσιογραφίας, μπορούσε με άνεση να κινηθεί σε αυτά τα νερά.

Απέναντι στις ανεύρετες στον καιρό του «πηγές» της ιστορικής επιστήμης, ο Σόλων Γρηγοριάδης επιστράτευσε τις κοινωνικές, θα λέγαμε, γνώσεις πάνω στα προγενέστερα. Δε θα μπορούσε να είναι αλλιώς, δεν ήταν αλλιώς. Σε τελευταία ανάλυση, εκείνο τον καιρό η ιστοριογραφία ζούσε ακόμα κάτω από τη σκιά του μεγάλου Μισελέ, ο οποίος είχε επίσης, ενίοτε, προσφύγει σε παρόμοιες μεθόδους κάθε φορά που είχε να αφηγηθεί το πρόσφατο και το τρέχον.

Σε τελευταία ανάλυση, η Ελλάδα είχε ισχυρή «τεχνογνωσία» πάνω σε αυτό το είδος της ιστοριογραφικής παραγωγής. Από το έργο του Κόκκινου για την Ελληνική Επανά-

σταση ως το έργο του Στάθη Πρωταίου για τη Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή, πλήθος έργα αυτού του είδους είχαν ήδη δει το φως και είχαν θεμελιώσει «σχολή» με κανόνες και απαιτήσεις. Σ' αυτή τη σχολή μπορούμε να εντάξουμε τον Γρηγοριάδη.

Γράφοντας σε σκοτεινές εποχές, αναπολώντας τους καιρούς της εξύψωσης μέσα από το έρεβος της πτώσης, ο Γρηγοριάδης ήταν αναγκασμένος να μιλήσει πολιτικά. Να δώσει δηλαδή στοιχειώδεις έστω εξηγήσεις για το πώς έφτασαν τα πράγματα εκεί που έφτασαν, για τις δυνάμεις που διαμόρφωσαν τα γεγονότα, για τις επιλογές των πολιτικών δυνάμεων και, πιο ειδικά, των ηγεσιών τους. Σε τελευταία ανάλυση, ετούτη η πολιτική κουβέντα ήταν ο σταθερός παρονομαστής στη διάχυτη συζήτηση για το παρελθόν, ειδικά σε χώρους που προσπαθούσαν να βρουν απαντήσεις στο γιατί η χώρα διολίσθησε στη δικτατορία των συνταγματαρχών. Η «πολιτική» αναζήτηση υπαγόρευσε τους στόχους της συγγραφικής προσπάθειας.

Ο πρώτος και πλέον ευδιάκριτος στόχος ήταν η αποκατάσταση ενός είδους γέφυρας με την προγενέστερη ιστορία του τόπου. Επρόκειτο για το ξεκαθάρισμα ενός θολού τοπίου. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 η «Ελλάς των Ελλήνων Χριστιανών» πορευόταν μέσα σε ένα τοπίο ιδιόμορφου «ιστορισμού». Η επίκληση του παρελθόντος ήταν προνομιακό πεδίο κατάχρησης για τον πολιτικό λόγο του καθεστώτος. Το τελευταίο ζητούσε απελλιμένα και επίμονα μέσα από το χθες τη νομιμοποίηση των καταστάσεων που το ίδιο είχε επιβάλει στο σήμερα. Η δικτατορία, σύμφωνα με τους απολογητές της, είχε να αντιμετωπίσει απειλές που προέρχονταν από την αμέσως προγενέστερη ιστορία και που οι κοινοβουλευτικές διακυβερνήσεις, ακόμα και το παλάτι, είχαν αποδειχθεί ανάξιες να αντιμετωπίσουν. Από αυτή τη σκοπιά, η –κατά τους συνταγματάρχες– «ιστορία» γνώρισε τις πλέον ανθηρές ημέρες της. Ήταν, για παράδειγμα, η μόνη ίσως εποχή που ο ελληνικός κινηματογράφος, αδρά χρηματοδοτούμενος από το καθεστώς, τόλμησε την παραγωγή «ιστορικού» περιεχομένου ταινιών, όπου ποικιλότροπα ερμηνευόταν η «κομμουνιστική απειλή» από τον καιρό των Δεκεμβριανών και δώθε.

Οι «ιστορικού» περιεχομένου επιδείξεις στο Παναθηναϊκό στάδιο, θέαμα υποχρεωτικό για τους μαθητές των ελληνικών γυμνασίων, ανάγλυφα, όπως θα θυμούνται ακόμα οι παλαιοί, αποτύπωνε αυτό τον «ιστορισμό των εκτάκτων αναγκών» που οι συνταγματάρχες θέλησαν να αναδείξουν.

Στην ουσία επρόκειτο για την επί της ιστορίας δικτατορία. Η Χούντα προσπάθησε να κατασκευάσει ένα μονολιθικό ιστορικό πλαίσιο, όλες οι εκφάνσεις του οποίου θα οδηγούσαν στη δικαίωση των δικών της πρωτοβουλιών και πολιτικών. Πραγματικά, η ιστορικού περιεχομένου πομπώδης επίδειξη συνοδευόταν από ένα άλλο φαινόμενο: ένα βαρύ πέπλο «μυστικότητας» κάλυπτε την ιστορία καθ' εαυτή, ειδικά στις πλέον πρόσφατες περιόδους της. Η Κατοχή, η Αντίσταση, ο Εμφύλιος, η μετεμφυλιακή Ελλάδα, παρουσιάζονταν σχηματικά ως καρικατούρες της πραγματικότητας, όπου όλα τα κρίσιμα στοιχεία, όλα σχεδόν τα γεγονότα και οι καταστάσεις είχαν απισχανθεί ως την εξοφάνισή τους. Πώς θα μπορούσε να πράξει διαφορετικά ένα καθεστώς που θεμελιώθηκε πάνω στην ανατροπή ακόμα και των πλέον επίσημων θεσμικών πόλων εξουσίας της χώρας, του παλατιού συμπεριλαμβανομένου, όπως και του συντηρητικού πολιτικού κόσμου που τροφοδοτούσε και στελέχωνε τις αντικομμουνιστικές κυβερνήσεις των προηγούμενων χρόνων;

Αυτό το κυρίαρχο σκηνικό υπαγόρευσε ίσως στον Γρηγοριάδη τον πρώτο στόχο που η ιστορική του αφήγηση θα προσπαθούσε να πετύχει: επρόκειτο για την «αποκάλυψη» μιας πιο σύνθετης ιστορίας από εκείνης που το καθεστώς ήθελε να επιβάλει. Ο κόσμος δεν ήταν μανιχαϊστικός όπως η Χούντα με βάση τις δικές της αξίες ήθελε να κάνει τους άλλους να πιστέψουν. Υπήρχε προϊστορία και γεγονότα, η καταγραφή και η παράθεση των οποίων καθιστούσαν έωλα τα «ιστορικά» επιχειρήματα του στρατιωτικού καθεστώτος. Κυρίως προέβαλλε μία αντίθεση που θα ήταν πολιτικά χρήσιμο να καταγραφεί. Ένα παρελθόν αγώνων και επιτευγμάτων που ερχόταν σε προφανή αντίθεση με την τότε τρέχουσα κατάσταση της χώρας και του λαού της.

Υπήρχε όμως στη σκέψη του Σόλωνα Γρηγοριάδη μία ευδιάκριτη δεύτερη σκέψη και μαζί και πρόθεση. Στην κατάσταση που η χώρα ήταν στον τέταρτο ή πέμπτο χρόνο της δικτατορίας χρειαζόταν ένα ιστορικό πλαίσιο ικανό να «συμβιβάσει» τις ποικίλες αντιθέσεις που υπέσκαπταν την επιστροφή σε ένα δημοκρατικό καθεστώς. Στο πνεύμα των καιρών, το ζητούμενο αυτό σήμαινε ένα είδος «εθνικής ενότητας». Για να επιτευχθεί η τελευταία, χρειαζόταν κάτι επιπλέον: ο εξοβελισμός των «άκρων» από την πολιτική ζωή – κατ' επέκταση, ο στιγματισμός τους από την ιστορία.

Σε αυτό το διάβημα η «κεντρώα» τοποθέτηση του συγγραφέα, ο επίμονος τονισμός των αποστάσεων που θέλει να τηρήσει από τούς δύο πόλους της πολιτικής όξυνσης του πρόσφατου ελληνικού παρελθόντος, αποτελούν σταθερό παρονομαστή στο έργο του. Πρόκειται για μία τοποθέτηση που δανειίζεται, από τη μία πλευρά, θέσεις των «αριστερών φιλελευθέρων» –αυτών των εν μέρει κληρονόμων της παλαιάς βενιζελικής παράδοσης στην πιο «προοδευτική» εκδοχή της, παλαιών συμμάχων του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου και ενίοτε «συνδοιπόρων» της Αριστεράς στον μεταπολεμικό πολιτικό κόσμο– και από την άλλη εμπεριέχει και καλλιεργεί τις αντιλήψεις και την οπτική ενός νέου πολιτικού χώρου που η σύντομη πολιτικά δεκαετία του 1960 είχε αρχίσει να διαμορφώνει.

Οι συγκυρίες της εποχής εξάλλου ευνοούσαν τις νέες πολιτικές και ιδεολογικές αναζητήσεις. Ήταν μία εποχή βαθιάς κρίσης για το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα –η διάσπαση του 1968 ήταν ακόμα πολύ κοντά– με ανατρεπτικές συνέπειες για το δημοκρατικό-αντιχουντικό-προοδευτικό φάσμα του ελληνικού πολιτικού συστήματος: για πρώτη φορά μετά από πολλές δεκαετίες οι κομμουνιστές δεν ήταν οι φυσικοί και οι απόλυτοι ηγέτες των αγώνων για τη δημοκρατία και την πρόοδο, για την απεξάρτηση της χώρας από τα ξένα κέντρα αποφάσεων και το συνεπακόλουθο μετεμφυλιακό καθεστώς «εκτάκτου ανάγκης». Υπήρχε πλέον χώρος για την ανάδειξη νέων δυνάμεων στους κοινωνικούς και πολιτικούς χώρους που υιοθετούσαν ετούτα τα αιτήματα και τις προοπτικές. Η παλαιά ιεραρχία που κληρονόμησε το ΕΑΜ και η Εθνική Αντίσταση μπορούσε πλέον να αναδιαταχθεί.

Αυτά λοιπόν τα χρόνια, τον καιρό που εκπονεί ο Γρηγοριάδης την ιστορία του, ένα σημαντικό τμήμα εκείνων των προσώπων και των πολιτικών δυνάμεων που, είτε στα χρόνια της Κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης, είτε στα μετεμφυλιακά χρόνια, στο πλαίσιο της ΕΔΑ, είχε πλέον απογαλακτισθεί αποφασιστικά από ένα παρελθόν όπου, στο χώρο των κοινωνικών και δημοκρατικών διεκδικήσεων, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας είχε τον πρώτο και βασικό ρόλο. Η δημιουργία ιστορικών «αποστάσεων» από αυτόν τον «φιλο-κομμουνιστικό» χώρο αποτελούσε και πολιτική προϋπόθεση για τη διεκδίκηση της πολιτικής κυριαρχίας από δυνάμεις που ήθελαν περισσότερες δημοκρα-

τικές ελευθερίες και κοινωνικά δικαιώματα, μακριά όμως ή και ενάντια σε όσα οι κομμουνιστές προωθούσαν: την αναδιάταξη του αστικού καθεστώτος, αν μπορούμε να το εκφράσουμε έτσι. Εάν η ιστοριογραφία μπορεί να έχει πολιτική ταυτότητα, τότε το έργο του Γρηγοριάδη είναι ένα τυπικό υπόδειγμα «κεντρώας» καταγραφής των γεγονότων.

Και οπωσδήποτε θα ήταν λάθος να αναμείξουμε το «κεντρώο» με το ιστορικά αντικειμενικό. Πρόκειται για τη συγκεκριμένη πολιτική σκοπιά κάτω από την οποία η ιστορική αντίληψη του κόσμου, της τότε Ελλάδας δηλαδή, καταγράφηκε από τον Γρηγοριάδη. Θα πρέπει να το κρατούμε αυτό στη σκέψη μας όταν παρακολουθούμε την προοδευτική –και επιλεκτική, αν θέλετε– ένταξη πολλών ιστορικών και ταυτόχρονα πολιτικών σχημάτων του μεγάλου αυτού έργου στον πολιτικό λόγο των μετέπειτα χρόνων, ειδικά αυτών που ευαγγελίζονταν την «αλλαγή». Από αυτή την άποψη και σε αυτόν τον βαθμό το έργο του Γρηγοριάδη ήταν –λιγάκι– ένα είδος πολιτικού Ευαγγελίου.

Η συγκυρία της πρώτης έκδοσης θα μπορούσε να σφραγίσει το εγχείρημα του Γρηγοριάδη. Να το ταυτίσει με τη συγκεκριμένη φάση της κρίσης και της τελικής πτώσης της Χούντας και να το συνδέσει με τις αγχώδεις αναζητήσεις της Μεταπολίτευσης. Στην περίπτωση αυτή, το έργο κινδύνευε να γίνει «στιγμαίο» – με την έννοια ότι, αφού είπε όσα είχε να πει σε μία ειδική φάση, να μείνει στη συνέχεια στα αζήτητα του ιστοριογραφικού στερεώματος: να ξεπεραστεί και να επισκιαστεί από πληρέστερα έργα, προϊόντα μιας πιο ήρεμης και, ίσως, μιας πιο «επιστημονικής» εποχής.

Και όμως, η *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας* του Σόλωνα Γρηγοριάδη αποδείχθηκε πως δεν ήταν μία «στιγμαία» ιστοριογραφική απόπειρα. Δεν ήταν ένα δημιούργημα της συγκυρίας, καταδικασμένο να γεράσει πρόωρα μόλις η τελευταία απομακρυνόταν στον χρονικό ορίζοντα. Απόδειξη αποτελεί ίσως και η τρέχουσα επανέκδοση του έργου.

Η συνθετική ιστοριογραφία, η παραγωγή δηλαδή ιστορικού έργου που μπορεί πολύπλευρα να εξετάζει μια συγκεκριμένη περίοδο και να απαντά με λογική συνάφεια σε ερωτήματα που προκύπτουν από την ίδια την εξέλιξη των γεγονότων, δεν είναι αποκλειστικά και μόνο μία επιστημονικού ενδιαφέροντος διεργασία. Ο κοινωνικός ρόλος ενός τέτοιου έργου, η συμβολή του στην πολιτική παιδεία, ξεπερνά τα στενά ακαδημαϊκά και επιστημονικά όρια. Κανείς δε θα είχε αντίρρηση στη διαπίστωση αυτή.

Στη χώρα μας όμως, αλλά και γενικότερα στο διεθνές επιστημονικό περιβάλλον, η συνθετική ιστοριογραφία δείχνει τα τελευταία χρόνια να υποφέρει. Αυτή η εξέλιξη είναι ιδιαίτερα ορατή στο πεδίο των «εθνικών» ιστοριών – εκείνων δηλαδή που παρακολουθούν τις εξελίξεις στο πλαίσιο μίας συγκεκριμένης χώρας. Η «μόδα», αν η έκφραση επιτρέπεται, προκρίνει τις επιμέρους, τις περιπτωσιολογικές μελέτες, την ανάδειξη του μερικού και του επουσιώδους ή του παράπλευρου και μη πολιτικού. Ίσως αυτό να οφείλεται στη λεγόμενη κρίση του έθνους-κράτους, ή στη γενικότερη κρίση της κυρίαρχης πολιτικής – δεν είναι ο κατάλληλος χώρος εδώ για να εξετάσουμε βαθύτερα ετούτο το πρόβλημα. Γεγονός πάντως είναι ότι, μέσα στο τοπίο αυτό, η επιστημονική ιστοριογραφία βρέθηκε πολύ πίσω από τις κοινωνικές και πολιτικές λειτουργίες και ανάγκες της ιστορικής παιδείας.

Επιπρόσθετα, στη χώρα μας η συνθετική αφήγηση ιστορικών καταστάσεων ποτέ δεν ήταν το ισχυρό σημείο της «ακαδημαϊκής» ιστοριογραφίας. Η τελευταία αναλισκόταν και αναλύσεται σε επιμέρους μελέτες, ενίοτε εξαιρετικά ενδιαφέρουσες, χωρίς όμως τί-

ποτε το σφαιρικό, χωρίς τίποτα που να μοιάζει με τη μνημειακή παραγωγή τύπου Παπαρηγόπουλου ή Κορδάτου. Ίσως οι εποχές δεν προσφέρονται για τέτοια εγχειρήματα, ίσως να είναι ειδική περίοδος συσσώρευσης γνώσεων και τεχνικών – θα δούμε. Στο μεταξύ όμως οι αναγνωστικές και ταυτόχρονα ουσιαστικές ανάγκες για ιστορική παιδεία που ο κοινωνικός χώρος επιδεικνύει καλύπτονται με συλλογικά έργα, συνήθως υπό την εμπορική κηδεμονία εφημερίδων και των συνακόλουθων με αυτές εκδοτικών οίκων. Οπωσδήποτε τα έργα αυτά δεν κτίζονται με άξονα μία συνεκτική αφήγηση, αλλά αποτελούν άθροισμα μελετών, με τη μορφή περίπου πρακτικών συνεδρίου.

Καθώς οι ανάγκες της κοινωνίας, όπως και οι ανάγκες της φύσης, απεχθάνονται το κενό, έργα όπως αυτό το παλαιό και «ειδικό» του Σόλωνα Γρηγοριάδη έρχονται να καλύψουν το κενό. Μπορεί να μην είναι εφάμιλλο επιστημονικά των «θεματικών» εκδόσεων, μπορεί να μην είναι το επιθυμητό έργο ιστορικής παιδείας για μία τόσο κρίσιμη περίοδο όπως αυτή της Ελλάδας του 1941-1974, αποτελεί όμως πάντοτε έναν αναντικατάστατο οδηγό πλοήγησης στα πυκνά γεγονότα αυτής της περιόδου.

Από αυτή την άποψη παραμένει πολύτιμο τμήμα τού περί την πρόσφατη ελληνική ιστορία πλαισίου γνώσης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ
Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2009

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ Τ Ο Υ Ε Κ Δ Ο Τ Η
Σ Τ Η Ν Π Ρ Ω Τ Η Ε Κ Δ Ο Σ Η

ΟΣΟ ΘΑ ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΟΜΑΣΤΕ ΑΠΟ ΤΟ 1941, τόσο πολυσήμαντο, για τη ζωή του Έθνους, ορόσημο θα αναμετριάται. Πάντα ενός γεγονότος η σημασία δεν εκτιμάται με πληρότητα στο χρόνο της εξέλιξής του. Η επίδρασή του, οι προεκτάσεις του, οι συνέπειές του, αναφαίνονται και πιστοποιούνται πολύ αργότερα, Για την εθνική μας ζωή, το 1941, με το θαύμα της πολεμικής Αντίστασης στους φασίστες εισβολείς, με την Κατοχή της χώρας ύστερα από 150 χρόνια ελεύθερου εθνικού βίου από τρεις σκληρούς κατακτητές, αποτελεί χρονολογία σταθμό κι αφητηρία. Μέχρι σήμερα και για καιρό ακόμη ο εθνικός μας βίος, θετικά ή αρνητικά, περισσότερο ή λιγότερο, επηρεάζεται απ' όσα μεγάλα ή ταπεινά ξεκίνησαν από εκείνο το χρόνο. Η Ιστορία μόλις αρχίζει το λόγο της...

Για την Κατοχή έχουν γραφεί αρκετές μονογραφίες και κάποιες προσπάθειες ιστοριογραφίας, που στην καλύτερη περίπτωση αποτελούν κατορθωματολογική παρουσίαση του ένοπλου αγώνα της Αντίστασης. Θα προσπαθήσουμε με την Ιστορία αυτή να ξεφύγουμε και από τις μονομέρειες και από την κατορθωματολογία. Ο συγγραφέας κ. Σόλων Γρηγοριάδης φιλοδοξεί να δώσει μια γενική, συνθετική ιστορία της περιόδου από το 1941 ως το 1967.

Η πρώτη δεκαετία αυτής της περιόδου είναι πολεμική ή καλύτερα ένοπλη. Περιλαμβάνει το θρόλο της καθολικής Εθνικής Αντίστασης αλλά και την ένοπλη αναμέτρηση στην οποία οδήγησε η αλλαγή στο συσχετισμό των εσωτερικών πολιτικών δυνάμεων που επέφερε η Εθνική Αντίσταση.

Η επόμενη δεκαεπταετία αρχίζει με έντονες προσπάθειες επούλωσης των πληγών της πολεμικής δεκαετίας και προχωρεί σε σημαντικό αγώνα για οικονομική αναδιάρθρωση και δημιουργία, για να φύγει η χώρα από τον κύκλο των υπανάπτυκτων. Η όλη προσπάθεια γίνεται μέσα από έντονους πολιτικούς αγώνες με οδυνηρές κορυφώσεις και αδιέξοδα.

Οι αναγνώστες αυτής της Ιστορίας χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες: στους νέους που δεν έζησαν τα γεγονότα αλλά ζουν τις συνέπειές τους και στους μεγάλους που τα έζησαν και πήραν μέρος σ' αυτά. Στους πρώτους, η γνώση αυτών των γεγονότων δεν έχει απλό ενδιαφέρον, αλλά τους είναι αναγκαία μιας και αύριο θα έχουν την ευθύνη για τον εθνικό βίο. Στους δεύτερους είναι απαραίτητη γιατί, παρόλο ότι τα έζησαν, τα γνώρισαν μερικώς, σε τοπική κλίμακα ή στην καλύτερη περίπτωση συνολικά αλλά όντας οι ίδιοι στο προσκήνιο.

Ο συγγραφέας αυτής της Ιστορίας έχει μια διακεκριμένη δημοσιογραφική καριέρα. Έζησε και παρακολούθησε όλη αυτή την εποχή από υπεύθυνη δημοσιογραφική θέση, διευθυντή ή αρχισυντάκτη μεγάλων αθηναϊκών εφημερίδων. Ακριβώς γι' αυτό γνωρίζει τα γεγονότα, όχι μόνο όπως παρουσιάζονταν στον Τύπο, αλλά και στην ουσιαστική τους μορφή.

Παράλληλα –χρόνια τώρα– είναι συντάκτης ιστορικών αναγνωσμάτων εφημερίδων. Η δουλειά αυτή, παρ' όλη την καθημερινότητα της υφής της, αποτελεί άσκηση δύσκολη αλλά καρποφόρα. Δημιουργεί την ανάγκη αναδρομής σ' όλες τις πηγές, συγκριτικού τους ελέγχου, κριτικής σύνθεσης και ανάπλασης όλων των δεδομένων. Ταυτόχρονα, ανώνυμα βέβαια, μέσω των εφημερίδων κρατά μια επαφή μ' ένα πλατύ αναγνωστικό κοινό, που με τις αντιδράσεις του, τις κριτικές ή συμπληρωματικές παρεμβάσεις του, πλατύνει το ιστορικό φάσμα και δημιουργεί στέρεες βάσεις ιστορικής αντικειμενικότητας.

Γ' αυτό πιστεύουμε πως η Ιστορία που μας παρουσιάζει θεμελιώνεται αντικειμενικά και εκδηλώνεται αμερόληπτα. Επιδιώκει, όχι να κρίνει, να εκθειάσει ή να καταδικάσει, αλλά να φωτίσει τα γεγονότα: θέλει τα διδάγματα που η ιστορική δράση παρέχει να καταστούν εθνοφελή.

Η τεχνική της έκθεσης των ιστορικών γεγονότων και το ύφος της αφήγησής του θεωρώ πως είναι θέμα εκτίμησης του κοινού και ελπίζω να είναι ευνοϊκή.

Η έκδοση προσπάθησε, με τις φωτογραφίες, το χαρτί, το σχήμα και την όλη τεχνική, ν' ανταποκρίνεται και στην ιστορία που παρουσιάζει και στην καλαισθησία του σημερινού αναγνώστη.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΠΟΠΟΥΛΟΣ

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ Τ Ο Υ Σ Υ Γ Γ Ρ Α Φ Ε Α
Σ Τ Η Ν Π Ρ Ω Τ Η Ε Κ Δ Ο Σ Η

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΠΟΥ ΑΠΑΣΧΟΛΕΙ την ιστορική επιστήμη υφίσταται ανέκαθεν: μπορεί να γράφεται η ιστορία από ανθρώπους σύγχρονους προς τα γεγονότα; Υποτίθεται ότι το υποκειμενικό στοιχείο υπεισέρχεται και νοθεύει την αντικειμενικότητα της εξιστόρησης. Βέβαια το ίδιο ισχύει και για την ιστορική έρευνα του παρελθόντος. Κι εκείνη καταφεύγει σε πηγές σύγχρονες προς τα γεγονότα, που συνεπώς περικλείουν επίσης το υποκειμενικό στοιχείο. Αλλά οπωσδήποτε είναι παραδεδομένο ότι την τρέχουσα εποχή την καθιστούν ιστορικά περισσότερο διαβλητή τα πάθη και τα συμφέροντα, που μόνο ο χρόνος τα απαλύνει.

Αυτή η αρχή όμως ίσχυε στο παρελθόν. Σήμερα η τεχνική, η τεχνολογία, η οργάνωση, ο τρόπος της ζωής, προσφέρουν σε όλες τις επιστήμες επαναστατικά μέσα έρευνας και ανάπτυξης. Και δεν αφήνουν εκτός νυμφώνος την ιστορική επιστήμη. Βρισκόμαστε μακριά από τα χρόνια του Θουκυδίδη ή του Κ. Παπαρηγόπουλου. Ο σύγχρονος ιστορικός είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει νέα μέσα και συστήματα, που του επιτρέπουν να καταπιαστεί άνετα και με την τρέχουσα ιστορία – και μπορούμε να πούμε ότι το πρόβλημα τούτο έχει πια επιλυθεί, αρκεί να γνωρίζουμε τη χρήση των νέων μέσων και συστημάτων.

Τι ακριβώς το νέο προσφέρει σήμερα η τεχνική και η τεχνολογία στον ιστορικό ερευνητή, ως ισχυρό συμπλήρωμα των κλασικών πηγών και μεθόδων; Κυρίως τον σύγχρονο Τύπο, με την τεράστια του εξάπλωση. Μια ιστορική έρευνα εμφανιζόμενη στις στήλες μιας εφημερίδας προσφέρεται στο απέραντο κοινό και επιτρέπει την άμεση αντίδρασή του. Κάθε αναγνώστης είναι σε θέση από τις στήλες τού ενός ή του άλλου εντύπου να προβάλει τις αντιρρήσεις του, ή να προσφέρει συμπληρωματικά στοιχεία στο υπό κρίση ιστορικό θέμα. Και, εφόσον αφορά τα σύγχρονα γεγονότα, η αντίδραση θα είναι ζωρότερη και επωφελέστερη. Ο ιστορικός μονόλογος έτσι μετατρέπεται σε διάλογο και η δημοσιευόμενη έρευνα γίνεται ουσιαστικά καρπός συλλογικής προσπάθειας. Αν κατόπιν επακολουθήσει η έκδοση αυτής της έρευνας σε βιβλίο, διυλισμένη πια με τον διάλογο, τότε έχει όλα τα εχέγγυα της αντικειμενικότητας.

Αυτή τη μέθοδο ακολούθησε ο συγγραφέας στο τετράτομο τούτο βιβλίο τον εκδοτικό οίκου του Κ. Καπόπουλου. Χρησιμοποίησε τις κλασικές ιστορικές μεθόδους και εξάντλησε μια τεράστια βιβλιογραφία που παρατίθεται στο τέλος του έργου. Είχε εξάλλου τη δυνατότητα –όντας δημοσιογράφος που κατείχε συνεχώς κορυφαίες θέσεις εποπτείας των γεγονότων ως διευθυντής και αρχισυντάκτης εφημερίδων επί 30 χρόνια– να έρχεται σε άμεση επαφή με όλους τους πρωταγωνιστές της ιστορούμενης περιόδου και να γνωρίζει τα παρασκήνια προσώπων και πραγμάτων. Φυσικά, αυτό το σοβαρότατο πλεονέκτη-

μα δεν είναι προσόν σε κάθε ερευνητή. Αλλά επιπλέον χρησιμοποίησε εντατικά και τα νεότερα τεχνικά μέσα που προσφέρονται στην ιστορική έρευνα.

Συγκεκριμένα:

1. Έκανε ευρύτατη χρήση των τόμων των εφημερίδων, ημέρα προς ημέρα, στήλη προς στήλη, που παρέχουν αναντικατάστατη βοηθητική πρώτη ύλη, την οποία κανείς σοβαρός ερευνητής σήμερα δεν μπορεί να αγνοήσει. Τόσο μάλλον όσο ο συγγραφέας ανήκει στη μικρή ομάδα των Ελλήνων που διαμόρφωσαν το περιεχόμενο αυτών των τόμων των τελευταίων δεκάδων ετών. Και, συνεπώς, μπορεί να ξεχωρίζει τα λουλούδια από τους τριβόλους...

2. Δημοσίευσε, επί σειρά ετών, σε εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας ανώνυμα ιστορικά αναγνώσματα της επίμαχης περιόδου. Αυτή υπήρξε η εξιστόρηση σε πρώτη προσέγγιση.

3. Ακολούθησε η αντίδραση τον κοινού υπό μορφή βροχής επιστολών των αναγνωστών, οι οποίοι μάλιστα διεξήγαγαν και εξονυχιστικές συζητήσεις μεταξύ τους από τις στήλες των ίδιων εφημερίδων. Τα γεγονότα έτσι διαφωτίστηκαν καλύτερα και η εξιστόρηση προχώρησε σε δεύτερη προσέγγιση.

4. Τώρα οι εργασίες εκείνες, αναπλασμένες και διυλισμένες με τη συμβολή του κοινού, με αφομοιωμένο τον πλούσιο και μακρό διάλογο, περιέχονται στο τετράτομο βιβλίο που έχει στα χέρια του ο αναγνώστης. Και αυτή είναι η εξιστόρηση σε τρίτη προσέγγιση, η οποία ελπίζουμε να είναι αδιάβλητη.

Παρόμοιο σύστημα, για πρώτη φορά χρησιμοποιείται, τουλάχιστον στην Ελλάδα. Η κρίση πάντως του αναγνώστη είναι η λυδία λίθος για το αν κάναμε σωστή εργασία, ικανή να συμβάλει στην ακριβή γνώση της εποχής που ζούμε.

ΣΟΛΩΝ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΤΟΜΟΣ Β΄

ΕΜΦΥΛΙΟΣ - ΑΝΕΝΔΟΤΟΣ
1945-1967

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ρ Ω Τ Ο

Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗ ΒΑΡΚΙΖΑ

Ο ΕΛΑΣ ΑΦΟΠΛΙΖΕΤΑΙ • Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΝΕΤΑΙ • ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ
ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΙΚΗΣ ΖΩΗΣ • Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ, ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΚΙΝΗΣΗ ΜΕΣΑ ΣΕ ΜΙΑ ΑΤΜΟΣΦΑΙΡΑ ΑΤΟΝΙΑΣ • ΧΛΙΑΡΗ ΔΙΩΣΗ ΤΩΝ ΔΟΣΙΛΟΓΩΝ •
ΚΑΤΑΔΙΚΕΣ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΩΝ ΚΑΤΟΧΙΚΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ • ΣΦΑΓΗ ΔΟΣΙΛΟΓΩΝ
ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ • ΥΠΟΤΟΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ • Η ΔΡΑΧΜΗ ΚΑΤΑΡΡΕΙ •
ΠΟΣΕΣ ΗΤΑΝ ΟΙ ΧΡΥΣΕΣ ΛΙΡΕΣ • ΟΙ ΑΓΓΛΟΙ ΚΥΒΕΡΝΟΥΝ • Ο ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΙΑΣ ΔΕΣΠΟΖΕΙ •
Ο ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ ΑΠΟΠΕΜΠΕΤΑΙ • ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ Ο ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ •
ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ • ΔΙΩΓΜΟΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΤΑ
ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ • ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΣΤΟ ΕΑΜ • ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΚΕ
ΚΑΙ ΕΛΕΓΧΟΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

ΤΟ ΑΠΟΓΕΥΜΑ ΤΗΣ 1ης ΜΑΡΤΙΟΥ 1945 μια μικρή φάλαγγα αυτοκινήτων έμπαινε στην Αθήνα προερχόμενη από τα Τρίκαλα. Έφερε την ηττημένη ηγεσία της Αριστεράς από την εφημέρη «πρωτεύουσα» του ΕΑΜικού κράτους: τις Κεντρικές Επιτροπές του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ και το προσωπικό του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ. Και φυσικά, μέσα στο πλήθος εκείνο των αξιωματούχων, περιλαμβάνονταν οι πραγματικοί αρχηγοί: τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου και της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ. Την προηγούμενη, η ένοπλη δύναμη της Αριστεράς, ο ΕΛΑΣ, είχε διαλυθεί, αφού παρέδωσε τον οπλισμό της. Η τυπική διάλυση είχε γίνει τη 16η Φεβρουαρίου, 4 ημέρες μετά την υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας, με ημερήσια διαταγή του στρατηγού Σαράφη και του Άρη Βελουχιώτη. Αλλά η αποστράτευση είχε συμπληρωθεί την ημέρα εκείνη –28 Φεβρουαρίου– και ο Βρετανός ταξίαρχος Άικεχεντ υπόγραφε το πρωτόκολλο παραλαβής των όπλων, που περιλάμβαναν:

Πυροβόλα διαφόρων τύπων	100
Όλμους ομαδικούς	81
Όλμους ατομικούς	138
Πολυβόλα	419
Οπλοπολυβόλα	1.412
Αυτόματα τυφέκια	713
Τυφέκια και πιστόλια	48.973
Τυφέκια αντιαρματικά	57
Συσκευές ασυρμάτων	17

Ο μεγάλος όγκος αυτών των όπλων αποτελούνταν από γερμανικά και ιταλικά λάφυρα ή προέρχονταν από τον αφοπλισμό των Ταγμάτων Ασφαλείας. Λίγα ήταν τα συμμαχικά όπλα. Γιατί σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής οι Άγγλοι είχαν χορηγήσει στον ΕΛΑΣ μόνο 10 όλμους, 30 πολυβόλα, 100 σπλοπολυβόλα, 300 αυτόματα, 3.000 τυφέκια.

Είχε παραδώσει όλα τα όπλα του ο ΕΛΑΣ; Ένα σημαντικό μέρος του οπλισμού του –και όχι το χειρότερο– το είχε αποκρύψει. Αλλά για την ώρα αυτό το γεγονός δεν είχε πρακτική σημασία. Το ουσιαστικό ήταν πως η Αριστερά παρέμενε άοπλη και ηττημένη. Και, αντίθετα, το κράτος –ο φρουρός του αστικού καθεστώτος το οποίο είχε διασωθεί– σφυρηλατούσε τώρα τη δική του ένοπλη δύναμη. Ήδη εκτός από τη Χωροφυλακή, που τότε αριθμούσε 9.750 αξιωματικούς και οπλίτες, η Εθνοφυλακή –πρόδρομος του Εθνικού Στρατού– συγκροτούσε κιόλας 40 περίπου τάγματα. Και δημιουργούνταν τώρα ένας συσχετισμός δυνάμεων ριζικά διαφορετικός από αυτόν της εποχής της Απελευθέρωσης.

Η νέα εποχή

Εκείνη η ημέρα της πρόωρης αττικής άνοιξης, που η ηγεσία της Αριστεράς αφού παρέδωσε το τελευταίο όπλο εγκατέλειπε το βασιλείο της και έμπαινε στην Αθήνα, αποτελεί έναν κεφαλαιώδη και δραματικό σταθμό της ελληνικής πορείας. Τότε άρχισε η «μετά τη Βάρκιζα εποχή». Τη θυελλώδη περίοδο που προηγήθηκε την είχε κλείσει τυπικά η συμφωνία της Βάρκιζας τη 12η Φεβρουαρίου 1945. Τι ανέμενε τους Έλληνες στη νέα ιστορική φάση;

Πολλοί πίστευαν με αισιοδοξία ότι τα Δεκεμβριανά αποτελούσαν μια ρήξη προσαρμογής μετά την Κατοχή και ότι στο εξής διανοίγονταν η σταθεροποίηση, η ανασυγκρότηση και η ομαλότητα. Αλλά το πρόβλημα της ταξικής εξουσίας δεν είχε λυθεί τελεσίδικα. Το ΕΑΜ είχε ηττηθεί, αλλά δεν είχε εκμηδενιστεί. Και τώρα, στις νέες συνθήκες που διαγράφονταν, οι δύο αντίπαλες παρατάξεις προσέβλεπαν τη συνύπαρξη, σαν προπέτασμα καπνού. Η μη Αριστερά εννοούσε να κρατήσει την Αριστερά σε σιδερένια υποταγή, συντριμμένη και ανίκανη να ανασυγκροτηθεί, και η Αριστερά πρώτιστο σκοπό της είχε να αναστηλώσει τις δυνάμεις της για να διεκδικήσει ξανά την εξουσία. Αλλά έτσι το φάσμα μιας νέας αναμέτρησης διαγραφόταν στον σκοτεινό ορίζοντα της νέας εποχής.

Η πραγματικότητα αυτή ερχόταν σε καταφανή σύγκρουση με τις εξελίξεις στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες που απελευθερώνονταν από Δυτικά στρατεύματα. Στην Ιταλία, και ακόμη περισσότερο στη Γαλλία, η συνύπαρξη Αριστεράς –που είχε αναπτύξει ισχυρό κίνημα– και μη Αριστεράς είχε ουσιαστικό και γόνιμο περιεχόμενο στο πολιτικό εποικοδόμημα αυτών των χωρών. Εποικοδόμημα με αστικό ακρογωνιαίο λίθο. Είδαμε πως οι ένοπλες αντιστασιακές δυνάμεις στις χώρες αυτές αφοπλίστηκαν χωρίς λεπτολογίες. Και αποδείχθηκε ότι υπήρχαν πλατιά περιθώρια συνεργασίας για την επιβολή προοδευτικών, δημοκρατικών λύσεων σε πολλά μεταπολεμικά προβλήματα, όπως οι εθνικοποιήσεις ορισμένων επιχειρήσεων ή η ανάπτυξη του «κοινωνικού κράτους». Και στην Ελλάδα υπήρχαν ανάλογες δυνατότητες λύσεων με τη συμμετοχή ή με την κανονική πίεση του ΕΑΜ. Αλλά, στη χώρα μας, πρόσωπα και πράγματα θα προσανατολίζονταν προς τη λύση της βίας.

Τα αρχεία

Η κάθοδος της ηγεσίας της Αριστεράς στην πρωτεύουσα έγινε χωρίς επεισόδια. Τη φάλαγγά της την προστάτευε ένοπλη βρετανική συνοδεία. Ούτε στη διαδρομή, ούτε κατά την

άφιξη στην Αθήνα επέτρεψαν οι Άγγλοι να γίνει έρευνα στους διάφορους σταθμούς ελέγχου («μπλόκα»). Έτσι, έμειναν άθικτα τα αρχεία –όσα δεν αποκρύφθηκαν στα βουνά– που έφερε μαζί της η ηγεσία. Χάθηκε όμως το ιστορικό αρχείο του ΕΛΑΣ, με πολύτιμο υλικό, που περιλάμβανε μεταξύ άλλων ημερολόγια των πρωτοπόρων ανταρτών, αλλά και άφθονα στοιχεία από επικές όσο και σκοτεινές σελίδες του αγώνα, του οποίου η συγκέντρωση και κατόπιν η αξιοποίηση είχαν ανατεθεί σε έναν δημοσιογράφο από την Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ.

Με άμεση επίβλεψη του Γ. Ζεύγου, το αρχείο ασφαλίστηκε κατά τρόπο αριστοτεχνικό μέσα στις πόρτες ενός από τα αυτοκίνητα της φάλαγγας. Θα ήταν αδύνατη η ανακάλυψή του από οποιονδήποτε έλεγχο. Όλα όμως είχαν προβλεφθεί, εκτός από κάτι απροσδόκητο: το αυτοκίνητο, ειδικά εκείνο, μόλις η ηγεσία έφτασε στην Αθήνα, επιτάχθηκε επί τόπου από τη Στρατιωτική Αστυνομία (ΕΣΑ) πριν ο οδηγός του και ο συνεπιβαίνων δημοσιογράφος προφτάσουν να βγάλουν από την κρύπτη του το αρχείο. Το όχημα προσκολλήθηκε αμέσως σε μια αποστολή για τη Μακεδονία. Και τα ίχνη του από τότε χάθηκαν, μαζί με το ιστορικό υλικό, που ακόμη παραμένει αναντικατάστατο. Ο Ζεύγος καταλήφθηκε από απελπισία. «Απωλέσαμε», είπε, «κάτι τόσο πολύτιμο, όσο ίσως και τα όπλα».

Τα τελευταία οχυρά

Ο πόλεμος δεν είχε λήξει και η σκιά του έπεφτε ακόμη πάνω στην καθημαγμένη χώρα. Στα Δωδεκάνησα υπήρχαν σημαντικές γερμανικές δυνάμεις με λίγα τάγματα φασιστών Ιταλών, που κατείχαν τη Ρόδο, την Κω, τη Λέρο, την Τήλο και την Κάλυμνο. Στην Κρήτη 9.500 Γερμανοί και 4.000 Ιταλοί ήταν ισχυρά περιχαρακωμένοι στα Χανιά και το Ακρωτήριο. Άλλοι 700 Γερμανοί με 50 Ιταλούς κατείχαν οχυρές θέσεις στη Μήλο γύρω από τα θειούχα νερά. Και χρειάστηκε να τερατιστεί η αντίσταση της Γερμανίας για να καταθέσουν τα όπλα οι σκληροτράχηλες αυτές απομονωμένες οπισθοφυλακές: η φρουρά της Μήλου υπέκυψε την 7η Μαΐου 1945, της Δωδεκανήσου την 8η Μαΐου, και τέλος τη νύχτα της 10ης Μαΐου ο Γερμανός στρατηγός Ρέντακ προσερχόταν στη βίλα Αριάδνη του Ηρακλείου για να παραδώσει τα στρατεύματά του στον Ανώτατο Σύμμαχο Αρχηγό Μεσογείου ταξίαρχο Κίρκμαν και στον Έλληνα Στρατιωτικό Διοικητή Κρήτης υποστράτηγο Φουντουλάκη. Μόνο όμως τη 19η Μαΐου έμπαιναν οι ελληνικές Αρχές στα Χανιά και την επομένη διαλυόταν ο ΕΛΑΣ Κρήτης.

Ειρηνική ζωή

Αλλά στο μεταξύ όλη η χώρα και ιδιαίτερα η πρωτεύουσα προσπαθούσε σπασμωδικά να ξαναβρεί την ειρηνική ζωή που επί 4 χρόνια αποτελούσε οπτασία. Τα θεάματα λειτουργούσαν πάλι –8 θέατρα και 29 κινηματογράφοι υπήρχαν την 1η Μαρτίου στην Αθήνα, 13 κινηματογράφοι στον Πειραιά–, τα σχολεία και τα καταστήματα είχαν ανοίξει. Στους δρόμους εμφανίζονταν οι πρόσκοποι, επτά χρόνια μετά τη διάλυσή τους από τον Ιωάννη Μεταξά. Και το αντιτορπιλικό *Ναυαρίνο* μετέφερε από την Τήνο την εικόνα της Μεγαλόχαρης, για τον πρώτο μεταπολεμικό εορτασμό της 25ης Μαρτίου.

Εξάλλου οι πολεμικές σκηνές έσβηναν από την Αθήνα. Τα αγγλικά άρματα είχαν αποσυρθεί. Και οι ξένες στρατιωτικές εμφανίσεις ήταν γραφικές και ειρηνικές. Έτσι, πολλοί Αθηναίοι αντίκρισαν με ενδιαφέρον τη 2α Μαρτίου έναν λόχο Ρώσων στρατιωτών να

παρελαύνει στην οδό Σταδίου. Δεν επρόκειτο όμως για στρατό που η Μόσχα είχε στείλει στην Ελλάδα σε αντίρροπο του Βρετανικού. Ήταν απλώς Ρώσοι πρόην αιχμάλωτοι των Γερμανών που είχαν μεταφερθεί κατά την Κατοχή στον ελληνικό χώρο, όπου κατόρθωσαν να δραπετεύσουν και να καταφύγουν στον ΕΛΑΣ. Δεν έλαβαν μέρος σε καμιά σύγκρουση μεταξύ Ελλήνων, ούτε στα Δεκεμβριανά. Και με τη διάλυση του ΕΛΑΣ κατέβηκαν στην Αθήνα. Στρατωνίστηκαν στο Ρουφ και ήταν υπό τις διαταγές της σοβιετικής Στρατιωτικής Αποστολής, έως ότου επαναπατριστούν.

Το θέατρο

Μέσα σ' εκείνη την προσπάθεια αναπροσαρμογής, αγωνιζόταν και η πνευματική ζωή να ξαναθίσει. Στην Κατοχή είδαμε πως η γενική έξαρση είχε τις ισχυρές αντανάκλασεις της και στις δραστηριότητες της κουλτούρας. Παρά τη χαμηλή στάθμη ποιότητας λόγω των συνθηκών, η ποσότητα πνευματικής παραγωγής ήταν μεγάλη και ανταποκρινόταν σε μια ανερχόμενη δίψα του κοινού. Και στην Αθήνα –σε μικρότερο βαθμό στη Θεσσαλονίκη και αρκετές επαρχιακές πόλεις– η αστική και μικροαστική τάξη έβρισκε τον τρόπο να εξοικονομεί τα εισιτήρια και να κατακλύζει τα θέατρα, που μόλις πέρασε η Μεγάλη Πείνα (χειμώνας του 1941-1942) γνώρισαν περίοδο πρωτοφανούς οργασμού. Τώρα όμως, στην περίοδο μετά τη Βάρκιζα, τα πράγματα είχαν αλλάξει προς τα κάτω.

Η εθνική έξαρση είχε σβήσει πια και την αντικατέστησε η ατμόσφαιρα της αβεβαιότητας και του εμφύλιου άγχους. Αντί του επαναστατικού βρασμού, η εν ψυχρώ συντήρηση. Το μαζικό ενδιαφέρον των αστικών και μικροαστικών στρωμάτων για τις πνευματικές δραστηριότητες είχε ατονήσει. Και πρώτο το θέατρο περνούσε βαριά κρίση. Ωστόσο, η προσπάθεια ανασυγκρότησης ήταν ισχυρή από τους φορείς της θεατρικής κίνησης. Ενώ οι θίασοι ανασχηματίζονταν, γινόταν προσκλητήριο των ηθοποιών. Αμέσως μετά τη Βάρκιζα, πολλοί απουσίαζαν. Η Κατίνα Παξινού με τον σύζυγό της Μινωτή βρίσκονταν στο Χόλιγουντ. Η Ελένη Παπαδάκη είχε σφαχτεί κατά τα Δεκεμβριανά, καλά στελέχη της σκηνης –όπως ο Βεάκης ή ο Γιώργος Παπάς– είχαν συλληφθεί ή θεωρούνταν ΕΑΜίτες, γεγονός που παρεμπόδιζε την επανεμφάνισή τους. Αλλά σύντομα άρχισε η συγκέντρωση και στην αθηναϊκή σκηνή, με προεκτάσεις σε πολλές επαρχίες, το κοινό ξανάβλεπε τους πρωταγωνιστές της προπολεμικής σκηνης και της Κατοχής: τη Σαπφώ Αλκαίου, τον Ευθυμίου, τον Σπύρο και Κώστα Μουσούρη, τον Λεπενιώτη, την Κατερίνα Ανδρεάδη, τον Δ. Μυράτ, τον Λογοθετίδη, τον Τσαγανέα, τη Ρίτα Μυράτ, τον Χρ. Νέξερ, τον Λ. Κωνσταντάρα, την Άννα Λώρη, τον Βεάκη, τον Τζ. Καρούσο, τον Παπά, τη Σοφία Βέμπο κ.λπ.

Βαθιά αίσθηση προκάλεσε τη 13η Απριλίου 1945 η θεαματική επανεμφάνιση της Μαρίκας Κοτοπούλη, στο ομώνυμο θέατρο. Σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής η μεγάλη τραγωδός έζησε αποτραβηγμένη στην καλλιτεχνική σιωπή. Ούτε μια φορά δεν ανέβηκε στη σκηνή, αλλά από τα παρασκήνια ανέπτυξε έντονη αντιστασιακή δράση. Την ημέρα αυτή που ανανέωσε τη θεατρική της καριέρα, παίζοντας στην *Ελισάβετ* του Γάλλου συγγραφέα Αντρέ Ζοσέ, αποθεώθηκε από το κοινό.

Ένα μήνα αργότερα αναδύθηκε από την καλλιτεχνική σιωπή μια άλλη καλλιτέχνις: η χορεύτρια Έλλη Ζουρούδη. Είχε κι αυτή αποσυρθεί και ανέλαβε αντιστασιακή δράση, στην οποία κατέβαλε βαρύ τίμημα: επί ενάμιση χρόνο την περιφέρανε Ιταλοί και Γερμανοί στις φυλακές Αβέρωφ, Λαρίσης, Γραβιάς, Τυρνάβου, Ελασσόνας. Αλλά την 20ή

Μαΐου 1945 επανεμφανίστηκε σε ένα ρεσιτάλ χορού, στο οποίο με χορογραφία δική της έδωσε μια αναπαράσταση του δράματος που έζησε.

Η αναγέννηση όμως του θεάτρου ήταν πάντα επίπονη, βραδεία, και η έλλειψη συγκοινωνιών καθιστούσε δύσκολη την έξοδο του από τα τείχη της Αθήνας προς τις επαρχίες.

Το βιβλίο

Βραδύτατη ήταν και η αναγέννηση του βιβλίου. Και εδώ γινόταν αισθητή η εξάτμιση του κατοχικού οίστρου. Οι μετά τη Βάρκιζα μήνες χαρακτηρίζονται από τη γυμνότητα της λογοτεχνικής παραγωγής, και ποιοτικά και από την απουσία της αγοράς του βιβλίου. Έλειπε πια η αντιστασιακή εθνική έξαρση, η απήχηση των κοινωνικών προβλημάτων. Το κλίμα εξάλλου που επικρατούσε μετά τα Δεκεμβριανά δεν επέτρεπε να μετουσιωθεί στο λόγο ο πόθος για μετασχηματισμούς, που στα κατοχικά χρόνια είχε τροφοδοτήσει με ελπίδες και εμπνεύσεις πολλούς δημιουργούς. Και, καθώς με τη συντριβή της Αριστεράς η αντίσταση είχε τεθεί στο περιθώριο, παρέμενε σε χειμερία νάρκη η αντιστασιακή φιλολογία.

Μερικοί μόνο τολμηροί συγγραφείς έφεραν στην επιφάνεια το δράμα των κατοχικών χρόνων, στους μήνες μετά τη Βάρκιζα. Ο Θέμος Κορνάρος με τη αφήγημά του *Χαιδάρι* και ο Ν. Βρεττάκος με το *Αγρίμι* είναι από τους ελάχιστους αυτούς εκπρόσωπους του είδους. Αλλά θα έπρεπε να προσθέσουμε και τον χρονογράφο του *Ριζοσπάστη* (επίσημου οργάνου του ΚΚΕ) Απ. Σπήλιο, που από τραπεζικός υπάλληλος εξελίχθηκε σε επιδέξιο χειριστή του μαχητικού λόγου, ο οποίος διαβαζόταν πολύ.

Οι ποιητές

Και στον τομέα της ποίησης παρατηρείται η ίδια αδράνεια. Ο αντιστασιακός ποιητικός λόγος που εξέφραζε αισθητικά την ψυχολογία μεγάλων στρωμάτων του λαού δεν έβρισκε τώρα παρά ελάχιστους ερμηνευτές. Ο Γιάννης Ρίτσος, που στην Κατοχή είχε δημοσιεύσει τις συλλογές *Παλιά Μαζούρικα σε Ρυθμό Βροχής* και *Δοκιμασία*, εμφάνισε το 1945 το *Ο Σύντροφός μας*. Ο Ν. Βρεττάκος παρουσίασε την ίδια χρονιά την *Ηρωική Συμφωνία*. Ο Θανάσης Φωτιάδης τη συλλογή *Αντίσταση*. Ο Νίκος Παπάς το *Αίμα των Αθώων* και την *Τετράχρονη Νύκτα*. Και, από τους μαχητικούς ποιητές της Κατοχής, ο Βασίλης Ρώτας ξανάδωσε ορισμένους σκόρπιους στίχους, όπως και η Ρίτα-Μπούμη Παπά, η οποία τραγούδησε με πάθος τις *Ελληνίδες του Αγώνος*:

«Καπετάνισσες καβαλάρισσες τοῦ νέου μας θρόλου
ἐξήσαμε μονάχα γιὰ νὰ σᾶς δοῦμε,
δὲν ἦταν ὄνειρο ἢ ἄρματαμένη κορμωστασιά σας...»

Κι αλλού ξεσπά πιο δραματικά:

«Κορίτσια μὲ τὸν κόρφο ἀτρύγητο
τραγουδοῦν στὸ Σκοπευτήριο
γιὰ νὰ μᾶς δώσουν θάρρος,
χορεύουν τὸ στερνὸ χορὸ τους,
ἀντίκρου στὸ πράσινο ἀπόσπασμα
στὸ χωματένιο ἄλωνι τοῦ θανάτου...»

Όσο φτωχή όμως ήταν η αντιστασιακή φιλολογία στην αβέβαιη, σκοτεινή εποχή μετά τη Βάρκιζα, εξίσου πενιχρή και ουδέτερη μπροστά στα τεράστια προβλήματα του λαού που

ορθώνονταν μέσα από τα ερείπια ήταν και η μη αντιστασιακή φιλολογία. Λίγα έργα, από τα οποία ξεχωρίζουν λιγότερα, που κι αυτά φαίνονται ξεκομμένα από την εποχή τους.

Ο Φώτης Κόντογλου, που σε όλη την Κατοχή παρέμεινε απαθής μπροστά στο δράμα των Ελλήνων, συνέχισε την πορεία του στον ίδιο εξωπραγματικό δρόμο, εκδίδοντας το 1945 το έργο του *Ένα Καράβι πάνω σε μια Ξέρα*.

Ο Άγγελος Τερζάκης παρουσίασε το ιστορικό μυθιστόρημα *Πριγκίπισσα Ιζαμπά*, όπου το λογοτεχνικό του ταλέντο εκπλήσσει, αλλά αποφεύγει πάντα τις βαθιές τομές. Ο Γιώργος Θεοδοκάς εξέδωσε το έργο *Στο Κατώφλι των Νέων Καιρών*. Ο Ι. Παναγιωτόπουλος την *Αστροφεγγιά* και τη *Χαμοζωή*. Ο Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης *Τα Δικά μας Παιδιά*. Ο Κοσμάς Πολίτης το *Γκρι*. Ο Δημοσθένης Βουτυράς τις *Τρικυμίες* και ο Μ. Καραγάτσης τον *Πυρετό*.

Αυτά τα ονόματα αποτελούν σταχυολόγημα. Δύσκολα όμως θα μπορέσει να αντιπαραθέσει κανείς και πολλά άλλα αξιόλογα έργα την εποχή εκείνη της κουρασμένης ανασυγκρότησης.

Ο αθλητισμός

Σε άλλους τομείς κοινωνικής δραστηριότητας η αναπροσαρμογή ήταν σχετικά ταχύτερη. Ο αθλητισμός δεν αντιμετώπιζε προβλήματα πολιτικής τοποθέτησης και μπορούσε να αναπτυχθεί απερίσπαστος. Είχαν αραιώσει όμως τα πλήθη των φιλάθλων που άλλοτε κατέκλυζαν τις κερκίδες των στίβων και των γηπέδων. Η γενική κόπωση και η ανησυχία, που δεν τις αντιστάθμιζαν πια η εθνική αγωνιστική έξαρση, είχαν την αντανάκλασή τους και στο αθλητικό ενδιαφέρον.

Πάντως η αθλητική κίνηση αναζωπυρωνόταν. Οι ποδοσφαιρικοί αγώνες ήταν τακτικοί και οι παλιοί πρωταθλητές συγκεντρώνονταν πάλι. Τον Σεπτέμβριο του 1945 η Τουρκία διοργάνωσε διεθνείς αγώνες στίβου στην Κωνσταντινούπολη, όπου πήραν μέρος 9 κορυφαίοι Έλληνες αθλητές που προπολεμικά θριάμβευαν στα Βαλκάνια, όπως ο Θ. Ραγάζος, ο Β. Μαυραπόστολος, ο Σύλλας, ο Λάμπρου, ο Στεφανάκης, ο Στρατάκος.

Οι παλιοί εκείνοι αθλητές θριάμβευσαν και στους αγώνες της Κωνσταντινούπολης, αν και με χαμηλές επιδόσεις. Και, κατά την επιστροφή τους την 3η Νοεμβρίου 1945, τους έγινε θεαματική υποδοχή από τον Δήμο Αθηναίων και τους φιλάθλους. Την επομένη διεξήχθησαν στο Παναθηναϊκό Στάδιο οι πρώτοι μεγάλοι μεταπολεμικοί αγώνες, στους οποίους πήραν μέρος και οι νικητές πρωταθλητές. Καί οι εφημερίδες της ημέρας με θαυμασμό ανέφεραν ότι ο αριθμός των θεατών έφτασε τις 25.000.

Η μόδα

Η αναπροσαρμογή απλωνόταν σε όλους τους τομείς της ζωής, παντού όμως κουρασμένα και εκ των ενόντων. Και στην εφημερίδα *Ακρόπολις* των Αθηνών της 2ας Δεκεμβρίου 1945, με τίτλο «Κουβέρτες και Αλεξιπτώτα», δημοσιεύεται το παρακάτω χαρακτηριστικό άρθρο με την υπογραφή Αργ. Μπό.:

«Οί γυναίκες παρ' όλο πού τίς λένε επιπόλαιες και άμυαλες έν τούτοις σήμερα μάς άποδεικνύουν ότι είναι πολύ πιό πρακτικές άπό τούς άνδρες. Άπόδειξις ότι σοφίσθηκαν νά χρησιμοποιήσουν άγγλικά στρατιωτικά είδη και ειδικότερα κουβέρτες για τήν επένδυσί τους.

»Εάν κάνετε μιὰ βόλτα εἰς τὰ βαφεῖα καὶ τοὺς ραπτικoὺς οἴκους θὰ τὰ βρῆτε ὄλα σὲ συναγεμῶ καὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ κουβέρτες. Κουβέρτες ὄχι προωρισμένες γιὰ τὸν φυσικὸ σκοπὸ τους, ἀλλὰ γιὰ βάψιμο, κόψιμο καὶ γιὰ ράψιμο. Κουβέρτες ποὺ θὰ θερμάνουν τὰ κοιμητὰ σώματα τῶν Ἀθιδῶν μας. Ἐχει καταστήσει πλέον μὸδα νὰ φοροῦν αἱ ἀθιδες μας κουβέρτες μεταβεβλημένες σὲ κοιμητότατα παλτά, ταγιέρ καὶ φοῦστες.

»Τὸ πρακτικὸ μυαλὸ τῶν γυναικῶν ἐφεῦρε αὐτὴ τὴν λύσι γιὰ τὴν ἐπένδυσί τους προφανῶς γιὰτὶ καὶ δὲν θέλουν οἱ Ἑλληνίδες νὰ ἐπιβαρύνουν τὸ πενιχρὸν βαλάντιον τοῦ συζύγου ἢ τοῦ πατέρα καὶ ἐπειδὴ τὸ ὕφασμα τῆς ἀγγλικῆς κουβέρτας εἶναι πολὺ ἀνώτερο ἀπὸ τὰ ντόπια ὑφάσματα ποὺ βγάζουν τὰ ἐργοστάσιά μας καὶ ποὺ στοιχίζουσι δέκα φορὲς καὶ πλέον ἀκριβότερα ἀπὸ αὐτές.

»Ἄλλη πάλιν πηγή ποὺ κατέφυγε τὸ ὠραῖον φύλον διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ φθηνὰ τὴν κοιμητότάτῃ του εἶναι τὰ ἀλεξιπτώτα. Αὐτὰ ποὺ ἄλλοτε ἐχρησιμοποιοῦντο γιὰ νὰ μᾶς στέλλωνται... ἀπὸ τὸν οὐρανὸ πολεμοφόδια, τροφίμα, φάρμακα καὶ στρατιωτικὰ μεταβάλλονται τώρα σὲ κοιμητὰ ἐσώρροχα...

»Καὶ μιὰ τρίτῃ ἀκόμη πηγή εἶναι οἱ μάλινες κάλτσες. Αὐτὲς ξηλώνονται καὶ τὸ στερεὸ καὶ στριπτὸ μαλλί τους βάφεται σὲ ὅποιοδήποτε χρῶμα καὶ ἔπειτα πλέκεται καὶ γίνεται πολυόβερ, φανέλλες καὶ γάντια.

»Δὲν εἶναι μόνον αὐτὰ τὰ στρατιωτικὰ εἶδη ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ γυναῖκες γιὰ τὸ ντύσιμό τους. Χρησιμοποιοῦν ἀκόμη καὶ τὰ πληῖκια ποὺ μεταβάλλονται μὲ μι-κρὴ καὶ ἀνέξοδη τροποίησι σὲ κοιμητοὺς μπερέδες...»

Αὐτὴ ἡ εἰκόνα ἀφοροῦσε τα αστικὰ κυρίως στρώματα τῆς Ελλάδας τοῦ 1945. Στα κατώτερα λαϊκὰ στρώματα καὶ ἰδίως στον αγροτικὸ κόσμον επικρατοῦσε ἀκόμα ἡ ἀθλιότητι στην εμφάνισι, που πολὺ λίγο διέφερε ἀπὸ τῖς εἰκόνας τῆς Κατοχῆς.

Οἱ δοσιλόγοι

Συγχρόνως ὁμως γινόταν προσπάθεια νὰ ἐκκαθαριστῇ τὸ παρελθόν. Καὶ πρῶτος στόχος ἦταν ὁ δοσιλογισμὸς. Παρὰ τὴ μεσολάβησι τῶν Δεκεμβριανῶν, τὸ κοινὸ αἰσθημα ἔτρεφε ἐκδηλῆ ἐχθροπάθεια ἐναντίον ὁσων συνεργάστηκαν με τοὺς κατακτητῆς πολιτικὰ ἢ οικονομικὰ. Καὶ οὔτε οἱ Ἄγγλοι οὔτε ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησι μποροῦσαν νὰ ἀγνοήσουν τὴ βαρὴ ἀντιδοσιλογικὴ ἀτμόσφαιρα, που ἐναρμονιζόταν ἄλλωστε με τὸ παγκόσμιον πνεῦμα τῆς ἐποχῆς.

Ἡ κυβέρνησι Παπανδρέου πρὶν ἀπὸ τὰ Δεκεμβριανὰ θέσπισε τὸν πρῶτον ἀναγκαστικὸν νόμον «περὶ δοσιλόγων», ὁ οἰοῖς τὴν 23ῃ Ἰανουαρίου ἀντικαταστάθηκε με νέον ἀναγκαστικὸν νόμον τῆς κυβέρνησις Πλαστήρα «περὶ ἐπιβολῆς ποινικῶν κυρώσεων κατὰ τῶν συνεργασθέντων μετὰ τοῦ ἐχθροῦ». Ὁ νέος νόμος εἶχε ἀυστηρότερες διατάξεις καὶ καθόριζε ὅτι ἡ ευθύνῃ τῶν κατοχικῶν Κυβερνήσεων ὑφίστατο καὶ χωρὶς νὰ ἀποδειχθῇ δόλος πρὸς προδοσίαν τῆς πατρίδας. Καὶ ἡ ἐκδίκασι θὰ γινόταν ἀπὸ εἰδικὰ δικαστήρια, στα οἰοῖα τὴν πλειοψηφίαν θὰ κατεῖχαν τακτικὸι δικαστῆς.

Ἀργότερα με τὴ Συντακτικὴ Πράξι 107/1946 συμπληρώθηκαν οἱ διατάξεις περὶ δοσιλογισμοῦ. Πάντως ἀπὸ τῖς ἀρχῆς τοῦ 1945 ἀρχισε ἡ ἀθρόα παραπομπὴ τῶν κατηγορουμένων, στους οἰοῖους περιλαμβάνονταν:

Ὅσοι κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς Κατοχῆς ἀνέλαβαν τὸν σχηματισμὸν κυβέρνησις με συγκατάθεσι τοῦ ἐχθροῦ, ἢ διετέλεσαν ὑπουργοὶ καὶ ὑφυπουργοὶ τέτοιων κυβερνήσεων.

Όσοι κατείχαν δημόσια θέση και έγιναν συνειδητά όργανα του εχθρού. Όσοι έγιναν συνειδητά όργανα του εχθρού προς μετάδοση της προπαγάνδας του. Όσοι ανέλαβαν υπηρεσία στις Αρχές Κατοχής και ενήργησαν πειστικά κατά του λαού. Όσοι κατέδωσαν στον εχθρό Έλληνες ή ξένους υπηκόους ή άσκησαν πράξεις βίας εις βάρος Ελλήνων για τη δράση τους κατά του εχθρού. Όσοι προσέφεραν πληροφορίες στον εχθρό για τις κινήσεις εκείνων που δρούσαν εναντίον των δυνάμεων Κατοχής ή παρεμπόδισαν καθ' οιονδήποτε τρόπο ελληνική ή συμμαχική ενέργεια κατά του εχθρού. Όσοι υπήρξαν αρχηγοί ή οδηγοί κίνησης η οποία έτεινε στην προσβολή της ακεραιότητας της χώρας. Όσοι συνεργάστηκαν οικονομικά με τον εχθρό με τον σκοπό του πλουτισμού, προκάλεσαν ζημιά στον ελληνικό λαό ή σε πολίτες Έλληνες και υποβοήθησαν ουσιαστικά την πολεμική προσπάθεια του εχθρού.

Οι προβλεπόμενες ποινές έφταναν μέχρι την ποινή του θανάτου. Αλλά επιπλέον για εκείνους που συνεργάστηκαν κατά τρόπο που δεν ενέπιπτε σε μια από τις παραπάνω περιπτώσεις, οπωσδήποτε όμως ήταν ανάξιος για Έλληνα πολίτη, θεσπίστηκε το ιδιώνυμο αδίκημα της εθνικής αναξιοσύνης, που επέσυρε ποινή φυλάκισης 6 μηνών έως 5 ετών, καθώς και ισόβια στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων.

Αμέσως μόλις κατάπαυσε η μάχη των Δεκεμβριανών, άρχισε αθρόα η παραπομπή των κατηγορουμένων για δοσιλογισμό. Και το πρώτο κύμα των υποδικών περιλάμβανε τις κορυφές: τα μέλη των κατοχικών κυβερνήσεων και ορισμένους ανώτερους αξιωματικούς του κράτους.

Οι κατοχικές κυβερνήσεις

Την Τετάρτη 21 Φεβρουαρίου 1945 εγκαινιάστηκαν οι δίκες των δοσιλόγων στην αίθουσα του Εφετείου Αθηνών. Είκοσι εννέα κορυφαίες πολιτικές και στρατιωτικές προσωπικότητες του 1941-1944 παρατέμπονταν για παράβαση της 6ης Συντακτικής Πράξης 1945 και των άρθρων 109, 123, 125 του Κ. Ποινικού Νόμου. Τρεις από τους παραπεμπόμενους ήταν ήδη νεκροί: ο υπουργός Εργασίας Καλύβας που εκτελέστηκε τη 17η Ιανουαρίου 1943 ενώ έβγαине από το σπίτι του και οι Γ. Μπάκος και Πειρουνάκης που αναρπάχτηκαν από τις φυλακές Αβέρωφ κατά τα Δεκεμβριανά και σφάχτηκαν τον Ιανουάριο του 1945.

Από τους επιζώντες κατηγορούμενους οι 10 ήταν πολιτικοί: Ι. Ράλλης, Κ. Λογοθετόπουλος, Α. Λιβιεράτος, Σ. Γκοτζαμάνης, Ν. Λούβαρης, Β. Καραπάνος, Λ. Τσιριγώτης, Ι. Καραμάνος, Ι. Πασσαδάκης, Έκτ. Τσιρονίκος. Οι 11 ήταν στρατηγοί: Γ. Τσολάκογλου, Η. Χατζημιχάλης, Π. Δεμέστιχας, Σ. Μουτούσης, Ν. Κατσιμήτρος, Ν. Μάρκου, Ν. Πολύζος, Α. Ρουσόπουλος, Δ. Διαλέττης, Ι. Γρηγοράκης, Γ. Μπακογιάννης. Δύο ήταν ναυτικοί: ο ναύαρχος Α. Γέροντας και ο πλοίαρχος Ι. Παπαδόπουλος. Ένας ήταν εργάτης (πρόεδρος των φορτοεφορτωτών Πειραιώς που χρημάτισε υφυπουργός Εμπορίου): ο Ε. Κανακουσάκης. Ένας δικαστικός: ο εφέτης Κ. Πουρναράς. Και ένας ανώτερος δημόσιος υπάλληλος: ο Γ. Παμπούκας του υπουργείου Γεωργίας.

Απουσίαζαν όμως ορισμένοι, που είχαν έγκαιρα εγκαταλείψει την Ελλάδα πριν από την απελευθέρωση: Ο Κ. Λογοθετόπουλος και ο Έκτ. Τσιρονίκος στη Γερμανία. Ο Σ. Γκοτζαμάνης στην Ελβετία. Ο Α. Ταβουλάρης στην Αυστρία. Από τους παρόντες, οι περισσότεροι με επικεφαλής τον Τσολάκογλου είχαν μεταφερθεί στην Αίγυπτο τον Δεκέμβριο του 1944 και επανήλθαν την 5η Φεβρουαρίου. Η απομάκρυνσή τους είχε γίνει για

λόγους ασφαλείας. Υπήρχαν φόβοι ότι ο ΕΛΑΣ θα κατεύθυνε τις επιθέσεις του κατά των φυλακών της πρωτεύουσας για να απελευθερώσει τους Αριστερούς κρατούμενους και να εκτελέσει τους χαρακτηριζόμενους ως δοσίλογους. Και πράγματι, στις αρχές Δεκεμβρίου, οι φυλακές Αβέρωφ όπου υπήρχαν 253 δοσίλογοι αλώθηκαν εξ εφόδου. Ο ΕΛΑΣ απήγαγε τους 100. Οι άλλοι 150 περίπου δραπέτευσαν. Μεταξύ των δραπέτων ήταν και διάφοροι γνωστοί παράγοντες της Κατοχής, όπως ο δήμαρχος Αθηναίων Άγγελος Γεωργάτος, ο Αν. Κονιδάκης, ο Δ. Μπακογιάννης κλπ.

Εκατό ακριβώς ημέρες διαδικασίας διήρκεσε η μεγάλη δίκη των κορυφαίων δοσιλόγων. Είχε προκαλέσει έντονο ενδιαφέρον, αλλά δεν ήρθαν σε φως σπουδαίες ανακαλύψεις. Το μόνο που διαπιστώθηκε ήταν ότι οι περισσότεροι κατηγορούμενοι είχαν δεχτεί ισχυρές πιέσεις πολιτικών αρχηγών και άλλων παραγόντων για να αναλάβουν τα αξιώματά τους. Πάντως την 31η Μαΐου 1945 ο πρόεδρος του Α' Ειδικού Δικαστηρίου αεροπαγίτης Καλέλης απήγγειλε την απόφαση ύστερα από διάσκεψη που διήρκεσε 10 ημέρες.

Η απόφαση

Εκατόν σαράντα δακτυλογραφημένες σελίδες καταλάμβανε η απόφαση, που απαριθμούνταν από τρία Κεφάλαια. Το πρώτο, με τίτλο «Συνθηκολόγηση με τον εχθρόν και εγκατάλειψις θέσεως προ του εχθρού», αφορούσε τους κατηγορούμενους στρατηγούς, τους οποίους απάλλαξε, εκτός του στρατηγού Τσολάκογλου.

Το δεύτερο Κεφάλαιο, με τίτλο: «Συνεργασία μετά του εχθρού διά παροχής διευκολύνσεων εις αυτόν», αφορούσε τόσο τον εξανεμισμό της δραχμής και τη λεηλασία του εθνικού πλούτου από τους κατακτητές, όσο και την απόπειρα πολιτικής επιστράτευσης του πληθυσμού, για την οποία το δικαστήριο καθόρισε ότι «εματαιώθη αυτή λόγω της σημειωθείσης λαϊκής εξεγέρσεως». Για τα γεγονότα αυτά, απαλλάχτηκαν αρκετοί κατηγορούμενοι.

Το τρίτο Κεφάλαιο αναφερόταν στη «διενέργειαν προπαγάνδας εις όφελος του εχθρού» (λόγοι, διαγγέλματα, άρθρα πολλών κατηγορουμένων). Η απόφαση καθόριζε ότι εκείνοι που ενέχονται «είχον πάθει διαστροφήν του εσωτερικού των κόσμου εκ των προσκαίρων νικών του Άξονος, εις αντίθεσιν προς το πανελλήνιον λαϊκόν αίσθημα».

Το δικαστήριο όμως παρέκαμπε το ακανθώδες θέμα των Ταγμάτων Ασφαλείας, αν και του αφιέρωσε πολλές σελίδες. Έκρινε ότι τα Τάγματα «δεν συνεκροτήθησαν επί σκοπώ προκλήσεως εμφυλίου πολέμου, αλλά προς εμπέδωσιν της διαταραχθείσης τάξεως». Αλλά αναγνώριζε ότι «εκ της συγκροτήσεως τούτων επεδίωξε να επωφεληθεί ο εχθρός». Απέφυγε πάντως να καταλογίσει ευθύνες μεταξύ των κατηγορουμένων, «επειδή δεν ησκήθησαν εις την προκειμένην δίκην ποινικαί αγωγαί από μέρους παθόντων ή συγγενών των εκ των Ταγμάτων Ασφαλείας».

Η καταδίκη

Και τώρα, νά η πολύκροτη απόφαση:

- Θάνατος δύο φορές στους Τσολάκογλου, Γκοτζαμάνη και Τσιρονίκο. Η μία θανατική ποινή στον Τσολάκογλου επιβλήθηκε –μαζί με στρατιωτική καθαίρεση– για τη συνθηκολόγηση τον Απρίλιο του 1941.
- Ισόβια δεσμά στους Ράλλη, Λογοθετόπουλο, Ταβουλάρη, Καραμάνο, Παπαδάκη.
- Ειρκή 20 ετών στους Δεμέστιχα και Χατζημιχάλη.

- Ειρκινή 11 ετών στους Σ. Μουτούση, Α. Λιβιεράτο, Μ. Μάρκου.
- Ειρκινή 5½ ετών στους Ι. Παπαδόπουλο, Β. Καραπάνο, Κ. Πουρναρά, Α. Λούβαρη, Α. Γέροντα.
- Απαλλάχθηκαν οι Γρηγοράκης, Λουλακάκης, Κανακουσάκης, Ραγκαβής, Ρουσσόπουλος και Μπακογιάννης.

Υπήρξε επιεικής ή αυστηρή εκείνη η καταδίκη; Σε άλλες χώρες της Ευρώπης, οι συνεργασθέντες με τους κατακτητές είχαν κυρώσεις σκληρότερες. Στη Γαλλία ο κατοχικός πρωθυπουργός Λαβάλ –από τους μεγάλους πρωταγωνιστές της πολιτικής κατά τον Μεσοπόλεμο– τουφεκίστηκε. Ακόμη και ο στρατάρχης Πεταίν, δόξα της πατρίδας του, αφέθηκε αμείλικτα να πεθάνει στη φυλακή. Στην Ελλάδα δεν εκτελέστηκε κανείς από τους άνδρες αυτής της κατηγορίας. Και σε ελάχιστα χρόνια ήταν όλοι ελεύθεροι με διάφορα μέτρα επιείκειας.

Ο Ι. Ράλλης

Μια δραματική μόνο εξαίρεση υπάρχει: του Ιωάννη Ράλλη. Την 26η Οκτωβρίου 1946 πέθανε από καρκίνο. Ήταν πάντα στις φυλακές Ζελιώτη και μόνο τις τελευταίες ημέρες μεταφέρθηκε στο σπίτι του, όπου εξέπνευσε. Η κηδεία του προκάλεσε έκπληξη με τη μεγαλοπρέπειά της και τη συρροή του πλήθους. Και στις 29 Οκτωβρίου οι εφημερίδες δημοσίευαν το εξής τηλεγράφημα του πρακτορείου Ρώντερ από το Λονδίνο:

«Έκπρόσωπος του υπουργείου των Έξωτερικών εν Λονδίνο ανέκοίνωσε σήμερα την πρωϊαν ότι είχε εξουσιοδοτηθῆ να εκφράσῃ λύπην διὰ τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐτάφη ὁ Ἰωάννης Ράλλης, πρώην Κοιτίλιγκ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ γερμανικὴν κατοχὴν. Εἰς τὸν Ράλλον ἀποθανόντα ἐκ καρκίνου τὴν παρελθούσαν ἑβδομάδα, ἐγένετο κατὰ τὴν ἀντίληψιν πολλῶν ἐν Λονδίῳ παρατηρητῶν μεγαλοπρεπὴς ὡς μὴ ὄφειλε κηδεῖα».

Και οι καταδικασθέντες ερήμην τελικά διασώθηκαν, εκτός του Ταβουλάρη ο οποίος πέθανε ως φυγάς στο Ίνσμπουργκ της Αυστρίας. Ο καθηγητής Λογοθετόπουλος συνελήφθη από τους Αμερικανούς στη Γερμανία και στις αρχές Φεβρουαρίου 1946 παραδόθηκε στην ελληνική διοίκηση της Θεσσαλονίκης. Αληθινό θράκος ανθρώπου, μεταφέρθηκε την 9η Φεβρουαρίου στις φυλακές Ζελιώτη του Πειραιά. Την 22α του ίδιου μήνα δικάστηκε συμπληρωματικά, κατηγορούμενος ότι είχε καταδώσει στους Γερμανούς τούς καθηγητές πανεπιστημίου Χωρέμη και Λούρο, αλλά αθωώθηκε. Και οπωσδήποτε δεν άργησε η αποφυλάκισή του. Την ίδια τύχη είχαν ο Σωτ. Γκοτζαμάνης και ο Εκτ. Τσιρονίκος.

Κίνητρα των δοσιλόγων

Σήμερα, που ο χρόνος έχει απαλύνει τη μνήμη και τα πάθη, οι άνθρωποι αυτοί κρίνονται γενικά από τους πολλούς με κατανόηση. Η πανηγυρική τοποθέτηση της προτομής του στρατηγού Μπάκου το 1966 στον περίβολο του Στρατιωτικού Νοσοκομείου Αθηνών δεν προκάλεσε καμιά αντίδραση. Και το 1964 ο Π. Κανελλόπουλος, που το 1945 ζητούσε την αυστηρή καταδίκη των δοσιλόγων –προσήλθε και ως μάρτυρας κατηγορίας στη δίκη τους–, γράφει στο βιβλίο του *Τα Χρόνια του Μεγάλου Πολέμου* (σελ. 31):

«...Εἶναι ὁμως καθῆκον μου ἀπέναντι τῆς μνήμης τοῦ Τσολάκογλου νὰ εἰπῶ εἰς τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας, πού δὲν ἔζησαν τὰ γεγονότα... ὅτι... ὁ στρατηγός... δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῆ “Κοιτίλιγκ”. Ἐδέχθη βέβαια νὰ γίνῃ πρωθυπουργός

Κατοχικής κυβερνήσεως, αλλά δέν είχε προσυνηνοθηθῆ, ὅπως ὁ Κουϊσλιγκ, μέ τὸν ἐχθρόν...

»Ὁ Ἰωάννης Δ. Ράλλης ἐδέχθη νὰ γίνῃ πρωθυπουργὸς κατὰ τὴν κατοχὴν, μετὰ τὰς φοβερὰς ἦτας τῶν Γερμανῶν εἰς τὸ Ἀλαμείν καὶ τὸ Στάλιγκραντ καὶ μετὰ τὴν ἀπόβασιν τῶν Συμμάχων εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν, ὅταν ἦτο εἰς ὄλους, ἄρα καὶ εἰς τὸν ἴδιον, φανερόν ὅτι ὁ Χίτλερ ἔβαινε πρὸς τὴν συντριβὴν του. Μὲ ἄλλας λέξεις, ἄλλαι σκέψεις (ἀδιάφορον, ἐὰν ὀρθαὶ ἢ μὴ) τὸν ὤθησαν εἰς τὴν ἀνάληψιν τῆς βαρέως εὐθύνης ποὺ τὸν ὠδήγησεν εἰς τὸ ἐδώλιον τοῦ κατηγορουμένου, καὶ ὄχι ὁ ὑπολογισμός, ὅτι θὰ ἦδύνατο νὰ ὠφεληθῆ προσωπικῶς (ἢ νὰ κάμῃ τὴν Ἑλλάδα νὰ ὠφεληθῆ) ἀπὸ τὴν νίκην τοῦ Χίτλερ ποὺ ἀπεκλείετο πλέον ἀπολύτως. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν παλαιὸν μου φίλον καθηγητὴν Νικόλαον Λούβαριν (ὑπουργὸν Παιδείας εἰς τὴν Κυβέρνησιν Ράλλη), ὁ ὁποῖος, ἐνῶ δέν ἐδέχθη, πιεζόμενος ἀπὸ φίλους του Γερμανούς, νὰ γίνῃ ὑπουργὸς καθ' ὃν χρόνον ἐθριάμβευον αἱ χιτλερικαὶ φάλαγγες, ἐδέχθη (κατόπιν συστάσεως, ὡς λέγεται, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δαμασκηνοῦ) νὰ ἀναλάβῃ τὸ ὑπουργεῖον, ὅταν ἦτο βεβαία ἡ συντριβὴ τοῦ Χίτλερ».

Αλλά, προκειμένου να κριθεῖ ὁ ἄνθρωπος, τὸν ἀποφασιστικὸ λόγον τὸν ἔχουν τα ἀντικειμενικὰ ἀποτελέσματα τῶν πράξεόν του. Τα ὑποκειμενικὰ κίνητρα ζυγίζουσι μόνον ὡς ἐλαφρυντικά. Καὶ οἱ συνεργασθέντες με τοὺς κατακτητὲς καθ' οἰονδήποτε τρόπο –εκτὸς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἐκτελοῦσαν διατεταγμένη ἀποστολὴ ἀπὸ ἄλλες, ἐθνικὲς ἢ συμμαχικὲς Ἀρχές– εἶναι γεγονός ὅτι, καὶ σὴν καλύτερη περίπτωσιν ποὺ υποβοήθησαν τὸ λαὸ, βοήθησαν πλεονεκτήματα τὸν ἐχθρό. Τὸ 1945 ὑπερίσχυε αὐτὸ τὸ κριτήριον· καὶ ἡ τύχη τῶν μελῶν τῶν κατοχικῶν κυβερνήσεων θεωρήθηκε ἐξοργιστικὰ ἐπιεικὴς. Ὁ ἴδιος ὁ τότε ὑπουργὸς Δικαιοσύνης Σουλιώτης δήλωσε (εφημερίδες τῆς 1ης Ἰουνίου 1945):

«Ὡς Ἑλλήν ἐυρίσκω τὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου τῶν δοσιλόγων πολὺ ὀλιγότρονον αὐστηρὰν ἀπὸ ὅσον θὰ ἱκανοποιούσε τὸ δημόσιον αἴσθημα».

Δοσιλογισμὸς καὶ ἀντίστασις

Ὅπωςδήποτε ὅμως, ἡ ηγεσία τῶν λεγόμενων δοσιλόγων εἶχε καταδικασθεῖ. Ὁ «δοσιλογισμὸς» ὡς πολιτικὴ πρᾶξις, ὡς κίνησις, ἀπὸ τὸ ἐπίσημον κράτος ἐπαίρινε τὴν τυπικὴ σφραγίδα τῆς προδοσίας. Ἀντίθετα, ἡ ἀντίστασις τῆς Ἀριστερᾶς, ὅπως θὰ δοῦμε, ποτέ δὲν στιγματίσθηκε ἐπίσημα καὶ τυπικὰ ὡς προδοτικὴ. Τὸ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς τῆς τὸν προσάπτανε μόνον ἀτομικὰ πολιτικοὶ καὶ ἰδιώτες σὲ λόγους, βιβλία ἢ ἄρθρα ἐφημερίδων. Ἡ ηγεσία τοῦ ΕΑΜ οὐδέποτε ὠδηγήθηκε σὲ τὸ ἐδώλιον τοῦ κατηγορουμένου γιὰ τὴν δράσιν τῆς κατὰ τὴν Κατοχὴν, οὔτε σὲ τὰ ἀργιότερα χρόνια τῆς πολεμικῆς ἀναμέτρησης ποὺ ἀκολούθησαν (1946-49).

Τὴ συνέβαινε ὅμως με τὶς ἄλλες κατηγορίες τῶν χαρακτηρισζόμενων δοσιλόγων; Ὑπῆρχαν αὐτοὶ ποὺ ὑπηρετήσαν σὲ τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας, σὲ τὰ διάφορα ἐνοπλὰ Σώματα Ἑλλήνων ποὺ συνεργάστηκαν ἄμεσα με τοὺς Γερμανοὺς καὶ Ἰταλοὺς (Πούλος, ΕΑΣΑΔ κλπ.), σὲ τὴν Εἰδικὴ Ἀσφάλεια, σὲ τὸ μηχανοκίνητο Σῶμα τῆς Αστυνομίας Πρωτεύουσας κ.α. Οἱ ηγέτες τοὺς παραπέμφθησαν σὲ μιὰ ἀτέλειωτη σειρά δικῶν, οἱ ἀποφάσεις συγχωνεύθησαν κατὰ ομάδες κατηγοριῶν καὶ τελικὰ οἱ περισσότεροι ἀπαλλάχθησαν. Πάντως, καὶ σὲ τὸ ἐπίπεδο αὐτὸ, οἱ ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων ὑπῆρξαν κατὰ γενικὸν χαρακτηρισμὸν ἐπιεικεῖς, ἀλλὰ οἱ ηγέτες (στρατηγὸς Χωροφυλακῆς Λάμπρου κ.ά.) καταδικάστηκαν. Μαζὶ τοὺς καταδικάσθη καὶ ἡ καθαυτὴ μορφή συνεργασίας –ἀμεση ἢ ἔμμεση– με τὶς κατοχικὲς δυνάμεις.

Όλες αυτές οι κατηγορίες δοσιλόγων προέβαλλαν τον ισχυρισμό ότι πρόθεσή τους ήταν όχι η βοήθεια προς τους κατακτητές, αλλά η εξυπηρέτηση του λαού και η αντιμετώπιση του κομμουνισμού (ΕΑΜ). Υπήρχε όμως και η κατηγορία εκείνων που θεωρήθηκαν απερίφραστα όργανα του εχθρού. Προς αυτούς, οι δικαστικές κυρώσεις ήταν λιγότερο φειδωλές. Σε δεκάδες ανέρχονται οι καταδικασθέντες σε θάνατο. Ανάμεσά τους και μερικές γυναίκες: η Άννα Καραβίτου, η Σίτσα Καραϊσκάκη και η Φλωράνς Κασταράκη. Ορισμένοι εκτελέστηκαν. Αλλά και πάλι το κοινό αίσθημα θεώρησε τα δικαστήρια πολύ επιεική και σημειώθηκαν κρούσματα εξεγέρσεων εναντίον δικαστικών αποφάσεων.

Σφαγή στο Ηράκλειο

Την 31η Οκτωβρίου 1945 το Ηράκλειο της Κρήτης έγινε θέατρο άγριων αιματηρών σκηνών. Ο Ανώτατος Διοικητής Χωροφυλακής της μεγαλονήσου ανέφερε τα γεγονότα στο υπουργείο Εσωτερικών, με το εξής συγκλονιστικό τηλεγράφημα:

«Σήμεραρον πρό τῆς 12 π.μ. εἰς τὸ εἰδικὸν δικαστήριον δοσιλόγων Ἡρακλείου, κατεδικάσθησαν κατηγορηθέντες ἐπὶ συνεργασία μετὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐξ ἧς προεκλήθη ἡ θανάτωσις 37 ὁμοχωρίων των, ἡ Χαρίκλεια Σαμαράκη εἰς θάνατον, ἡ Μαρία Σαμαράκη εἰς ἰσόβια δεσμά, ἡ Ἐλένη Σαμαράκη εἰς 4½ ἐτῶν φυλάκισιν, ὁ Σταῦρος Σαμαράκης εἰς 3 ἐτῶν φυλάκισιν, καὶ ἀπηλλάγη ὁ Κωνστ. Σαμαράκης, κάτοικοι ἅπαντες τοῦ χωρίου Σαρχᾶ τῆς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου.

» Ἡ ἀπόφασις τοῦ δικαστηρίου, θεωρηθεῖσα προφανῶς ἐπιεικής, προεκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν συγγενῶν τῶν θυμάτων, οἱ ὅποιοι, παρορμώμενοι ἀπὸ τὸ ἐντὸς τοῦ δικαστηρίου πλῆθος καὶ ἕτερον ὄλοεν αὐξανόμενον ἔξωθι τοῦ δικαστηρίου, συνολικῶς ὑπολογιζόμενον εἰς 2.000, διέσπασε τὴν ζώνην τῆς ἀστυνομικῆς φρουρᾶς καὶ θραύσαντες τὴν θύραν παρακειμένου πρὸς τὴν αἴθουσαν τοῦ δικαστηρίου δωματίου ὅπου οἱ ὡς ἄνω κατάδικοι εἶχον ἐγκλεισθῆ, κατέσφαξαν τοὺτους διὰ μαχαιρῶν. Ἡ ἐκ χωροφυλάκων καὶ ἐθνοφυλάκων φρουρά, ἦτο ἀδύνατον λόγω τῆς ὀρμῆς καὶ τοῦ πολυαριθμοῦ τῶν ἐπιτιθέντων, νὰ προστατεύσῃ τοὺς σφαγέντας».

Τριάντα χωροφύλακες και εθνοφύλακες φρουρούσαν το δικαστικό κτίριο. Και είχε διαδοθεί ότι το μαινόμενο πλήθος κατά την έφοδό του είχε σκοτώσει 7 από αυτούς. Η φήμη δεν επαληθεύτηκε, αλλά οι 30 εκείνοι άνδρες κακοποιήθηκαν άγρια. Και τα τηλεγραφήματα που έφταναν σε λίγο μετέδιδαν συνταρακτικές λεπτομέρειες της έκρηξης.

Οι δράστες της σφαγής πέταξαν τα πτώματα από τα παράθυρα του δικαστηρίου στο δρόμο, όπου το πλήθος τα ποδοπάτησε μέχρι πολτοποίησης. Και ανάμεσα στα θύματα περιλαμβάνονταν ο νεαρός Κωνσταντίνος Σαμαράκης, ένα παιδί που είχε αθωωθεί παγγυρικά.

Εξάλλου, κατά την άλωση του κτιρίου, παραλίγο να λυντσαριστούν οι περίτρομοι δικαστές. Πολλοί από το πλήθος τούς διέκριναν και η μάζα κινήθηκε εναντίον τους με την κραυγή: «Τι τους φυλάμε κι αυτούς! Θάνατος!» Αλλά βρέθηκαν μερικοί ψύχραιμοι που ορθώθηκαν και κάλυψαν τους δικαστές. Τελικά η τάξη αποκαταστάθηκε αφού διαγράφηκε ο κίνδυνος να σφαχτούν από το πλήθος όλοι οι κρατούμενοι ως δοσιλόγοι στις φυλακές Ηρακλείου.

Το τρομερό εκείνο επεισόδιο είναι χαρακτηριστικό της κατακραυγής που υψωνόταν από μεγάλα στρώματα του λαού εναντίον της επιεικούς μεταχείρισης των θεωρούμενων

ως συνεργασθέντων με τον εχθρό. Στην κατακραυγή αυτή πρωτοστατούσε η Αριστερά. Γιατί, σε αντίθεση προς τη χλιαρή στάση του κράτους και της δικαιοσύνης κατά των δοσιλόγων, υφίσταντο σκληρή και ευρύτατη δίωξη όσοι αγωνίστηκαν στο ΕΑΜ κατά την Κατοχή, όπως θα εξιστορηθεί παρακάτω. Σε 80.000 ανέρχονταν στα μέσα του 1945 οι δικογραφίες κατά αριστερών Ελλήνων για κατοχικά αδικήματα, και οι αποφάσεις των δικαστηρίων εναντίον τους ήταν ιδιαίτερα αυστηρές.

Η τακτική αυτή υπήρξε ένα από τα μέσα του καθεστώτος για να καταστήσει την Αριστερά ανίκανη να ανασυγκροτηθεί. Αλλά μεταβαλλόταν σε «μπούμερανγκ». Προσέφερε στην ίδια την Αριστερά ένα ισχυρό επιχείρημα προπαγάνδας κατά των αντιπάλων της με το σύνθημα: «Το κράτος εξοντώνει την αντίσταση και εναγκαλίζεται τον δοσιλογισμό». Σύνθημα που φανάτιζε και γαλβάνιζε τους οπαδούς της και προκαλούσε ηθική διάβρωση στην άλλη παράταξη.

Γερμανική οικονομική διείσδυση

Ιδιαίτερη όμως σημασία είχε ο οικονομικός δοσιλογισμός, εναντίον του οποίου στράφηκε με χλιαρότητα το κράτος. Πολλοί συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν σε φυλάκιση ή εξορία, αλλά επρόκειτο για ένα πλήθος μικρών ή μεγάλων μαυραγοριτών, που είχαν δοσοληψίες σε ορισμένο βαθμό με τις δυνάμεις Κατοχής. Δεν αποτελούσαν όμως οι περιπτώσεις τους την ουσία του θέματος. Το γενικότερο πρόβλημα που ετίθετο ήταν: η αστική τάξη συνεργάστηκε στην οικονομική σφαίρα με τους κατακτητές και ως ποιο σημείο;

Πριν από τον πόλεμο η Ελλάδα, όπως και όλες οι βαλκανικές χώρες, είχε τυλιχτεί στα εμπορικά δίκτυα του Γ' Ράιχ. Σαν κολοσσιαίος πολύποδας, η γιγαντιαία γερμανική αγορά απορροφούσε την παραγωγή μας και το γερμανικό «κλήριγκ» αποτελούσε τη βασική αρτηρία του εξωτερικού μας εμπορίου.

Το «κλήριγκ» αυτό (εμπορικοί συμψηφισμοί μεταξύ των δύο χωρών) στην περίοδο της 4ης Αυγούστου προσέλαβε τέτοια έκταση, ώστε έτεινε να υποδουλώσει την οικονομία μας στη Γερμανία. Αγόραζαν αθρόα οι Γερμανοί ελληνικά προϊόντα (καπνά, πρώτες ύλες κλπ.) και ένα μεγάλο μέρος τους το μεταπωλούσαν στην παγκόσμια αγορά, εισπράττοντας συνάλλαγμα. Με τις αθρόες δε αγορές από την Ελλάδα δημιουργούσαν ένα τεράστιο πιστωτικό υπόλοιπο υπέρ ημών. Για να καλυφθεί, προμηθευόμασταν από τη Γερμανία ό,τι βρίσκαμε διαθέσιμο, δηλαδή ό,τι περίσσειε στη γερμανική αγορά και σε τιμές που εκείνη επέβαλλε. Έτσι η χώρα στράφηκε στην αυτάρκεια, αποκλείστηκε από τις φυσικές πηγές της βιομηχανίας της σε πρώτες ύλες και βαθμιαία προσάρμοσε την παραγωγή της στις γερμανικές ανάγκες, σε βαθμό ώστε να καταντήσει οικονομικά σχεδόν ένα χιτλερικό υποπροκταορείο.

Αυτό δεν σήμαινε, όπως απέδειξαν τα πράγματα, ότι η ηγεσία της 4ης Αυγούστου (Βασιλιάς, Μεταξάς) προσανατολιζόταν και πολιτικά προς τη χιτλερική Γερμανία. Ακολουθούσαν πάντα την τροχιά των Δυτικών, και ιδίως της Αγγλίας. Αλλά η διεισδυτική και διαβρωτική οικονομική δύναμη της Γερμανίας ήταν τόσο ισχυρή, ώστε το αγγλικό Σίτυ είχε σχεδόν πάψει να ελέγχει την ελληνική χρηματαγορά και η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος περισσότερους δεσμούς είχε με τη γερμανική Ντώτσε Μπανκ (Deutsche Bank), παρά με τους αγγλικούς τραπεζικούς οίκους.

Το αποτέλεσμα βέβαια ήταν τα συμφέροντα ευρέων ελληνικών καπιταλιστικών στρωμάτων να συνδεθούν στενά με τα γερμανικά. Καπνέμποροι, βιομήχανοι, τραπεζί-

τες, πολυάριθμες ομάδες προμηθειών, ήταν προσανατολισμένοι και προσδεμένοι με τη γερμανική αγορά, με γερμανικούς οίκους, με τη Γερμανία. Και, όταν ήρθε η Κατοχή, υπήρχε έτοιμη η υποδομή για μια ευρεία συνεργασία των δύο οικονομιών.

Ή ακριβέστερα, σε μεγάλη αναλογία, η ελληνική αστική τάξη είχε τους αντικειμενικούς όρους για να μεταβληθεί ολοκληρωτικά πια σε συνέταιρο των κατακτητών.

Μεταβλήθηκε πράγματι;

Οικονομική συνεργασία

Μετά την Απελευθέρωση διατυπώθηκαν υπό μορφή γενικής λαϊκής κατακραυγής έντονες κατηγορίες εναντίον της. Καταγγέλλονταν οι βιομήχανοι κυρίως και όλες οι μεγάλες επιχειρήσεις για ανοιχτή και προσοδοφόρα συνεργασία με τις κατοχικές δυνάμεις. Η αλήθεια είναι πως υπήρξαν παρόμοια κρούσματα, και ορισμένες επιχειρήσεις κατόρθωσαν, όχι μόνο να μην καταστραφούν, αλλά και να πραγματοποιήσουν κέρδη και συσώρευση στα κατοχικά χρόνια.

Πάντως η έκταση της συνεργασίας των αστών φαίνεται πως υπήρξε μικρότερη από όσο γενικά πιστευόταν. Μετά τη Βάρκιζα η εφημερίδα *Ριζοσπάστης* (το επίσημο δημοσιογραφικό όργανο του ΚΚΕ) έκανε συστηματική προσπάθεια να αποκαλύψει αυτή τη συνεργασία με τη βοήθεια του τεράστιου μηχανισμού των οργανώσεων του ΕΑΜ, που σε κάθε σημαντική επιχείρηση είχαν το δίκτυό τους, το οποίο γνώριζε τη δράση της κατά την Κατοχή. Αλλά τα αποτελέσματα δεν ήταν εντυπωσιακά και ο λόγος ήταν προφανής:

Ακόμα και αν είχε διάθεση η αστική τάξη να συνεργαστεί πλατιά με τους Γερμανούς, εκείνοι έρχονταν ως ωμοί κατακτητές που δεν είχαν καμιά πρόθεση να έχουν τους Έλληνες επιχειρηματίες όχι ως συνεταίρους –όπως ήταν μέχρι τον πόλεμο– αλλά ούτε ως «μικρούς συνεταίρους» καν. Στηριζόμενοι οι Γερμανοί στη δύναμη και τη βία των όπλων, τα ήθελαν όλα δικά τους. Και από την ελληνική πλευρά προσέλαβαν μόνο ορισμένα πρόσωπα για να τους διευκολύνουν στη λεηλασία της Ελλάδας και στη μονόπλευρη απόκτηση των κεφαλαίων της.

Η τακτική, πράγματι, που ακολούθησαν οι Γερμανοί έναντι των ελληνικών επιχειρήσεων ήταν η βίαιη απόκτηση των μετοχών τους. Οι Ιταλοί και οι Βούλγαροι ακολούθησαν το ίδιο σύστημα, και έτσι δεν άφηναν στους Έλληνες επιχειρηματίες περιθώρια πρωτοβουλίας. Αυτό είναι ένα γεγονός που καλύπτει σε μεγάλο βαθμό τις ευθύνες και εκείνων των αστών που κατά κάποιον τρόπο βρίσκονταν σε επαφή με τον εχθρό.

Η Εθνική Τράπεζα

Μια περίπτωση είναι της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Το πρώτο πιστωτικό ίδρυμα της χώρας, το κυριότερο προπύργιο της αστικής τάξης, που προ της Κατοχής είχε στενές σχέσεις με τη γερμανική Ντώντσε Μπανκ, κατά την Κατοχή έσπευσε να συνεταιριστεί μαζί της, πράγμα που προκάλεσε και τότε και μετά σφοδρές επικρίσεις. Ας σημειώσουμε ότι η Ντώντσε Μπανκ θεωρούνταν πριν από τον πόλεμο ως αντιχιτλερική, ενώ η άλλη μεγάλη τράπεζα της Γερμανίας, η Ντρέσντερ Μπανκ, ήταν η «τράπεζα του Ναζισμού». Αλλά η διάκριση αυτή είναι απατηλή. Στην πραγματικότητα βέβαια ο χιτλερισμός είχε υποτάξει τελείως τα πάντα. Και δεν μειώνει αυτή η λεπτομέρεια τις ευθύνες της τότε διοίκησης της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, η οποία διοίκηση μάλιστα ήταν η νόμιμη ελεγχόμενη από τη Γενική

Συνέλευση (διοικητής ο Κ. Ζαβιτσάνος· αργότερα εκδιώχθηκε για να διοριστεί στη θέση του από την κυβέρνηση ο Γ. Μερκούρης, αρχηγός του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος).

Αλλά και η διοίκηση εκείνη του Κ. Ζαβιτσάνου προβάλλει ένα ισχυρό επιχείρημα για το συνεταιρισμό με την Ντύτσε Μπανκ: Από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής, Γερμανοί και Ιταλοί εφόρμησαν κατά της Εθνικής Τράπεζας για να τη ληστέψουν. Μια βδομάδα μετά, οι γερμανικές Αρχές την υποχρέωσαν να τους παραδώσει 41.416 μετοχές του Ελληνικού Πυριτιδοποιείου και Καλυκοποιείου. Κατόπιν άρπαξαν τις μετοχές όλων των άλλων εξαρτημένων από την τράπεζα εταιρειών: Πάουερ, Ελληνικής Εριουργίας, Λεσίνι, Γλαύκου, Κωπαΐδος κ.ά. Αργότερα την εξανάγκασαν –όπως και όλες τις τράπεζες– να παραδώσει το 50% των χρεογράφων της στο δημόσιο για να τα εκποιήσει στο Χρηματιστήριο. Η Εθνική έτσι βάδιζε προς τον θάνατο. Και για να τον αποτρέψει έσπευσε να γίνει συνέταιρος της Ντύτσε Μπανκ. Απολογητικά ο Κ. Ζαβιτσάνος δήλωσε αργότερα:

«Ούτε η Ντύτσε Μπάνκ ἐκέρδισεν ἔστω καὶ μίαν δραχμὴν, οὔτε καὶ ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα διέθεσεν εἰς αὐτὴν ἔστω καὶ ὀβολόν. Ἡ ἐπαφὴ καὶ συνεργασία ἀπέβλεπεν ὄχι εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ὠφελιμάτων, ὄχι εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀνωμάλων περιστάσεων διὰ τὴν δημιουργίαν κέρδους, ἀλλ’ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον διὰ τὴν προστατευθῆ ἢ ὑπαρξῆς τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς πρὸς τὸ γενικώτερον συμφέρον τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, διὰ τὴν προστατευθῆ τὸ Ἴδρυμα κατὰ τῆς ἀσκήσεως βίας παρ’ ἀνευθύνων πολλαπλῶν ὀμίλων».

Οι Έλληνες αστοί

Υπήρχαν όμως και αρκετές περιπτώσεις που καλούνταν επιχειρήσεις να συνεργαστούν ελεύθερα με τις δυνάμεις Κατοχής. Και είναι αρκετές αυτές που επωφελήθηκαν. Αλλά η ιστορική ακριβολογία επιβάλλει να αναγνωρίσουμε ότι είναι περισσότερες εκείνες που αρνήθηκαν τη συνεργασία. Και πρέπει να υπογραμμίσουμε τη θαρραλέα πατριωτική στάση πολλών βιομηχάνων και εμπόρων της Θεσσαλίας, κατά τη φάση που δρούσε παντοδύναμη η «Λεγεών των Βλάχων». Τότε η νίκη του Άξονα διέγραφε ακόμη τη μορφή της στον ορίζοντα των μεγάλων πιθανοτήτων και οι καιροσκόποι επιχειρηματίες είχαν ισχυρά κίνητρα για κερδοσκοπική συνεργασία με τον εχθρό. Αλλά πολλοί λίγοι ακολούθησαν αυτό τον δρόμο.

Στο βιβλίο του Λάζαρου Αρσενίου *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, υπάρχουν αξιοσημείωτα στοιχεία (σελ. 61-62):

«Η “Αυτονομιστική Κίνησης” (τῶν Βλάχων) ἔχει καὶ δεύτερο σκέλος, τὸ οἰκονομικό. Διαπιστώνοντας τὴ μεγάλη ἐπισιτιστικὴ σημασία τῆς πλούσιας Θεσσαλίας οἱ κατακτητές, ἐνισχοῦν τὸν Διαμάντη νὰ συστήσῃ οἰκονομικὰ συγκροτήματα, μὲ σκοπὸ νὰ ἀναλάβουν αὐτὰ μονοπωλιακὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν ὀρισμένων πλουτοφόρων πηγῶν καὶ ν’ ἀποτελέσουν τὰ οἰκονομικὰ βάρη τοῦ “Κράτους τῆς Πίνδου”. Πρόκειται γὰρ τὰ γνωστὰ “Κονσόρτσιουμ”. Ἀρχικὰ ἐπιδιώκεται σύσταση δυὸ τέτοιων, ἓνα γὰρ ξυλεια καὶ ἄλλο γὰρ γάλατα καὶ τυριά. Στὸ “Κονσόρτσιουμ” ξυλεια παραχωρεῖται ἡ μονοπωλιακὴ ἐκμετάλλευσιν τῶν δασῶν Καλαμπάκας-Γρεβενῶν-Τρικάλων, πού εἶναι καὶ τὰ μεγαλύτερα στὴν Ἑλλάδα. Μελλοντικὰ προβλέπεται ἡ σύσταση “Κονσόρτσιουμ” καὶ γι’ ἄλλα προϊόντα, ὥστε νᾶχουν οἱ κατακτητές διπλὴ ὠφέλεια: ἀπὸ τὴ μὰ ν’ ἀκοῦν ἔλεγχο στὴ διάθεσιν τροφίμων καὶ προϊόντων καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ κέρδη τῶν “Κονσόρτσιουμ” ν’ ἀποτελοῦν ἰσχυρὸ μαγνήτη γὰρ τὴν προσέλκυση Ἑλλήνων συνεργ-

γατών. Στο “Κονσόρτσιουμ” ξυλείας που εμφανίσθηκε πρώτο, επιδιώκεται να γίνουν μέτοχοι οι ισχυρότεροι ξυλέμποροι της περιοχής Τρικάλων. Οι περισσότεροι από αυτούς κατά σύμπτωση είναι βλαχικής καταγωγής, άλλ’ άρνοῦνται. Ὁ Διαμάντης ἀρχίζει τις ἀπειλές και παραγγέλει στον Γρηγόρη Δερπανόπουλο: “Ἄν δὲν μπεῖς στοῦ ‘Κονσόρτσιουμ’ θά στά κλεισῶ ὅλα τὰ ἐργοστάσια που ἔχεις, και θά σέ χρεωκοπήσω”.

Ὁ Γρηγόρης Δερπανόπουλος μέ τ’ ἀδέλφια του, ἔχουν στά Τρίκαλα μιὰ ἀπό τις μεγαλύτερες ξυλεμπορικές ἐπιχειρήσεις τῆς Ἑλλάδος. Λιγόλογος και εὐθύς, ἀπάντησε στοῦ Διαμάντη: “Ὁ πατέρας μου ξεκίνησε βαρελάς κι ἔφτιασε ἐργοστάσια. Ξέρουμε κι ἐμεῖς τὴν ἴδια τέχνη· θ’ ἀρχίσουμε ἀπό τὴν ἀρχή, ἂν χρειασθῆ”.

Ὁ Γρηγόρης Δερπανόπουλος ἦταν σχεδόν μόνιμος Πρόεδρος τοῦ Ἐμπορικοῦ και Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Τρικάλων και πάρα πολλές φορές τιμήθηκε και μέ ἄλλα ἀξιώματα. Ἀπό τὴ στᾶση του παραδειγματίζονται κι’ ἄλλοι σοβαροὶ ξυλέμποροι, που ἄρνοῦνται συμμετοχή στοῦ “Κονσόρτσιουμ”. Τελικά σ’ αὐτὸ πέρασαν μικρῆς σημασίας ἔμποροι, ἢ ἄτομα που νόμισαν πῶς βοῦχαν εὐκαιρία πλουτισμοῦ. Οἱ ἰταλικές ἀρχές φυσικά φρόντιζαν ἢ παραγωγή ξυλείας νὰ γίνεται μόνο μέσω τοῦ “Κονσόρτσιουμ”, ἐνῶ τὰ ἄλλα ἐργοστάσια ξύλου στη δυτικὴ Θεσσαλία ἔκλεισαν».

Δεν μπορεῖ λοιπόν να καταλογίσει κανεῖς στην αστική τάξη ευρεία και ἐκούσια οικονομική συνεργασία με τον εχθρό. Οὔτε ὅμως και προσφορά των οικονομικών της δυνάμεων στην Αντίσταση. Πολιτικά, βραδυπόρησε στον αγώνα και ἄφησε να της πάρουν ἄλλες τάξεις τὴν πρωτοπορία. Οικονομικά ἔμεινε ουσιαστικά ουδέτερη ἀπέναντι του κατακτητή. Ελάχιστη υπῆρξε ἡ οικονομική της βοήθεια προς τις ἀντιστασιακές δυνάμεις.

Ἀλλὰ κινητοποιήθηκε δραστήρια για τὴν ἀντιμετώπιση της Ἀριστεράς. Και οι ἴδιοι κύκλοι βιομηχάνων ἢ ἐμπόρων που ἀρνήθηκαν να προσφέρουν τις λίρες τους για τὴν ἐνίσχυση του Ζέρβα ἢ του Ψαρροῦ –φυσικά για το ΕΑΜ δεν γίνεται λόγος– ἔσπευδαν να χρηματοδοτήσουν τὴν οργάνωση των Ταγμάτων Ἀσφαλείας.

Ὅλα αὐτὰ ὅμως αποτελούσαν παρελθόν. Τώρα στην Ἑλλάδα πρόβαλλε τραχὺ το παρόν, στο οποίο βάραινε καταθλιπτικά το οικονομικό πρόβλημα.

Στη λύση αὐτοῦ του προβλήματος τον κύριο λόγο, τὴν κύρια ευθύνη, τὴν εἶχε πάλι ἡ αστική τάξη, ἐφόσον ἡ Ἀριστερὰ εἶχε συντριβεῖ με τα ἀγγλικά ὄπλα. Και, καθὼς διανοιγόταν ἡ νέα εποχή, το ἐρώτημα που πρόβαλλε ἦταν: Θα ἀκολουθοῦσε ἡ αστική τάξη τὴν οικονομική πολιτική του παρελθόντος που κράτησε τὴν Ἑλλάδα υπανάπτυκτη, ἀποελατωμένη, κυριαρχούμενη ἀπὸ τα τεχνητὰ μονοπώλια, ἐξαρτημένη ἀπὸ το ἐξωτερικό; Ἡ θα ἀρπαξε τὴν ευκαιρία που ἀνοιγόταν για νέους μετασχηματισμούς, που θα οδηγούσαν στην ευρεία ἐσωτερικὴ ἀγορά και τὴν ἀνάπτυξη;

Ἡ οικονομική κατάσταση

Οι καταστροφές που ἄφησε ἡ Κατοχή, ἡ δραματικὴ ἐξάρθρωση, ὁ ἰλιγγιώδης πληθωρισμός και ἡ ἔλλειψη ἀγαθῶν που επικρατούσαν κατὰ τὴν ὥρα της Ἀπελευθέρωσης ἔχουν ἐξιστορηθεῖ στον προηγούμενο τόμο αὐτοῦ του ἔργου. Ἀλλὰ και ἡ μετὰ τὴ Βάρκιζα εποχή παρουσίαζε ἀπογοητευτικὴ εἰκόνα οικονομικῆς ἀποσύνθεσης, χωρὶς να διαγράφεται πραγματικὴ ἀνοικοδόμηση.

Ὅταν ἔφτασε στην ἐλευθέρη Ἀθήνα ἡ κυβέρνηση Παπανδρέου, το πιο ἐπείγον πρόβλημα που ἀντιμετώπιζε ἦταν το οικονομικό χάος. Ὁ πληθωρισμός συνεχίζοταν ἀκάθεκτος

και τη 10η Νοεμβρίου 1944 η τιμή της χρυσής λίρας έφτασε τα 105 τρισεκατομμύρια δραχμές. Ουσιαστικά δεν υπήρχε πια νόμισμα στην Ελλάδα, γιατί η ανυπαρξία αγαθών και ο πανικός του πληθυσμού το είχαν αχρηστεύσει. Παρά την Απελευθέρωση, η λειτουργία του νομίσματος είχε περιοριστεί στον ρόλο ενός ενδιάμεσου στιγμιαίας ισχύος, γιατί οι τιμές εξακολουθούσαν να ανέρχονται από ώρα σε ώρα και οι συναλλαγές γίνονταν με αντιπραγματισμό (ανταλλαγές σε είδος), ενώ τον ρόλο του χρήματος τον έπαιζαν ορισμένα αγαθά πρώτης ανάγκης όπως το λάδι και προπαντός ο χρυσός: η λίρα και το χρυσό εικοσόφραγκο («ναπολεόνι»).

Η δραχμή

Πώς θα δαμαζόταν το νομισματικό χάος; Υπήρχαν βαθιές διαφωνίες πριν ακόμη από την Απελευθέρωση. Ο διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Κ. Βαρβαρέσος και ο καθηγητής Ξεν. Ζολώτας διατύπωναν διαφορετικά σχέδια. Τελικά η κυβέρνηση τάχθηκε με τον δεύτερο, τον οποίο τοποθέτησε ως συνδιοικητή της Τράπεζας (νόμος 3.325 της 1ης Οκτωβρίου 1944). Και, 23 μέρες μετά την άφιξή της στην Αθήνα, την 11η Νοεμβρίου δημοσίευσε τον Νόμο 18/1944 «περί νομισματικής σταθεροποίησης». Είναι ο γνωστός ως «Νόμος Σβώλου», από το όνομα του τότε υπουργού των Οικονομικών.

Με τον νόμο αυτό καθορίζεται νέα δραχμή που η σχέση της ήταν:

1 νέα δραχμή = 50 δισεκατομμύρια παλιές δραχμές.

1 χαρτινή αγγλική λίρα (στερλίνα) = 600 νέες δραχμές.

1 αγγλική στρατιωτική λίρα (BMA) = 600 νέες δραχμές.

Η αξία του δολαρίου και των άλλων νομισμάτων θα διακανονιζόταν σύμφωνα προς τις τιμές του Χρηματιστηρίου.

Η Τράπεζα της Ελλάδος αναλάμβανε να ανταλλάσσει τις νέες δραχμές στην παραπάνω ισοτιμία, ελεύθερα και απεριορίιστα με στρατιωτικές λίρες. Ουσιαστικά λοιπόν η νέα δραχμή ήταν λίρα. Και υποτίθετο ότι είχε κάλυμμα 100%, εφόσον το απόθεμα της Τράπεζας της Ελλάδος ανερχόταν σε αυτούσιο χρυσό και ξένο σκληρό συνάλλαγμα αξίας 43 εκατομμυρίων λιρών.

Μαζί όμως με την καθιέρωση της νέας δραχμής, ο νόμος 18 χάριζε και όλα τα χρή σε παλιές δραχμές. Και συγχρόνως εξανεμίζονταν όλες οι καταθέσεις σε Τράπεζες και Ταμειυτήρια. Αυτός ο λόγος προκάλεσε σφοδρότατες επικρίσεις κατά του νόμου, αλλά στην πραγματικότητα «η κυβέρνηση Παπανδρέου δεν έκανε τίποτα άλλο παρά να συντάξει την ληξιαρχική πράξη για τον θάνατο της δραχμής, που είχε πεθάνει προ πολλού» (Επ. Στασινόπουλου: *Η Ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος*, σελ.162).

Η Τράπεζα της Ελλάδος πάντως αισιοδοξούσε. Ήλπιζε ότι τη 10η Δεκεμβρίου 1944 (προθεσμία για τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ) «θα επραγματοποιείτο η ειρηνική λύσις της πολιτικής κρίσεως, η άρσις του αποκλεισμού της πρωτεύουσας και η ελεύθερα επικοινωνία με τας επαρχίας. Εις την περίπτωσιν αυτήν, θα εδημιουργείτο αυτομάτως μεγάλη ζήτησις δραχμών από τας επαρχίας και προσφορά προϊόντων εις την πρωτεύουσαν» (Ηλ. Βενέζη: *Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος*, Αθήναι 1955, σελ. 330).

Οι χρυσές λίρες

Οι ελπίδες όμως αυτές αποδείχτηκαν οπτασία. Η μάχη του Δεκεμβρίου ανέτρεψε τις προ-

οπτικές, παρέτεινε και επέτεινε το χάος και κλόνισε την εμπιστοσύνη του κοινού στο νέο νόμισμα, που συνέχισε τις συναλλαγές του σε χρυσές λίρες.

Πόσες ήταν αυτές οι λίρες στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση;

Ακριβής υπολογισμός δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα. Κατά την έναρξη της Κατοχής, υπήρχαν στην Ελλάδα αποθησαυρισμένα χρυσά νομίσματα, που κατά ορισμένες εκτιμήσεις έφταναν σε αξία τις 500.000 χρυσές λίρες. Στη διάρκεια της Κατοχής, εισέρρευσαν στη χώρα υπό μορφή «χρυσής βροχής» –κυρίως με ρίψεις από αέρος– μεγάλες ποσότητες χρυσών λιρών που προσφέρονταν από τις βρετανικές υπηρεσίες Μέσης Ανατολής –και από άλλες πηγές– προς την Αντίσταση. Αλλά ο ακριβής αριθμός τους και πάλι είναι άγνωστος, γιατί δεν δόθηκαν ποτέ επίσημοι αγγλικοί αριθμοί.

Οι λίρες του Ζέρβα

Μόνο από την πλευρά του ΕΔΕΣ δημοσιεύτηκαν σχετικά στοιχεία, τα οποία ο ίδιος ο αρχηγός του Ν. Ζέρβα συνόψισε ως εξής («Τα απόρρητα έγγραφά μου», εφημερίδα Ακρόπολις Αθηνών, 2 Δεκεμβρίου 1949):

«Κατά τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ Μαρτίου 1942 μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου 1944, μὴνὸς τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν γερμανικὸν ζυγόν, ὁ ὑποφαινόμενος ἔλαβε ἀπὸ τοὺς Βρεταννοὺς ΣΥΝΟΛΙΚΩΣ 274.866 λίρας χρυσῆς καὶ τὰ 23.000.000 δρχ., τὰ ὁποῖα κατεβλήθησαν εἰς τὸν ΕΔΕΣ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1941. Μὲ τὸ ποσὸν αὐτὸ προπαρασκευάσθη, ἐξεδηλώθη καὶ ἀνεπτύχθη τὸ Ἐθνικὸν Κίνημα Ἀντιστάσεως εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα βασικῶς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιοχὰς τῆς χώρας ἐν συννεχείᾳ. Μὲ τὸ ποσὸν αὐτὸ συνεκροτήθη καὶ συνετηρήθη ὁ στρατὸς τῶν Ἐθνικῶν Ὀμάδων Ἑλλήνων Ἀνατολῶν τοῦ ΕΔΕΣ, ὁ ὁποῖος ἔφθασε νὰ ἀριθμῆ μόνον εἰς τὴν Ἡπειρον 16.000 ἀνδρῶν καὶ ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησε καὶ ἐκράτησε ἐπὶ ὁλόκληρον διετίαν τὸ συμμαχικὸν προγεφύρωμα εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα. Μὲ τὸ ποσὸν αὐτὸ ἐπεδοτήθησαν εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία οἱ δεκάδες χιλιάδων οἰκογενειῶν τῶν μαχητῶν, αἱ ὁποῖαι ἄλλως θὰ ἦσαν καταδικασμέναι νὰ ἀποθάνουν ἐκ πείνης. Μὲ τὸ ποσὸν αὐτὸ ἐτροφοδοτήθησαν αἱ ὑπηρεσίαι πληροφοριῶν καὶ κατασκοπίας τοῦ ΕΔΕΣ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα. Χάρις εἰς τὸ ποσὸν αὐτὸ, αἱ Ἐθνικαὶ Ὀμάδες δὲν ἐπέβαλλον χαράτσι εἰς τοὺς χωρικοὺς τῆς Ἑλλάδος, δὲν κατήντησαν μάλιστα τῶν πτωχῶν ὄρεινῶν περιοχῶν. Ἀκόμη καὶ τὸ χορτάρι τῶν λιβαδιῶν, ὅπου ἐτύχαινε νὰ βοσκήσουν τὰ μεταγωγικὰ τῶν ἀνταρτικῶν μας τμημάτων, ἐπληρώετο.

»Καὶ δὲν εἶναι μόνον αὐτὰ. Μὲ τίς “λίρες τοῦ Ζέρβα” ἔζησαν οἱ ἀμέτρητοι πρόσφυγες ποὺ ἐξητοῦσαν ἄσυλον εἰς τὴν Ἐλευθέραν Ὀρεινὴν Ἑλλάδα, κνηνημένοι ἀπὸ τὴν θηριωδίαν τῶν κομμουνιστῶν καὶ τῶν Γερμανῶν. Μὲ τίς λίρες αὐτὲς ἐξαναχτίσθησαν σπίτια εἰς τὰ χωριά τῆς κατακαυμένης Ἡπείρου, τὰ ρημαγμένα ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς Ἰταλῶν, Γερμανῶν, Ἀλβανῶν καὶ Ἑλασιτῶν. Μὲ τίς λίρες αὐτὲς ἄνοιξαν τὰ σχολεῖα, ἐλειτούργησαν αἱ δημόσιαι ὑπηρεσίαι, ἐμισθοδοτήθησαν οἱ δημοδιδάσκαλοι καὶ οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι. Τέλος μὲ τίς λίρες αὐτὲς κατεσκευάσθησαν δρόμοι καὶ γεφύρια, ποὺ ὑπάρχουν ἀκόμη, κατεπολεμηθῆ ἢ ἐλονοσία...»

Αυτές ήταν οι περίφημες «λίρες του Ζέρβα», που με τόσο θόρυβο και με τόσες φήμες συνοδεύτηκαν στη διάρκεια της Αντίστασης. Πόσες άλλες λίρες όμως διοχετεύτηκαν στην

Ελλάδα κατά την Κατοχή; Έγινε λόγος για 900.000-1.000.000 που έλαβε ο ΕΛΑΣ, αλλά ο αριθμός αυτός είναι οπωσδήποτε υπερεξογκωμένος. Πάντως, αν συνυπολογίσουμε και τις λίρες που χορήγησε η ελληνική κυβέρνηση του εξωτερικού –για μια μικρή ποσότητα που έστειλαν οι Ιταλοί και οι Γερμανοί προς σταθεροποίηση της δραχμής το 1943 δεν γίνεται λόγος γιατί τις αφαίρεσαν κατόπιν στο πολλαπλάσιο – καθώς και τις αποθησαυρισμένες από την προπολεμική εποχή, το σύνολο εκτιμάται σε πάνω από 1.500.000 τεμάχια, υπό τον όρο να συμπεριλάβουμε και τα χρυσά εικοσόφραγκα.

40.000.000 λίρες

Τα παραπάνω στοιχεία είναι τα πιο συντηρητικά. Αργότερα έγιναν ορισμένες νέες επαυξητικές που έδιναν αριθμούς πολύ μεγαλύτερους, χωρίς όμως πειστική τεκμηρίωσή τους. Και το 1968 μια μελέτη (εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος* Αθηνών, 24 Νοεμβρίου 1968) ανέβαζε τις χρυσές λίρες στα χέρια ιδιωτών σε 40.000.000 τεμάχια στα τέλη του 1968. Γράφει η μελέτη αυτή:

«Την αποθησαύριση του χρυσού εις την Ελλάδα εγέννησε η Κατοχή και συνετήρησε ο πληθωρισμός που έμάστιζε την χώραν μέχρι και του 1952. Έκτοτε, η αναζήτησις υπό των ιδιωτών χρυσών λιρών δια την διασφάλισιν του αποταμιεύματός των, επηρεάζετο από τα έκαστοτε διεθνή η έσωτερικά γεγονότα, και δυστυχώς, από την διαμάχην των πολιτικών κομμάτων, τα όποια έκαλλιέργουν την δυσπιστίαν του κοινού εναντι του έθνικου νομίματος, δια να την μεταφράσουν εν συνεχεία ως δυσπιστίαν εναντι του κατέχοντος την έξουσίαν κόμματος.

»Υπολογίζεται ότι μέχρι του Νοεμβρίου του 1966, όποτε η απαγόρευσις των έλευθέρων αγοραπωλησιών χρυσού έστρεψε τους κατόχους των προς την Τράπεζαν της Ελλάδος δια την μετατροπήν του εις δραχμάς, ησαν αποθησαυρισμένοι 40.000.000 χρυσαί λίραι, ήτοι ποσόν 400.000.000 δολλαρίων, μεγαλύτερον, δηλαδή, του εις χρυσόν και συνάλλαγμα αποθέματος της Τραπέζης της Ελλάδος κατά 100 έκ. δολλάρια περίπου. Έκτοτε, έπεστράφησαν εις τα θησαυροφυλάκια της Κεντρικης Τραπέζης 12 έκ. χρυσαί λίραι. Απομένουν, ήτοι, εις χείρας ιδιωτών 28.000.000 λίραι, ήτοι 280 έκ. δολλάρια περίπου».

Από το τμήμα αυτό της μελέτης συγκρατούμε ιδιαίτερα την φράση: «Την αποθησαύριση του χρυσού εις την Ελλάδα εγέννησε η Κατοχή και συνετήρησε ο πληθωρισμός που εμάστιζε την χώραν μέχρι και του 1952». Και πράγματι, τόσο κατά τα κατοχικά χρόνια όσο και μετά τη Βάρκιζα, ο χρυσός ήταν και παρέμεινε το βασικό μέσο συναλλαγών και μέτρο αξιών. Αλλά, φυσικά, η περιφρονημένη δραχμή εξακολούθησε την πτώση της και την 4η Ιουνίου 1945 έγινε νέα αναπροσαρμογή:

2.000 δραχμές = 1 λίρα Αγγλίας (χάρτινη).

500 δραχμές = 1 δολλάριο ΗΠΑ.

Η πολιτική Βαρβαρέσου

Δεν άργησε όμως και αυτή η ισορροπία να σπάσει, ενώ ο πληθωρισμός συνέχισε τα άλματά του. Η κατάσταση φαινόταν πως είχε ξεφύγει από τον έλεγχο του κράτους και κατέβαλε μια απεγνωσμένη προσπάθεια σταθεροποίησης ο αντιπρόεδρος της τότε κυβέρνησης και υπουργός Εφοδιασμού Κυριάκος Βαρβαρέσος.

Ανέλαβε να εφαρμόσει μια πολιτική που τα κυριότερα σημεία της ήταν: διατιμήσεις και σταθερότητα μισθών και ημερομισθίων. Παράλληλα, φορολογία των ευπορότερων τάξεων ώστε να «συλληφθεί» η πλεονάζουσα αγοραστική δύναμη αυτών των τάξεων και να πάψει η πληθωριστική πίεση επί των τιμών.

Η πολιτική Βαρβαρέσου αποτελούσε ένα πείραμα (θα επανέλθουμε παρακάτω). Και το πείραμα είχε το σπόρο της αποτυχίας. Γιατί παρόβλεπε ότι επικρατούσε τόση έλλειψη αγαθών στην Ελλάδα, ώστε υπήρχε εντατική ζήτησή τους όχι μόνο από μια εύπορη τάξη, αλλά από το σύνολο του λαού. Και η ζήτηση αυτή θα τίνανε στον αέρα κάθε σύστημα διατίμησης ή φορολογίας. Έτσι, ως τον Σεπτέμβριο του 1945 το πείραμα είχε καταρρεύσει. Το κύμα του πληθωρισμού είχε κατακαλύψει τη χώρα και απογοητευμένος ο Κ. Βαρβαρέσος εγκατέλειπε τα πάντα: και κυβέρνηση και Ελλάδα.

Αλλά είχε αρχίσει να γίνεται σαφές πια ότι για να εξισορροπηθεί η οικονομία έπρεπε να συρρέουν στην απογυμνωμένη ελληνική αγορά πολλά αγαθά, άφθονα αγαθά. Οι προσπάθειες και ελπίδες για μονομερή νομισματική σταθεροποίηση ήταν χιμαιρικές. Πού θα βρισκονταν όμως αυτά τα αγαθά;

«ΕΜ-ΕΛ» και ΟΥΝΡΑ

Από την αρχή της Απελευθέρωσης δύο συμμαχικές οργανώσεις ανέλαβαν να εξασφαλίσουν τον πρώτο εφοδιασμό της Ελλάδας, όπως και σε κάθε χώρα της Ευρώπης που απαλλασσόταν από τη γερμανική κατοχή. Η μία ήταν η Εμ-Ελ (M-L, δηλαδή Military Liaison) που παρείχε τρόφιμα και καύσιμα και αποτελούσε ουσιαστικά εξάρτημα του βρετανικού στρατού. Από την 1η Απριλίου 1945 τη διαδέχτηκε η ΟΥΝΡΑ (UNRRA, δηλαδή United Nations Relief and Rehabilitation Administration), η οποία ουσιαστικά ήταν αμερικανική και περιλάμβανε κάθε είδους εφοδιασμό: σε τρόφιμα, καύσιμα, πρώτες ύλες, κεφαλαιουχικά αγαθά, μέσα μεταφορών.

Η βοήθεια των δύο οργανώσεων προς την Ελλάδα ήταν ουσιαστική και προνομιακή. Καμιά απελευθερωμένη χώρα της Ευρώπης δεν έλαβε αναλογικά τόσα αγαθά. Μέχρι τέλους του 1945 τής χορηγήθηκαν 1.820.138 τόνοι εφοδίων και ο παρακάτω πίνακας δείχνει πόσο εξέχουσα υπήρξε η μεταχείριση του ελληνικού λαού.

Χορήγηση εφοδίων

	Μέχρι τέλος Ιουλίου 1945 (σε τόνους)	Αναλογία κατά κάτοικο (σε κιλά)	Από Αύγουστο έως Δεκέμβριο 1945 (σε τόνους)	Αναλογία κατά κάτοικο (σε κιλά)
Ελλάδα	786.138	112,3	1.034.000	144,9
Γιουγκοσλαβία	199.000	14,2	868.000	61,3
Πολωνία	88.938	4,4	929.000	46,8
Τσεχοσλοβακία	76.743	5,1	384.000	58,9
Ιταλία	76.630	1,9	99.000	2,5
Αλβανία	–	–	99.000	91,0

Πηγή: Ανακοίνωση της ΟΥΝΡΑ, Δεκέμβριος 1945

Όσο σημαντική όμως και αν ήταν αυτή η βοήθεια, δεν μπορούσε να θεωρηθεί επαρκής, αν λάβουμε υπόψη ότι: το 1939 η Ελλάδα εισήγαγε εμπορεύματα 2.741.249 τόνων εκτός από 545.548 ζώα. Και τότε η οικονομία δεν ήταν κατεστραμμένη από τον πόλεμο και την Κατοχή.

Για να ορθοποδήσει επομένως η χώρα και να ξαναβρεί τον ρυθμό της δεν έπρεπε να περιοριστεί στην ξένη βοήθεια. Όφειλε το ταχύτερο να αναπτύξει τη δική της παραγωγή. Ο εφοδιασμός της από την ΟΥΝΡΑ αποτελούσε απλώς προϋπόθεση και βάση για το ξεκίνημα. Από κει και πέρα οι ελληνικές παραγωγικές δυνάμεις θα έπρεπε να λάβουν το λόγο.

Αποτελέσματα

Αλλά η κινητοποίηση της εθνικής οικονομίας στη μετά τη Βάρκιζα εποχή συντελούνταν με απελπιστική βραδύτητα. Η ίδια αδράνεια, αποτελέσματα, σύγχυση, που παρατηρούνταν στους άλλους τομείς της ανασυγκρότησης, κυριαρχούσε και στην οικονομική σφαίρα. Μολονότι ανεπαρκής, η βοήθεια της ΟΥΝΡΑ δεν έπαινε να είναι σημαντικότερη. Και η Ελλάδα μπορούσε με ένα μίνιμουμ τεχνικών μέσων και πρώτων υλών να κινήσει την παραγωγή της στους πιο σημαντικούς κλάδους της οικονομίας, καθώς και να πραγματοποιήσει μια προσωρινή αποκατάσταση σε συγκοινωνίες, στέγαση, περιθάλψη προσφύγων κλπ.

Ελάχιστα όμως είχαν γίνει. Καθώς έληγε το 1945, η Ελλάδα παρουσίαζε ασφαλώς μεγάλη βελτίωση στη διατροφή της σε σχέση με το κατοχικό επίπεδο, πολύ μικρή όμως διαφορά –ίσως και χειρότερη– στους άλλους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Ο μαρμασμός ήταν έκδηλος και οι παραγωγικές δυνάμεις παρέμεναν μουνδιασμένες. Και αποτελούσε μυστήριο τι είχαν απογίνει οι ογκώδεις πρώτες ύλες που είχε προσκομίσει η ΟΥΝΡΑ.

Πολλές ερμηνείες του φαινομένου έχουν δοθεί από διάφορες πλευρές, που φυσικά αλληλοσυγκρούονται. Δεν μπορεί όμως να αρνηθεί κανείς ένα γεγονός, το οποίο τουλάχιστον συνυπήρχε με την ελληνική αποτελέσματα του 1945: στη Δυτική Ευρώπη όλα τα κράτη που είχαν λάβει μέρος στον πόλεμο ακολουθούσαν τώρα ριζοσπαστική οικονομική πολιτική, με έκδηλη ροπή προς μετασχηματισμούς: παντού η μάχη για την ανασυγκρότηση γινόταν με καθολική επιστράτευση των παραγωγικών δυνάμεων, με εθνικοποιήσεις ορισμένων βασικών επιχειρήσεων και με συστήματα ελέγχου της καπιταλιστικής δραστηριότητας. Στην Ελλάδα όμως, μετά τη Βάρκιζα, πραγματοποιήθηκε η αποκατάσταση αυτούσιου σχεδόν του προπολεμικού καπιταλιστικού μηχανισμού. Με τα ίδια τεχνητά μονοπώλια που κατέπνιγαν την παραγωγή και ουσιαστικά με πλήρη ασυδοσία της επιχειρηματικής κινητοποίησης. Αλλά εκείνη τουλάχιστον την εποχή, στην οποία πρυνάνευε η ταχεία αναθεμελίωση της κατεστραμμένης οικονομίας, αυτό το σύστημα ήταν ό,τι αντενδείκνυτο.

Οι Άγγλοι

Πώς διαμορφωνόταν όμως στο μεταξύ η πολιτική πραγματικότητα στη μετά τη Βάρκιζα Ελλάδα;

Αυτό ήταν το βασικό πρόβλημα της εποχής, μετά την ανατροπή στον συσχετισμό δυνάμεων που προκάλεσε η μάχη του Δεκεμβρίου.

Η συμφωνία της Βάρκιζας θεωρητικά αποτελούσε την έκφραση ενός συμβιβασμού. Αλλά στην ουσία επικρατούσε απόλυτα ο μη αριστερός πολιτικός κόσμος, ο οποίος έναν

είχε κύριο σκοπό: να μην αφήσει την Αριστερά να ανασυντάξει τις δυνάμεις της και να διεκδικήσει πάλι την εξουσία.

Πηγή όμως πάσης εξουσίας και ανώτατη ουσιαστικά αρχή ήταν οι Άγγλοι, που οι κορυφαίοι τους εκπρόσωποι ήταν:

Ο αντιστράτηγος Ρόναλντ Σκόμπυ, ανώτατος διοικητής των βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα. Όπως ξέρουμε, ανέλαβε τη θέση αυτή τον Σεπτέμβριο του 1944. Αυτός διηύθυνε τη μάχη των Δεκεμβριανών. Αντικαταστάθηκε τον Μάρτιο του 1946 από τον υποστράτηγο Κρόφορντ.

Ο πρεσβευτής της Μ. Βρετανίας στην Αθήνα Ρέτζιναλντ Λήπερ. Είχε τη θέση αυτή πριν από τον πόλεμο. Γύρισε στην Ελλάδα μαζί με την Κυβέρνηση Παπανδρέου τον Οκτώβριο του 1944, αλλά μετατέθηκε στην Αργεντινή το Φεβρουάριο του 1946. Τον αντικατέστησε ο Κλήφορντ Νόρτον, πρεσβευτής ως τότε στη Βέρνη.

Αυτοί οι δύο άνδρες είχαν το «βέτο» στα βασικά ζητήματα. Οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν μπορούσαν να αγνοούν τις αποφάσεις τους, οι οποίες όμως λαμβάνονταν σε πολύ ευρέα πλαίσια. Οι Έλληνες πολιτικοί είχαν στη διάθεσή τους ευρύτατο πεδίο πρωτοβουλιών και δεν είναι ανεύθυνοι για όσα συνέβησαν την εποχή εκείνη.

Δαμασκηνός και Χρύσανθος

Κεντρική μορφή του πολιτικού εκείνου κόσμου εξακολουθούσε να είναι αμέσως μετά τη Βάρκιζα ο αντιβασιλιάς-αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Ο γιγαντόσωμος ιερωμένος είχε υπερνηκήσει όλες τις αντιξοότητες και τώρα δέσποζε στο πολιτικό στερέωμα της Ελλάδας. Αλλά προηγουμένως πολλοί προέβλεπαν την πτώση του μετά την Απελευθέρωση ακόμη και από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο.

Ο Δαμασκηνός, πράγματι, ανακηρύχθηκε αρχιεπίσκοπος μέσα στην Κατοχή με απόφαση της κυβέρνησης Τσολάκογλου και με την έγκριση των κατακτητών, ενώ ο άνθρωπος τον οποίο εκτόπισε και αντικατέστησε, ο ως τότε αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος, αυτομάτως έπαιρνε τη θέση θύματος του εχθρού – και ταυτόχρονα ήταν στενός φίλος και έμπιστος του βασιλιά Γεώργιου.

Μεταξύ των δύο ιεραρχών διεξαγόταν αμείλικτος, σιωπηλός πόλεμος σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής. Ο Χρύσανθος ουδέποτε αναγνώρισε την καθαίρεσή του. Θεωρούσε τον εαυτό του πάντα ως τον νόμιμο αρχιεπίσκοπο. Αποτραβήχτηκε σε ένα μικρό σπίτι της Αθήνας, στην οδό Σουρμελή 3, και εκεί ανέμενε με βεβαιότητα το πλήρωμα του χρόνου που η Νέμεσις θα ανέτρεπε τον «σφετεριστή» αντίπαλό του και αυτός θα ανακτούσε το θρόνο του. Η ώρα αυτή βέβαια θα ερχόταν με την Απελευθέρωση, όταν εκείνοι που προκάλεσαν το πραξικόπημα σε βάρος του, οι κατοχικοί κυβερνώντες και οι κατακτητές, με τη σειρά τους θα λογοδοτούσαν.

Δεν έμενε αργός στο μεταξύ ο ιεράρχης που είχε αρνηθεί να ορκίσει την πρώτη κατοχική κυβέρνηση. Έκανε και αυτός αντίσταση, αλλά εν ονόματι του Γεωργίου. Το σπίτι του έγινε το κέντρο της φιλοβασιλικής κίνησης στην Αθήνα και αυτόν ο βασιλιάς θεωρούσε ως κύριο εκπρόσωπό του. Εκεί ο Χρύσανθος συγκρότησε πενταμελή Επιτροπή Συντονισμού του Εθνικού Αγώνα, στην οποία συμμετείχε και ο Σπύρος Μαρκεζίνης ως εκπρόσωπος της οργάνωσης «Δεσμός». Η επιτροπή διέθετε και ασύρματο με τον οποίο επικοινωνούσε απευθείας με τον Γεώργιο στο Κάιρο ή το Λονδίνο.

Αλλά τα πράγματα δεν ακολούθησαν την τροχιά που προέβλεπε ο Χρύσανθος. Ο Δαμασκηνός ανέπτυξε και αυτός τη δική του δράση και βοηθούμενος από τα γεγονότα επιστάσισε τον αντίπαλό του. Καθώς δε ο βασιλιάς έχανε συνεχώς έδαφος, σκοτεινιάζαν και οι προοπτικές του Χρύσανθου για τη θριαμβευτική μεταπολεμική αποκατάστασή του.

Τελικά, όταν άρχισε ο ελεύθερος βίος, ο Δαμασκηνός ήταν ο θριαμβευτής και ο ισχυρός, ενώ ο Χρύσανθος, παραμερισμένος οριστικά, περιορίστηκε να εμφανίζεται με πείσμα τον τίτλο του αρχιεπισκόπου. Αλλά και από αυτόν παραιτήθηκε αργότερα, όταν επιτέλους ο βασιλιάς επανήλθε. Δεν δόθηκε όμως επίσημη απάντηση στην παραίτησή του και έτσι σιωπηρά υπετίθετο ότι υπήρχαν δύο αρχιεπίσκοποι, έως ότου ο βασιλιάς Γεώργιος πέθανε ξαφνικά. Τότε ο Χρύσανθος, ίσως γιατί αντιλήφθηκε ότι δεν είχε πια την παραμικρή ελπίδα αποκατάστασης, με επιστολή του προς τον νέο βασιλιά Παύλο (16 Απριλίου 1947), δήλωσε ότι τελεσίδικα παραιτείται από τον τίτλο και από κάθε διεκδίκηση του αρχιεπισκοπικού θρόνου. Τότε τερματίστηκε και η διαμάχη του με τον Δαμασκηνό. Πέθανε το επόμενο έτος και μετά από λίγους μήνες τον ακολούθησε ο αντίπαλός του. Οι τάφοι τους τώρα βρίσκονται δίπλα-δίπλα στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών.

Ο αντιβασιλιάς

Στο μεταξύ ο Δαμασκηνός, ως κορυφή της Πολιτείας της μετά τη Βάρκιζα Ελλάδας, ήταν ο άξονας της πολιτικής δύναμης, γιατί η αγγλική κυβέρνηση έτρεφε προς αυτόν πλήρη εμπιστοσύνη. Την ημέρα που έφτανε στην Αθήνα η ηγεσία της ηττημένης Αριστεράς –1η Μαρτίου 1945– και εγκαινιάζόταν έτσι η μετά τη Βάρκιζα εποχή, ο Δαμασκηνός βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη, όπου του είχε γίνει πράγματι τεράστια υποδοχή. Είχε μεταβεί πανηγυρικά με το θωρηκτό *Αβέρωφ* που το συνόδευαν τα αντιτορπιλικά *Κανάρης* και *Ναυαρίνον*. Στη Βόρεια Ελλάδα έλυσε αμέσως πλήθος προβλημάτων και επέβλεψε στην προώθηση βρετανικών τμημάτων καθώς και ταγμάτων της Εθνοφυλακής στις επαρχίες όπου είχε διαλυθεί ο ΕΛΑΣ. Παντού επιβαλλόταν σαν να ήταν, όχι μόνο ο τυπικός ρυθμιστής του χάους, αλλά και ο πραγματικός αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας. Και φυσικά το γόητρο και η δύναμή του οφείλονταν στην κοινή επίγνωση ότι ήταν ο εντολοδόχος των Άγγλων που αποτελούσαν την ντε φάκτο πολιτική εξουσία της Ελλάδας.

Γυρίζοντας ο αντιβασιλιάς τη 2α Μαρτίου 1945 από τη Θεσσαλονίκη, πάντα με τον *Αβέρωφ* και την τιμητική συνοδεία των αντιτορπιλικών, είχε μια απροσδόκητη περιπέτεια εκτός προγράμματος. Επρόκειτο να επισκεφτεί πρώτα τον Βόλο. Αλλά, ενώ παρέπλεε τις ακτές της Μαγνησίας, ήρθε μια φοβερή πληροφορία: την ίδια διαδρομή εκτελούσε συμπτωματικά, προπορευόμενο κατά λίγα μίλια, το γαλλικό ατμόπλοιο *Λουσιέν Κουζί*. Και ξαφνικά το ξένο πλοίο, στα ανοιχτά του Παγασητικού κόλπου ανάμεσα στη Σκιαθό και το Ποντικονήσι, τινάχτηκε στον αέρα. Είχε προσκρούσει σε μια επιπλέονσα νάρκη. Όλο το πλήρωμά του χάθηκε, εκτός από έναν ναύτη που κολυμπώντας κατόρθωσε να φτάσει στον όρμο Αγριοβότανα της Εύβοιας.

Το τρομερό επεισόδιο κατατάραξε τους πάντες στον *Αβέρωφ*, όπου επέβαινε πλήθος αξιωματούχων και δημοσιογράφων που συνόδευαν τον αντιβασιλιά. Εγκαταλείφτηκε τότε ο κατάπλους στον Βόλο, και το θωρηκτό, αφού διέγραψε πορεία πολύ ανατολικότερα, έπλευσε κατευθείαν στον Πειραιά.

Ο Πλαστήρας

Αλλά τι ρόλο έπαιζε η κυβέρνηση; Ο πρωθυπουργός Νικόλαος Πλαστήρας αποτελούσε δευτερεύοντα παράγοντα. Ο ίδιος προσπαθούσε να αποκτήσει τη σταθερή εύνοια των Άγγλων και εκείνη την εποχή εμφανιζόταν ως σκληρός αντίπαλος της Αριστεράς. Υποτιμούσε όμως τη δύναμή της και φαινόταν τελείως ακατατόπιστος για την πραγματική κατάσταση στην Ελλάδα. Ακόμα και οι ηγέτες του ΕΔΕΣ –της οργάνωσης που όπως ξέρουμε αυτόν είχε ως έμβλημά της– εξεπλάγησαν και αγανάκτησαν για τις ανεδαφικές του εκτιμήσεις των πραγμάτων. Και νά τι γράφει ο έμπιστος υπασπιστής του Ζέρβα Μιχάλης Μυριδάκης στο βιβλίο του *Αγώνες της Φυλής*. Αναφέρεται στην πρώτη συνάντηση του Ζέρβα με τον Πλαστήρα, όταν ο πρώτος στις 11 Ιανουαρίου 1945, κατόπιν διαταγής του στρατηγού Σκόμπυ, ήθε από την Κέρκυρα στην Αθήνα:

«Λάμειος ο Ζέρβας έπεσεκέφθη τόν Πρωθυπουργόν Πλαστήραν εις τό Ξενοδοχείον τής “Μεγάλης Βρετανίας” όπου έμενε, διά νά τοῦ γνωρίση βέβαια και τήν ἀφιξίν του και διά νά τόν καλέση νά συνομιλήσουν τήν επομένην. Κατά τήν ὀλιγόλεπτον συζήτησίν των, μεταξὺ τῶν ἄλλων διαμειφθέντων ὁ Ζέρβας γιά μιὰ στιγμή λέγει εις τόν Πλαστήραν: “Εμεῖς ἐδῶ Ἀρχηγέ ἐκάμαμε τό ΕΔΕΣ εις τό ὅποιο σέ βάλαμε Ἀρχηγό και χωρίς νά ἔχωμεν τήν συγκατάθεσίν σου και ἐκ παραλλήλου ἐδημιουργήσαμεν και τὰ ἀναρτικὰ τμήματα τοῦ ΕΔΕΣ, δέν ξεύρω δέ ἂν σᾶς βροῖσκομεν σύμφωνον ἐφ’ ὄλων αὐτῶν”. Ὁ Πλαστήρας ἀπήνητησεν ἐπ’ αὐτῶν ὅτι “τήν πολιτικὴν οργάνωσιν (δηλ. τό ΕΔΕΣ) ἔπρεπε νά δημιουργήσετε και καλῶς ἐκάματε, τὰ ἀναρτικὰ ὁμως ἔβλαψαν τήν Ἑλλάδα, διότι ἐξ αἰτίας αὐτῶν κατεστράφη ὅλη ἡ ὑπαιθορος”. Εἰς ταῦτα ὁ Ζέρβας ἠρώτησεν: “Εμεῖς ἐβλάψαμε τήν Ἑλλάδα;” “Και σεις”, ἀπαντᾷ ὁ Πλαστήρας, “και οἱ ἄλλοι, διότι ἐκάπατε τὰ χωριά”. Ἀπαντᾷ ὁ Ζέρβας: “Ναί, ἀλλά ἐάν δέν ἦσαν τὰ ἀναρτικὰ τὰ δικὰ μας, σεις θά εὐρίσκασθε τώρα στήν Ἑλλάδα και ἂν ἦσθε σήμερον Πρωθυπουργός αὐτῆς; Ἐγὼ νομίζω ὄχι και ὅτι τήν θέσιν σας αὐτήν θά κατεῖχε ὁ Ἄρης Βελουχιώτης”. Ἀπαντᾷ ὁ Πλαστήρας: “Ἡ γνώμη μου ἐμένα εἶναι αὐτή διότι ἐγὼ μὲ δύο τάγματα θά ξεκαθαρίζα τό ΕΑΜ ἀπό τήν Ἑλλάδα. Μὲ ἓνα διάγγελμά μου ἔφηναν ὅλοι ἀπό τήν Ἀθήνα”. Ὁ Ζέρβας τότε προσθέτει: “Ἀρχηγέ, τὰ τάνγς τοῦ Σκόμπυ τοῖς ἔδιωξαν ἀπό τήν Ἀθήνα και ὄχι σεις μὲ τό διάγγελμα σας”. Ἐθίγη μὲ αὐτὰ ὁ ἐγωισμός τοῦ Πλαστήρα και μὲ τόνον ἐντονότερον λέγει: “Ἐάν σέ ἓνα μῆνα ὑπάρχη ΕΑΜ στήν Ἑλλάδα, νά μὲ φτύσετε”. Ἐξ ὄλων αὐτῶν, ὁ Ζέρβας ἀντελήφθη ὅτι ὁ στρατηγός Πλαστήρας ἦταν ἀκατατόπιστος εις τήν ὄλην κατάστασιν τής Ἑλλάδος και τοῦ ἀπαντᾷ: “Πρὸς Θεοῦ, Ἀρχηγέ, μὴ λέτε τέτοια πράγματα, διότι θά ρεζιλιευθῆτε. Βεβαίως, ἐπειδὴ λείπετε 11 χρόνια ἀπό τήν Ἑλλάδα, δέν εἶσθε, ὡς φαίνεται, κατατοπισμένως μὲ τήν σημερινὴν κατάστασιν αὐτῆς και πρώτα νά κατατοπισθῆτε”».

Ο Ν. Γρηγοριάδης

Μερικές εβδομάδες αργότερα, ο Πλαστήρας είχε μια δραματική συνάντηση με έναν άλλο «αντιστασιακό». Τη φορά αυτή επρόκειτο για τον πρόεδρο του Εθνικού Συμβουλίου και της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΛΑΣ, τον στρατηγό Νεόκοσμο Γρηγοριάδη. Πλαστήρας, Γρηγοριάδης και Κονδύλης αποτελούσαν ένα αδερφικό τρίπτυχο στα χρόνια της Εθνικής Αμύνης (1916-18), της Επανάστασης του 1922 και στις απαρχές της Δημοκρατίας. Ὑστερα οι περιστάσεις τούς χώρισαν, ο Κονδύλης πέθανε, αλλά ο προσωπικός δεσμός

των δύο επιζώντων διατηρήθηκε στενότετος παρά τις σπάνιες επαφές τους. Έτσι με συγγίνηση συναντήθηκαν στα μέσα Μαρτίου 1945, μετά την κάθοδο της ηγεσίας της Αριστεράς στην Αθήνα. Αλλά, όταν άρχισαν τη συζήτηση για την Κατοχή, την Αντίσταση και τη νέα πραγματικότητα, κυριολεκτικά αρπάχτηκαν και διαπίστωσαν ότι τους χώριζε άβυσσος αντιλήψεων και εκτιμήσεων.

Ο Πλαστήρας, όχι μόνο επέδειξε την ίδια εχθρότητα προς την Αντίσταση, όπως και κατά τη συνάντησή του με τον Ζέρβα, αλλά και επέμενε στην υποτίμηση της Αριστεράς και στην υπερτίμηση της δικής του επιρροής. «Αρκεί να κάνω λίγες εμφανίσεις στους συνοικισμούς και θα τραβήξω όλο τον κόσμο του ΕΑΜ σε μένα», έλεγε. «Δεν έχεις ιδέα από τι έγινε και τι γίνεται», απαντούσε ο συνομιλητής του σε οξύ τόνο. «Το περιβάλλον σου, Νίκο, σου αποκρύπτει την αλήθεια και σε παραπλανά. Εναγκαλίστηκες τα Τάγματα Ασφαλείας και μάχεσαι τους αγωνιστές».

Η συζήτηση εκτραχύνθηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε ο πιστός υπασπιστής του Πλαστήρα Μινιουδάκης, ακούγοντας στον προθάλαμο τις κραυγές των δυο παλιών φίλων, εισόδησε στο πρωθυπουργικό γραφείο νομίζοντας πως είχαν συμπλακεί. Δεν ήρθαν στα χέρια, αλλά ο Γρηγοριάδης κρατούσε από το πέτο του σακακιού του τον αγανακτισμένο Πλαστήρα και τον τράνταζε φωνάζοντας: «Η θέση σου δεν είναι μ' αυτούς. Οι πραγματικοί δημοκράτες είναι οι αγωνιστές της Αντίστασης...»

Η κυβέρνηση εκείνη πάντως παρόπαιε μέσα στην αδράνεια και τη σύγχυση της εποχής. Κάθε τόσο έκανε μεταγίσεις αίματος. Την 7η Μαρτίου ανέλαβαν ως νέοι υπουργοί: Εσωτερικών ο Γ. Νόβας, Εργασίας ο Στ. Νικολαΐδης, Υγιεινής ο Τσούτης, Μεταφορών ο Καραβίδας και ως γενικοί διοικητές οι Δημάδης Κεντρικής Μακεδονίας, Καλιγάτσης Δυτικής, Κωνσταντόπουλος Ανατολικής και Παπαθανάσης Θράκης. Και την 3η Απριλίου ο Αλ. Μυλωνάς ως υπουργός Οικονομικών και ο Γ. Σίδερης ως υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου.

Αλλά ο Πλαστήρας βαλλόταν από τη Δεξιά. Η παράταξη των βασιλοφρόνων από μέρα σε μέρα δυνάμωνε και δεν μπορούσε να δεχτεί ως πρωθυπουργό τον «βασιλοκτόνο» αρχηγό της επανάστασης του 1922. Το Λαϊκό Κόμμα τον κατηγορούσε ότι κωλυσιεργεί όσον αφορά το χρόνο του δημοψηφίσματος. Τον υποπτευόταν εξάλλου ότι ευνοεί την Αριστερά, παρά την ως τότε σκληρή στάση που τηρούσε απέναντί της.

Η επιστολή του Πλαστήρα

Το κυβερνητικό οικοδόμημα σείοταν από τα θεμέλια. Και την 4η Απριλίου έγινε το πρώτο ρήγμα: παραιτήθηκε ο υπουργός Εφοδιασμού Δ. Χατζίσκος. Την επομένη έγινε ο σεισμός: η εφημερίδα της Δεξιάς *Ελληνικόν Αίμα* –που εκδιδόταν και επί Κατοχής από τους Κ. Βοβολίνη, Ι. Μήλιο και Πηνιάτογλου– υλοποιούσε έναν κρυφό εφιάλη του Πλαστήρα. Έφερνε στη δημοσιότητα την επιστολή –ή ακριβέστερα τμήματα της επιστολής– που είχε στείλει από τη Νίκαια τον Ιούλιο του 1941 προς τον πρεσβευτή της Ελλάδας στο Βισύ (πρωτεύουσα του υπό τον πρόεδρο στρατάρχη Πεταΐν γαλλικού κράτους), με την οποία εκδήλωνε συνθηκολογικές αντιλήψεις για τον πόλεμο 1940-41.

Ήταν η επιστολή εκείνη που ο Κομνηνός Πυρομάγλου κόμισε αντίγραφο της στην Ελλάδα τον Σεπτέμβριο του 1941 και την επέδειξε στον Ζέρβα, όπως είδαμε και στον πρώτο τόμο. Από πού προμηθεύτηκαν τώρα το κείμενό της οι εκδότες του *Ελληνικού Αίματος*,

είναι άγνωστο. Πάντως η δημοσίευση των περικοπών της προκάλεσε σάλο. Ο Πλαστήρας απάντησε με δηλώσεις στις οποίες μεταξύ άλλων αποκάλυπτε ένα ιστορικό στοιχείο:

«Μόλις έφθασα... άπέρριψα τήν πρότασιν να αναλάβω τήν Άντιβασιλειαν...»

Και παρέθετε αποσπάσματα από μια συνέντευξή του προς τον ξένο Τύπο τη 18η Μαρτίου 1941, στην οποία εκθειάζε τον ελληνικό αγώνα και υπογράμμιζε ότι δεν είναι δυνατή η χωριστή ειρήνη με την Ιταλία χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεση της Αγγλίας. Ταυτόχρονα έστειλε στις εφημερίδες το πλήρες κείμενο της επίμαχης επιστολής του, το οποίο έχει ως εξής:

«ΝΙΚΑΙΑ, 16η Ιουλίου 1941

»Κύριε Πρεσβευτά,

»Έλαβα τὸ γράμμα σας τῆς 13ης τρέχοντος και άπαντῶ δια τῆς παρουσίας εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ.

»Πρὸ μηνὸς ἐξήτησα παρὰ τοῦ ένταῦθα Ἑλλ. Προξενείου να μοῦ γίνη άνανέωσις τοῦ κοινου διαβατηρίου τὸ ὁποῖον κανονικῶς μοι ἔχορηγήθη παρὰ τοῦ Προξενείου Μασσαλίας τὸ 1935 και έν τῷ ὁποίῳ δύο άνανεώσεις ἐγένοντο έν τῷ μεταξυ. Τὸ ἐδῶ Προξενεῖον ἠρνήθη να μοῦ τὸ άνανεώση, ισχυριζόμενον ὅτι ἔχει διαταγὰς πρὸς τοῦτο άνωθεν. Τὴν ιδίαν ἄρνησιν άντέταξεν και τὸ Προξενεῖον τοῦ Μόντε Κάρολο. Γνωρίζω, ὅτι ἀπὸ τριῶν και πλέον ἐτῶν ὑπάρχουν διαταγαὶ τῆς Ἑλλ. Κυβερνήσεως πρὸς τὰ Προξενεῖα, ὅπως μοῦ άρνηθοῦν χορηγήσιν διαβατηρίου. Τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς συμπεριφορᾶς αὐτῆς μᾶς Κυβερνήσεως πρὸς ένα στρατηγὸν και πρῶν Ἄρχηγόν τοῦ Κράτους άφήνω εἰς Ὑμᾶς πρὸς τὸ παρόν.

»Ενόμισα ὅτι τὰ τελευταῖα τραγικὰ γεγονότα με τὰς τῶσον καταστρεπτικὰς συνεπειὰς δια τὴν Πατρίδα θά ἐπέδρασαν και ἐπὶ τῆς σκέψεως τῶν έν τῷ ἔξωτεικῶ ἀντιπροσώπων τοῦ Κράτους, ὥστε να άσκήσουν κάποιαν πρωτοβουλίαν ὡς πρὸς τὴν λογικότητα τοῦ κύρους παλαιῶν διαταγῶν, ὡς ἔκείνη ἢ άφορῶσα ἐμέ. Δυστυχῶς, ἠπατήθην και ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς επιστολῆς σας, ένῶ εἶχате κάθε λόγον να άγνοήσητε μίαν ἔκνομον και άντισυνταγματικὴν διαταγὴν μᾶς άνυπάρκτου πλέον Κυβερνήσεως και να σκήσητε προσήκουσαν πρωτοβουλίαν εἰς άνώτερον ὑπάλληλον, ἐκρίνατε άναγκαῖον αὐτὴν τὴν φορὰν να σπεύσητε εἰς άναζήτησιν τῆς περιπλανωμένης και ἄνευ Κράτους Βασιλικῆς Κυβερνήσεως δια να λάβητε ὀδηγίαν δι' έν τῶσον στοιχειῶδες ζήτημα. Ἡ άπάντησις τὴν ὁποίαν ἐλάβατε, Κύριε Πρεσβευτά, και τὴν ὁποίαν μοῦ άνεκοινώσατε, ὁμολογῶ ὅτι με ἐξέπληξε. Δέν περιμένα ποτέ ἀπὸ τὸν κ. Τσουδερόν, ἔστω και ὄψιμον Βασιλόφρονα, ὁ ὁποῖος γνωρίζει καλά τὸν χαρακτήρα μου να κατέλθῃ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὥστε να νομίση ὅτι ἠμπορεῖ να ἐξακόση ἠθικὴν πίεσιν ἐπ' ἐμοῦ δια να μεταβάλω ἄρχαίς και πεποιθήσεις δι' ένα μάλιστα τῶσον άσήμαντον πρᾶγμα: τὴν άπόκτισιν διαβατηρίου. Αἰσθάνομαι ὡς Ἑλλην ἐκ τούτου ἄληθινὴν αἰσχύνην, τὸ ὅτι, δηλαδή, ἕνας Βασιλικὸς πρωθυπουργός, ἔστω και τῆς παρουσίας ἰδιορρύθμου μορφῆς, ἐσκέφθη ὅτι θά εὔρη έν τῷ προσώπῳ μου, άγωνιστὴν δημοκρατικῶν ἀρχῶν ἐπὶ 25ετίαν, διαλαλητὴν ἀνά τὸ πανελλήνιον τῆς πολιτικῆς τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἀπαισίας 4ης Αὐγούστου, ἦτις τῶσα κακὰ ἐπεσῶρευσεν ἐπὶ τοῦ τραχίλου τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Πληροφορῶ τὸν κ. Τσουδερόν, ὅτι εἰς μάτην περιφέρεται ἀνά τὰς ἠπειρούς, δέν θά εὔρη πουθενά ἄλλον Κονδύλιν. Τὸν βεβαιῶ δέ, ὅτι δέν ὑπάρχει πλέον εἰς τὴν Ἑλλάδα οὔτε ένας Ἑλλην να μὴ θεωρῆ ὡς τὴν ἀπαισιωτέραν ἡμέραν τῆς

Ἱστορίας τοῦ Ἔθνους τὴν 4ην Αὐγούστου καὶ νὰ μὴ καταρῶται τοὺς ἰδρυτὰς καὶ ἐργάτας αὐτῆς. Οὐδεὶς πλέον ἐξ αὐτῶν θὰ τολμήσῃ νὰ πατήσῃ τὸν πόδα ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ τελικὴ ἔκβασις τοῦ πολέμου. Μεταξὺ τούτων ἠθέλησε νὰ συγκαταλεχθῇ τὴν τελευταίαν στιγμὴν καὶ ὁ κ. Τσουδερός. Εἶναι δικαίωμα του, ἀλλ' ὁ ἔλιγμός αὐτὸς αὐτὴ τὴν φορὰ κάθε ἄλλο παρὰ εὐφρυνῆς ὑπῆρξε.

»Δὲν ὑπάρχει πλέον λόγος, κ. Πρεσβευτά, νὰ ἀπασχοληθῆτε μὲ τὸ διαβατήριό μου. Μᾶλλον ὑπάρχει πιθανότης, ὅτι δὲν εἶναι μακρὰν ἡ ἡμέρα, πού θὰ ἀπασχοληθῶ ὁ ἴδιος διὰ τὰ διαβατήρια ὄλων, πού μοῦ ἐφάνησαν τόσον ἀδιάφοροι, ἀλλὰ τοὺς βεβαῶ, ὅτι ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν θὰ συναντήσουν καμμίαν δυσκολίαν. Θὰ ἐθεώρουν ἑμαυτὸν τὸν ἀνανδρότερον τῶν ἀνθρώπων, ἐὰν καὶ ὡς σκέψις μοῦ ἐπῆρχετο ἀντίθετος διάθεσις.

Ο Τσουδερός

»Θὰ ἐπεθύμουν πρὸς τούτοις νὰ γνωσθῶν εἰς τὸν κ. Τσουδερόν συνιστῶντα μοι νὰ τὸν συνδράμω εἰς τὴν εὐδωσιν τῆς πολιτικῆς του, ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος πρὸς “εὐρείαν ἱκανοποίησιν τῶν ἐθνικῶν μας βλέψεων” τὰ κατωτέρω διὰ νὰ ἐκτιμῆσῃ τὸ εἶδος τοῦ πατριωτισμοῦ μου: Εἶναι γνωστόν, ὅποια σκληραὶ διώξεις ἐγένοντο κατὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι φίλων μου ἀπὸ τὸ καθεστὼς τῆς 4ης Αὐγούστου, τὴν ποταπότητα τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Τσουδερός ἐδοκίμασε διὰ πολυμήνου περιορισμοῦ καὶ ἐπιτηρήσεως καὶ μέχρι τῆς παραμονῆς τῆς ἀναρροήσεώς του εἰς τὸ πρωθυπουργικὸν ἀξίωμα. Εἶναι γνωστόν εἰς τὴν Πρεσβείαν τῶν Παρισίων ὅποια γελοῖα καὶ δαπανηρὰ μέτρα ἐλήφθησαν διὰ μίαν ἀδικαιολόγητον παρακολούθησίν μου, χωρὶς νὰ παραλείψουν καὶ ὁμάδα ὀλόκληρον κακοποιῶν νὰ ἀποστείλουν, τῆς ὁποίας οἱ καταχθόνιοι σκοποὶ δὲν ἠνυῖθησαν ὑπὸ τῶν συνθηκῶν τοῦ τόπου.

»Καὶ παρ' ὅλα ταῦτα, ὅταν ἡ ἀδεξιότης τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ καθεστῶτος τῆς 4ης Αὐγούστου ὠδήγησε τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν εἰς ἓνα ἄνισον πόλεμον μὲ μίαν μεγάλην δύναμιν ὡς ἡ Ἰταλία, ἔρριψα εἰς τὴν λήθην ὅλας τὰς πικρίας καὶ ἔκαμα ὅ,τι ἐξηρῆτο ἀπὸ ἐμὲ νὰ συντελέσω εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος. Ἄρκεῖ πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τούτου, μία ἔκκλησίς μου πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἀμερικῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 17 Νοεμβρίου 1940, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ ἐν Σικάγῳ περιοδικὸν «ΕΛΛΑΣ» (ταχυδρομικῶς ἀποστέλλεται ἀντίτυπον), ὡς καὶ μία συνέντευξις μου ζητηθεῖσα ἐδῶ ἀπὸ ξένον ἀνταποκριτὴν καὶ δοθεῖσα τὴν 16ην Μαρτίου (ἧς ἀντίτυπον ἐπισυναπτώ). Ἡ συνέντευξις αὕτη δὲν ἐπετράπη νὰ δημοσιευθῇ εἰς τὰς ἐλβετικὰς ἐφημερίδας, ἀλλὰ μόνον εἰς ἀμερικανικὴν ἐφημερίδα, ὡς ἐπληροφορήθην. Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως ὅμως τοῦ μετὰ τῆς Ἰταλίας πολέμου, αἱ ἀνησυχίαι μου ὑπῆρξαν μεγάλαι καὶ παρὰ τὰς τοπικὰς νίκας τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὰ ἀλβανικὰ βουνά, προησθανόμην τὰς ὀλεθρίας συνεπειὰς μᾶς ἀστόχου πολιτικῆς καὶ πρὸ παντὸς ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας μᾶς ἱκανῆς ἀνωτέρας διευθύνσεως τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων.

»Ἡ ἔπαρσις τῶν ἀνθρώπων τοῦ σεσηπτότος καθεστῶτος τῆς 4ης Αὐγούστου, ἀναξωρογονθέντων ἀπὸ τὴν μαχητικὴν ὀρμὴν τοῦ Ἑλλήνος στρατιώτου, ὑπερέβη κάθε ὄριον. Ἡ τύφλωσις των ἦτο τοιαύτη ὥστε ἀπέρριψαν καὶ ἀθρόα προσφορὰς πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὸν ἀγῶνα ἐνὸς σεβαστοῦ ἀριθμοῦ ἐμπειροτάτων ἀξιωμα-

τικῶν, τοὺς ὁποίους τὸ κίνημα τοῦ 1935 εἶχε θέσει ἐκτὸς τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ. Ὅστις γνωρίζει ἀπὸ στρατιωτικὰ δύνανται μόνον νὰ ἐκτιμῆσῃ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος τούτου.

Ο πόλεμος

»Κατὰ τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου 1940 πληροφοροῦμαι βασίμως, ὅτι ὑπάρχει ἔδαφος διευθετήσεως τῆς Ἱταλοελληνικῆς συρράξεως, τῇ μεσολαβήσει τῆς Γερμανίας. Ἐκαμα ὄ,τι ἦτο δυνατόν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ὅπως ἐπωφεληθῆ ἡ Ἑλλάς τῆς εὐκαιρίας, ἀλλὰ ἡ ἐχθρική στάσις ἐναντίον μου καὶ τοῦ καθεστώτος ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ τῆς Προσβείας τοῦ Βισὺ καθίστα ἀδύνατον τὴν προσωπικὴν μου ἐνέργειαν. Ἔστειλα τὸ πρῶτον τὸν φίλον μου κ. Πυρομάγλου, νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν Προσβείαν καὶ νὰ τοὺς πληροφορήσῃ σχετικῶς μὲ τὸ σπουδαιότατον αὐτὸ ζήτημα, ἀλλ' οὗτος δὲν ἐγένετο δεκτὸς παρὰ λίαν δυσμενῶς καὶ παρὰ τοῦ συμβούλου τῆς Προσβείας.

»Μετ' ὀλίγας ἡμέρας, κατὰ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου, νέα βασιμώτερα πληροφορία μοῦ ἐπαρουσίαζαν τὸν ἐκ Βουλγαρίας κίνδυνον προσεχέστατον καὶ ἔξολλος ἔσπευσα νὰ παρακαλέσω δι' ἐπιστολῆς τὸν δημοσιογράφον κ. Κοτσαρίδαν, διαμένοντα τότε προσωρινῶς ἐν Μασσαλία, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξέθεσα τὸν ἄμεσον κίνδυνον ποὺ διέτρεχε ἡ Ἑλλάς ἐκ τῆς Βουλγαρίας. Δυστυχῶς καὶ οὗτος, διατελὼν ὑπὸ ἐπίβλεψιν τῆς γαλλικῆς ἀστυνομίας κατόπιν παλαιότερων δυσμενῶν κατ' αὐτοῦ συστάσεων τῆς ὑπηρεσίας τῆς ἑλληνικῆς προσβείας, δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπαιτούμενην ἄδειαν μεταβάσεως εἰς Βισὺ. Βραδύτερον κατὰ Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον, ὁ κίνδυνος ἦτο ὀφθαλμοφανής. Ἀνήσυχος μέχρι ἀπελπισίας ἠθέλησα νὰ μεταβῶ εἰς Αἴγυπτον. Φίλοι μου ἐκεῖ ἐνήργησαν μέσω ἀγγλικῶν ἀρχῶν νὰ μοῦ διενκολυνθῆ ἡ μετάβασις, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ καλὴ διάθεσις τῶν Ἀγγλων προσέκρουσε εἰς τὴν κατηγορηματικὴν ἀπαίτησιν τῆς κυβερνήσεως Μεταξᾶ ὅπως μὴ μοῦ ἐπιτραπῆ ἡ μετάβασις ἐπὶ τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἐδάφους. Ἐσκέφθην τότε νὰ ἐπιχειρήσω ὅπως ἐπιτύχω μετάβασιν εἰς Βηρυττόν, ὁπόθεν θὰ μοῦ ἦτο εὐκόλον νὰ ἐπικοινωνήσω μέσω προσώπου τινὸς μετὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, διὰ νὰ τῆς παραστήσω τὸν κίνδυνον καὶ τὰς ἐλπίδας τῆς ἀποφυγῆς τῆς καταστροφῆς διὰ μιᾶς συμφωνίας μεσολαβήσει τῆς Γερμανίας. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, θὰ ἐνθυμῆσθε, Κύριε Προσβεύτά, ἀπετάθην πρὸς ὑμᾶς δι' ἐπιστολῆς μου διὰ τῆς ὁποίας σᾶς παρεκάλουν νὰ μοὶ χορηγήσητε διπλωματικὸν διαβατήριον καὶ νὰ μὲ βοηθήσητε νὰ ἐπιτύχω τὴν εἰς Βηρυττόν μετάβασίν μου, ὑποσχεθείς εἰς ὑμᾶς διὰ τοῦ λόγου μου ὅτι δὲν θὰ ἔκαμα καμμίαν ἄλλην χρῆσιν τοῦ διαβατηρίου, τὸ ὁποῖον θὰ παρέδιδά ἅμα τῇ ἀφίξει μου εἰς τὸ ἐκεῖ προξενεῖον. Ἐνθυμεῖσθε ὅτι εἶχατε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ἀπαντήσητε τότε ἀπλῶς μόνον καὶ εἰς διπλωματικὴν ἔκφρασιν, ὅτι δὲν εἴσθε σεῖς ἀρμόδιος, ἀλλὰ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν διὰ τὴν χορήγησιν διπλωματικοῦ διαβατηρίου, ὡσὰν νὰ μὴ ἐγνώριζον τὸ τοιοῦτον, ἐπειδὴ παρέλειψα ἐκ λεπτότητος νὰ σᾶς ὑποδείξω νὰ τὸ ζητήσητε τηλεγραφικῶς ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Δυστυχῶς ὅλαι αἱ προσπάθειάι μου ἀπέτυχον ὀφειλόμενα εἰς τὴν ἐχθρικήν διάθεσιν ἐναντίον μου τῆς προσβείας, παρ' ὅλον ὅτι προσεπάθησα νὰ διενκολύνω μίαν ἔστω καὶ ἔμμεσον ἐπαφὴν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώξῃ ὡς ἐκ τῆς ιδιότητός της ἡ προσβεία καὶ ὄχι ἐγώ.

«Διευθέτησις»

»Ἐάν κ. Πρεσβευτὰ κατώρθωνα νὰ μεταβῶ εἰς Βηρυτόν, ἔτρεφον πολλάς ἐλπίδας, ὅτι θὰ ἔπειθον τὴν Κυβέρνησιν Κορυζῆ τουλάχιστον νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν προτεινομένην ἐκ μέρους τῆς Γερμανίας διευθέτησιν τῆς Ἰταλο-ἐλληνικῆς συρροῆσεως. Εἶχα ἀρκετὰ σοβαρὰ πειστήρια πρὸς τοῦτο. Παρ' ὅλα ταῦτα, δὲν ἔπαυσα τὰς ἐνεργείας μου ὅπως ὠθήσω πρὸς μίαν ἀπ' εὐθείας συνεννόησιν τῆς Γερμανίας μετὰ τῆς Ἑλλην. Κυβερνήσεως Μεταξῶ, ἥτις κατὰ τὰς πληροφορίας μου, ἤρξατο ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος χωρὶς νὰ γνωρίζω καὶ τοὺς λόγους τῆς ἀποτυχίας τῶν διαπραγματεύσεων ἐκείνων. Καὶ τὸ μοιραῖον ἐπῆλθεν. Ἡ Ἑλλὰς ἤχθη πρὸς αὐτοκτονίαν παρὰ μῖα Βασιλικῆς Κυβερνήσεως, δεχθεῖσα μετὰ ἀπειριγράπτου ἀφελείας νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς δύο μεγαλυτέρας στρατιωτικὰς δυνάμεις τῆς Εὐρώπης, καίτοι τῆς ὑπεδείχθη ὑπὸ τῆς συμμάχου τῆς Ἀγγλίας, ὅτι ἡ βοήθεια θὰ εἶναι αὐστηρῶς περιορισμένη. Ἡ ἀνήκουστος κουφότης τῆς Β. Κυβερνήσεως ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ μῖας τραγικῆς καταστροφῆς τῆς Χώρας ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν καὶ ὡς νὰ μὴ ἤρκει τοῦτο, ἔνεκεν τελείας ἀγνοίας τῶν νεωτέρων πολεμικῶν μεθόδων παρέτειναν ἀσκόπως τὸν πόλεμον διὰ νὰ συντελεσθῇ ἡ πρᾶξις ἡ τελευταία τοῦ δράματος διὰ τῆς μετατροπῆς εἰς ἐρείπια τῆς ὠραίας, ἀλλ' ἀτυχοῦς νήσου Κρήτης, τὴν εὐθύνην τῆς ὁποίας κατὰ μέγα μέρος φέρει ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ὁ κ. Τσουδερός, γέννημα ταύτης.

»Αὐτὰ εἶχα νὰ εἶπω εἰς ἀπάντησιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιστολῆς σας κ. Πρεσβευτά. Ἀλλὰ σὰς παρακαλῶ νὰ πιστεύσητε ὅτι κανέναν αἰσθημα μνησικακίας δὲν με ὤθησε νὰ γράψω τὰ ἀνωτέρω, ἀλλὰ μόνον ἡ θλίψις καὶ ἡ πικρία, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασεν ἡ ψυχὴ ἐνὸς στρατιώτου, ὁ ὁποῖος ἐπὶ 10ετίαν ὀλόκληρον διῆλθε τὸν σκληρὸν βίον συνεχῶν πολέμων, ἀγωνιζόμενος διὰ τὴν δημιουργίαν μῖας βιωσίμου καὶ εὐτυχεστέρας Πατρίδος καὶ ἀκόμη ἄλλην μίαν 10ετίαν βίον ἐξοριστοῦ ἀγωνιζομένου διὰ τὰ δημοκρατικὰ ἰδεώδη καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν καλυτέρευσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἐλληνικοῦ Λαοῦ.

»Ἐπέρωτο, ὕστερα ἀπὸ 20 ὀλοκλήρων ἐτῶν ἀγῶνας, προσπαθείας καὶ ἐλπίδας νὰ ἴδω εἰς τὴν προκεχωρημένην αὐτὴν ἡλικίαν διαψευδόμενα ὅλα τὰ ὄνειρα τῆς νεανικῆς ἡλικίας καὶ ἂν ποτὲ συμπληρωθῇ ὁ χρόνος τῆς παλιννοστήσεως εἰς τὴν ποθητὴν Πατρίδα νὰ μὴ ἔχω τὴν τύχην νὰ δοκιμάσω τὰ εὐχάριστα αἰσθήματα τοῦ νόστου, ἀλλὰ τὴν θλίψιν καὶ τὴν βαθεῖαν πικρίαν ἀνθρώπου θρηνοῦντος ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς νέας αὐτῆς Ἑλληνικῆς Καρχηδόνας.

»Μετὰ τῆς προσηκούσης ὑπολήψεως
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ»

Αποπομπὴ τοῦ Πλαστήρα

Οὔτε το πλήρες κείμενο τῆς ἐπιστολῆς, οὔτε ἡ συνέντευξις τοῦ Πλαστήρα κατεύνασαν τα πνεύματα. Ἡ Δεξιὰ καὶ μεγάλο μέρος τοῦ Κέντρου ζητοῦσαν κραυγαλέα τὴν παραίτησιν τοῦ πρωθυπουργοῦ. Καὶ ὁ Τζων Θεοτόκης δήλωνε:

«Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, παραμονὴ τοῦ στρατηγοῦ Πλαστήρα εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας ἀποτελεῖ ἔγκλημα κατ' αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἑλλάδος...»

Ο σάλος ήταν τόσο ισχυρός, ώστε ο πρεσβευτής της Μ. Βρετανίας Λήπερ δεν δυσκολεύτηκε να λάβει την απόφασή του: ο Πλαστήρας θα εκδιωκόταν. Και στις 10 το βράδυ της 7ης Απριλίου 1945, ενώ ο Πλαστήρας βρισκόταν στο σπίτι του συσκευτόμενος με όλους σχεδόν τους υπουργούς του, ο υπασπιστής του αντιβασιλιά πλοίαρχος Μπουντούρης τού κόμιζε το «απολυτήριο» του: ο Δαμασκηνός τον απέπεμπε με το πρόσχημα ότι η κυβέρνηση του έπρεπε να αντικατασταθεί με άλλη, αυστηρά υπηρεσιακή. Στο γράμμα που του έστειλε εκείνο το βράδυ, τόνιζε:

«...Οίσοδήποτε όμως αμερόληπτος κριτής, όφείλει να αναγνωρίσει, ότι ή ύφ' ύμιας Κυβέρνησις δέν φέρει τόν ύπηρεσιακόν χαρακτήρα, όστις εΐναι σήμερον απαραίτητος, διά τήν δημιουργίαν τών προϋποθέσεων τής εισόδου τής Χώρας εις τήν όριστικήν πολιτικήν όμαλότητα. Εΐναι όθεν πρόδηλος ή ανάγκη σχηματισμού Κυβερνήσεως άλλου τύπου και δή αυστηρώς ύπηρεσιακής.

»Κατά τοιαύτης Κυβερνήσεως, τήν όποίαν έπιτακτικώς άξιούν τά πράγματα, δέν νομίζω, ότι θά ήτο δυνατόν να προβληθῆ, εύλογος τουλάχιστον, αντίρρησης ώς πρός τήν άνεπιχρήσαστον διαχείρισιν τής άνατεθισσομένης εις αύτήν έντολής...»

Κυβέρνηση Βούλγαρη

Την ίδια ώρα ο αντιβασιλιάς κάλεσε τον ναύαρχο Π. Βούλγαρη, αρχηγό του στόλου, και του ανέθεσε τη νέα κυβέρνηση, η οποία την επομένη, 9 Απριλίου, ορκιζόταν με την εξής σύνθεση:

Π. Βούλγαρης: Πρωθυπουργός και ύπουργός Στρατιωτικών, Ναυτικών, Άεροπορίας.

Ι. Σοφιανόπουλος: Έξωτερικών.

Γ. Μαντζαβίνος: Οικονομικών.

Κ. Τσάτσος: Έσωτερικών.

Γ. Σολιώτης: Δικαιοσύνης.

Γρ. Κασιμάτης: Έθνικής Οικονομίας.

Α. Ζάκκας: Έργασίας.

Δημ. Μπαλάνος: Παιδείας.

Π. Κουτσομητόπουλος: Γεωργίας.

Ν. Σμπαρούνης-Τρίκορφος: Ύγεινής και Προνοίας.

Τρ. Καραντάσης: Μεταφορών.

Α. Δημητρακόπουλος: Συγκοινωνίας.

Γ. Λαμπρινόπουλος, πλοίαρχος Β.Ν.: Ύφυπουργός παρά τῶ πρωθυπουργῶ.

Σπ. Μάτεσις, ύποναύαρχος: Ύφυπουργός Έμπορ. Ναυτιλίας.

Ι. Ζακυνθινός: Ύφυπουργός Τύπου και Διαφωτίσεως.

Μ. Πεσματζόγλου: Ύφυπουργός Οικονομικών.

Γ. Άλεξανδρής, σμήναρχος: Ύφυπουργός Άεροπορίας.

Κ. Καμπάς: Ύφυπουργός Προνοίας.

Ταυτόχρονα ο πρωθυπουργός Βούλγαρης τηλεγραφούσε στο Λονδίνο, στον συνδιοικητή της Τραπέζης της Ελλάδος, Κυριάκο Βαρβαρέσο, να πάρει μέρος στην κυβέρνηση αναλαμβάνοντας την αντιπροεδρία της και την ευθύνη της οικονομικής πολιτικής της. Σημείο των καιρών: ο άνθρωπος που απομακρύνθηκε από την Ελλάδα γιατί απορρίφθηκε η

νομισματική πολιτική του, καλούνταν τώρα ως Παράκλητος να σώσει την κατάσταση. Μια απόδειξη του οικονομικού χάους που επικρατούσε. Ο Βαρβαρέσος ανταποκρίθηκε. Την 29η Μαΐου επέστρεψε στην Αθήνα και την 4η Ιουνίου ορκιζόταν αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εφοδιασμού.

Η κυβέρνηση Πλαστήρα εμφανιζόταν ως άχρωμη πολιτικά. Η κυβέρνηση Βούλγαρη είχε ως προμετωπίδα ότι ήταν υπηρεσιακή. Και οι δύο όμως είχαν ως βασικό, δομικό χαρακτηριστικό ότι ήταν πρώτα απ' όλα κυβερνήσεις αντι-αριστερές. Κύρια αποστολή τους είχαν την ανοικοδόμηση, αλλά και τη διατήρηση της Αριστεράς σε κατάσταση υποταγής.

Τα πολιτικά κόμματα

Ποια ήταν όμως η πολιτική δομή της μη αριστερής παράταξης μετά τη Βάρκιζα;

Είναι παράδοξο αλλά αληθινό ότι, μετά τέσσερα έτη δικτατορίας και άλλα τέσσερα κατοχικής αντίστασης και ανατροπής των πάντων, η πολιτική πραγματικότητα μετά τα Δεκεμβριανά, τώρα που η Αριστερά είχε απωθηθεί σε δεύτερο πλάνο, επανερχόταν στα ίχνη του 1935-1936. Τα ίδια βασικά αστικά κόμματα κυριαρχούσαν στη σκηνή. Και ως πεδίο διαμάχης είχαν ξανά το πολιτειακό: αβασίλευτη ή βασιλευόμενη.

Το γεγονός αυτό δεν έχει δύσκολη την ερμηνεία του. Μετά τη Δεκεμβριανή μάχη, η επανάσταση είχε εκτονωθεί. Η αντεπανάσταση που επικρατούσε ήταν διαποτισμένη με τη συντήρηση, ενώ το ηθικό του λαού διατηρούνταν πολύ χαμηλό. Και όπως γράφει ο ιστορικός Γρηγ. Δαφνής (*Σοφοκλής Βενιζέλος*, σελ. 348):

«Όπου τὸ μῖσος δὲν ἐδημιουργεῖ ἀντιδράσεις, ἡ ἀθymία καὶ ἡ ἀπροθυμία ἀπετέλουν τὸν κανόνα. Οὐδεμία ἀξία ἦτο σεβαστή. Πλήρης σύγχυσις ἰδεῶν ἐπεκράτει... Τὰ κόμματα ἐτέλουν εἰς τὴν πανευδαίμονα κατάστασιν τῶν παραμονῶν τῆς 4 Αὐγούστου, ἡ ἰθύνουσα τάξις ἐβιάζετο νὰ ἐπανεύρη τὸν προπολεμικὸν τρόπον ζωῆς, ἐνῶ ἡ πνευματικὴ ἡγεσία ἠγωνίζετο νὰ καταστήσῃ αἰσθητὴν τὴν ὑπαρξίν της, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιτυγχάνη».

Έτσι τα αστικά κόμματα του 1936 είχαν πάλι τον πρώτο λόγο:

- Το Λαϊκό Κόμμα, που τώρα είχε ενοποιηθεί, με διοικούσα επιτροπή από τους Κ. Τσαλδάρη, Σ. Στεφανόπουλο, Ι. Θεοτόκη, Μπέη Μαυρομιχάλη. Παρά την ενοποίηση όμως, δεν είχε αναγνωρισμένο αρχηγό, αν και ο Κ. Τσαλδάρης σιωπηρά ήταν ο προκαθήμενος. Και έπαθε σοβαρή απώλεια τη 19η-20ή Αυγούστου 1945 με τον ταυτόχρονο σχεδόν θάνατο δύο επίλεκτων του στελεχών: των Πέτρου και Περικλή Ράλλη. Ο πρώτος, πολιτευτής Σύρου, πέθανε στην Κηφισιά τη 19η Αυγούστου. Την επομένη πέθανε και ο δεύτερος, πολιτευτής Πυλίας. Ήταν δύο άνδρες σάφρονες, επιφανείς, πολύτιμοι εθνικά σε περιόδους οξυτήτας όπως εκείνη που διαγραφόταν μετά τη Βάρκιζα, στην οποία το κόμμα αυτό αποτελούσε την υλική έκφραση του άκρατου βασιλισμού και άκρατου αντι-αριστερισμού και συγκέντρωνε το μεγαλύτερο και ισχυρότερο μέρος των αστών, αλλά και τις συντηρητικότερες μάξες όλων των τάξεων και κυρίως των αγροτών.

- Το κόμμα των Φιλελευθέρων, με αρχηγό πάντα τον Θεμ. Σοφούλη, ο άλλος πόλος του αστικού κόσμου. Στηριζόταν σε μικρότερη μερίδα της αστικής τάξης, αλλά σε μεγαλύτερο πλήθος μικροαστών. Ενώ όμως ο μεγάλος του αντίπαλος, το Λαϊκό Κόμμα, παρουσίαζε κεντρομόλες ροπές, το Κόμμα των Φιλελευθέρων έδειχνε φυγόκεντρες τάσεις. Γιατί υπό τις πτέρυγές του βρήκαν καταφύγιο οι περισσότεροι από τους φυγάδες της ηττη-

θείσας Αριστεράς και διαφοροποιούσαν τη σύνθεσή του και τον προσανατολισμό του. Ήταν επόμενο να αρχίσει στους κόλπους του η πάλη των συντηρητικών που επιζητούσαν κοινό ταξικό, αστικό μέτωπο και των μετριοπαθών που επεδίωκαν την τοποθέτηση μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς.

Η πάλη αυτή εκφραζόταν με τη θέση έναντι του πολιτειακού. Οι συντηρητικοί φιλελεύθεροι έκλιναν προς την παλινόρθωση του Γεωργίου, για να γίνει ο ακρογωνιαίος λίθος του κυματοθραύστη κατά της Αριστεράς. Οι μετριοπαθείς επέμεναν στην καθιέρωση της αβασίλευτης δημοκρατίας. Και το αποτέλεσμα υπήρξε η διάσπαση: τη 18η Μαρτίου του 1945, ο Στυλ. Γονατάς, υπαρχηγός ως τότε των Φιλελευθέρων, αποσχίστηκε και ίδρυσε το κόμμα των «Εθνικών Φιλελευθέρων», και την 20ή Φεβρουαρίου 1946 ο Σοφοκλής Βενιζέλος –που είχε διατελέσει υπαρχηγός και αρχηγός των Φιλελευθέρων το 1945– ίδρυε και αυτός το κόμμα των «Βενιζελικών Φιλελευθέρων». Τα δύο αυτά κόμματα τοποθετούνταν στη Δεξιά. Το κυρίως κόμμα, με αρχηγό τον Θ. Σοφούλη, αποτελούσε τον κορμό του Κέντρου και της αντιβασιλικής παράταξης.

Την τριχοτόμηση εκείνη την είδαν με ανησυχία όσοι δεν είχαν ξεκαθαρισμένες αντι-αριστερές αντιλήψεις. Και ο Γρ. Δαφνής γράφει χαρακτηριστικά στο σημείο αυτό (Σ. Βενιζέλος, σελ. 348):

«Ο Θ. Σοφούλης, λόγω ηλικίας και προκαταλήψεων, παρ' όλον ότι ήτο δεδηλωμένος αντίκομμουνιστής, ένεμενεν εις τὸ πάθος του ἐναντίον τοῦ βασιλέως Γεωργίου. Ὅχι εἰς τοὺς κομμουνιστάς, ἀλλὰ ὄχι καὶ εἰς τὸν βασιλέα, ἐνῶ ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ προϋπέθετε ἐνότητα τῆς ἐθνικῆς παρατάξεως. Εἶχε γίνει τοῦ συρμοῦ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀφεθῆ τὸ Κ.Κ.Ε. νὰ μονοπωλήσῃ τὴν ἀντιβασιλικὴν ἰδέαν. Τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς ἦτο τὸ πολιτικῶς ὀρθόν. Ἄφου τὸ Κ.Κ.Ε. ἐστρέφετο κατὰ τοῦ βασιλέως, ὅλα τὰ ἄλλα κόμματα, ὅποιαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν τοποθετήσῃς των, ἔπρεπε νὰ ταχθοῦν ὑπὲρ αὐτοῦ. Διότι ἔτσι θὰ ἔπανε τὸ Κ.Κ.Ε. νὰ ἐκμεταλλεῖται ἓνα ζήτημα ποῦ εἶχε δημιουργηθεῖ ὅταν αἱ συνθῆκαι τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἦσαν διαφορετικαί. Ἡ προσπάθεια παρεμποδίσσεως τοῦ Κ.Κ.Ε. νὰ καταλάβῃ τὴν ἐξουσίαν ἐπέβαλλε τὴν πλήρη του ἀπομόνωσιν. Οὐδεμίαν ἐνίσχυσιν, οὔτε ἔμμεσον, τῶν θέσεών του ἦτο ἐπιτρεπτή».

Πέραν αυτών των βασικών κομμάτων υπήρχαν και ορισμένα άλλα, προσωπικού καθαρά χαρακτήρα, από τα οποία τα κυριότερα ήταν:

- Το Εθνικό Ενωτικό, του Παν. Κανελλόπουλου.
- Το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό, του Γ. Παπανδρέου.
- Τα κόμματα του Γ. Καφαντάρη, του Ι. Σοφιανόπουλου, του Απ. Αλεξανδρή.

Και σ' αυτά προστέθηκε ένα ακόμα προσωπικό κόμμα, του Ν. Ζέρβα, που ήταν η πολιτική μορφή του ΕΔΕΣ, ενώ και η οργάνωση «Χ» της άκρας Δεξιάς, με αρχηγό τον συνταγματάρχη Γ. Γρίβα, μετατρέποταν σε «Εθνικόν Κόμμα Χιτών».

Υπήρχαν τέλος και ορισμένες προσωπικότητες κύρους που προσπαθούσαν να δημιουργήσουν κομματικούς σχηματισμούς, όπως ο διάσημος συγγραφέας Ν. Καζαντζάκης –που διετέλεσε και υπουργός– και ο Γ. Καρτάλης, της κατοχικής ΕΚΚΑ.

Ενώ διαμορφώνονταν έτσι οι πολιτικοί σχηματισμοί του αστικού κόσμου, ήταν ισχυρή η στροφή των μη Αριστερών μαζών προς τη Δεξιά και τη βασιλεία. Αλλά πάνω και από την κυβέρνηση είχε δημιουργηθεί ένα «ντε φάκτο» καθεστώς, συνέπεια των Δεκεμβρια-

νών, με περιεχόμενο και μορφή άκρως Δεξιά, που είχε αποδεχτεί την αποστολή να διατηρεί την Αριστερά σε κατάσταση υποταγής ώστε να είναι αδύνατη η ανασυγκρότησή της.

Η Αριστερά

Ποια ήταν όμως η θέση και η πολιτεία της δορυγκτητής Αριστεράς την εποχή εκείνη;

Η συμφωνία της Βάρκιζας της παρείχε θεωρητικά τη δυνατότητα να διατηρήσει την πολιτική της ύπαρξη, με ευρέα περιθώρια νόμιμης δραστηριότητας. Και τις πρώτες εβδομάδες της νέας εποχής μπόρεσε ανενόχλητη να ανασυσταθεί.

Στην Αθήνα, μόλις κατήλθε η ηγεσία της, εγκατέστησε γραφείο στο κέντρο της πόλης και άρχισε την έκδοση των εφημερίδων της. Ο *Ριζοσπάστης*, το επίσημο όργανο του ΚΚΕ, έστισε τα γραφεία του στην οδό Σταδίου 10 (εκεί εκδιδόταν αργότερα και ο εβδομαδιαίος *Ρίζος της Δευτέρας*). Η *Ελεύθερη Ελλάδα*, επίσημο όργανο του ΕΑΜ, στην οδό Ερμού. Απέναντι από το *Ριζοσπάστη* εγκαταστάθηκε το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ και στην οδό Σωκράτους η Κεντρική Επιτροπή του. Πολύαριθμα άλλα δημοσιογραφικά όργανα της Αριστεράς εκδιδόνταν στην πρωτεύουσα, μεταξύ των οποίων και η *Μάχη* της ΕΛΔ. Ταυτόχρονα, όλες οι οργανώσεις του ΕΑΜ, του ΚΚΕ, της ΕΠΟΝ, της Εθνικής Αλληλεγγύης, ανασυγκροτήθηκαν αστραπιαία.

Στη Θεσσαλονίκη και στις άλλες επαρχιακές πόλεις γινόταν η ίδια ραγδαία αποκατάσταση. Μόνο στην ύπαιθρο όπου εμφανιζόταν η Χωροφυλακή ή η Εθνοφυλακή ως δύναμη τάξης παρεμπόδιζε την εμφάνιση ΕΑΜικών οργάνων.

Η δικαστική δίωξη

Η κατάσταση αυτή φαινόταν να δικαιολογεί τους αισιόδοξους που θεωρούσαν τη συμφωνία της Βάρκιζας «τουλάχιστον μερική νίκη του ΕΑΜ». Αλλά η συμφωνία έμελλε να αποδειχτεί σε σημαντικό βαθμό «Χωριό Ποτέμιν». Το επίσημο κράτος ήταν υποχρεωμένο να διατηρεί τυπικά τους βασικούς όρους της Βάρκιζας. Το αντι-αριστερό όμως καθεστώς, πίσω από τη «ντε γιούρε» συνύπαρξη, εφάρμοζε εξοργής μια «ντε φάκτο» πίεση, η οποία εκδηλωνόταν με δύο μορφές:

Επίσημα με τις δικαστικές διώξεις.

Ανεπίσημα, με τη συγκρότηση ένοπλων παρακρατικών ομάδων.

Η συμφωνία της Βάρκιζας, όπως είδαμε, αμνήστευε τα πολιτικά αδικήματα, όχι όμως και τα του κοινού δικαίου. Το κενό αυτό επέτρεπε να κατακλυσθεί η Ελλάδα από δικογραφίες εναντίον Αριστερών, με κατηγορίες πράξεων που διαπραχτήκαν κατά την Κατοχή και τα Δεκεμβριανά. Σε 80.000 περίπου ανέρχονται τα διωκόμενα πρόσωπα. Και ο τρόπος με τον οποίο γινόταν η σχετική διαδικασία καταφαίνεται από την εξής εισαγγελική εγκύκλιο. Τη συνέταξε στις αρχές Μαρτίου 1945 (αριθμός πρωτοκόλλου Ε. 26) ο προϊστάμενος της Εισαγγελίας Πρωτοδικών Αθηνών και κατόπιν εισαγγελέας του Αρείου Πάγου και πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Κόλλιας:

«Εκ τῶν ὑποβαλλομένων ἡμῖν δικογραφιῶν παρατηρήσαμεν ὅτι ἐσχάτως ἠγνοήθησαν ὑπὸ τινῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων παντελῶς αἱ περὶ προσωπικῆς τῶν πολιτῶν ἐλευθερίας ἢ συλλήψεως τῶν προστατευτικῶν τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων διατάξεις. Οὕτω, οἱ ὑποποῖτι τελέσεως ἀδικημάτων ἄλλοτε συλλαμβάνονται δι' ἀδικήματα μὴ φέροντα τὸν χαρακτήρα τοῦ αὐτοφόρου καὶ ἔστιν ὅτε μετὰ προανα-

κριτική παραγγελία μας άνευ τινός εντάλματος, άλλοτε προσάγονται ἡμῖν μετὰ πάροδον πολλῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς συλλήψεως, άλλοτε ὑποβάλλονται εἰς βασάνους καὶ κακοποιούνται ἐντὸς τῶν ἀστυνομικῶν κρατητηρίων ἐνῶ ἐξ ἀντιθέτου οἱ ἐπ' αὐτοφόρου καταλαμβάνομενοι ἀνομοῦντες δὲν συλλαμβάνονται κἄν ἢ συλλαμβανόμενοι ἀπολύονται μετὰ τὴν ἐξέτασίν των χωρὶς, ὡς ἐπιβάλλεται, νὰ προσαχθῶσιν ἡμῖν. Ταῦτα πάντα εἶναι δύο σημεῖα ἀναρχισμοῦ καὶ δεσποτισμοῦ».

Ἐνοπλες δυναμικές ομάδες

Μερικοί ἀπὸ τους διωκόμενους κατέφευγαν πάλι «στο κλαρί» καὶ ἔτσι διατηροῦνταν στα βουνά μικρές ομάδες πρῶην ΕΛΑΣιτῶν καὶ στελεχῶν του ΕΑΜ. Ἄλλοι, ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο καὶ τὶς επαρχιακές πόλεις συνέφεραν στὴν πρωτεύουσα γιὰ νὰ κρυφτοῦν μέσα στο ἀπέραντο πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁμως, τὰ Δεξιὰ μαχητικά στοιχεῖα ἐξοπλίζονταν στὶς πόλεις καὶ τὴν ὑπαιθρο, γιὰ νὰ σχηματίσουν ἐνοπλες ἀντι-Ἀριστερές ομάδες. Ἀλλὰ καὶ κακοποιοὶ συγκροτοῦσαν δικές τους συμμορίες καὶ εμφανίζονταν ὡς οργανωμένοι ἐθνικόφρονες που διέπρατταν ἀσύδοτοι κάθε εἶδους υπερβασίες, ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὴ σύγχυση που επικρατοῦσε.

Ὁ υποστράτηγος Δ. Ζαφειρόπουλος, ἀδιάλλακτος πολέμιος βέβαια τῆς Ἀριστεράς, στὸ βιβλίο του *Ὁ Ἀντισυμμοριακὸς Ἀγὼν, 1945-1949* (Ἀθήνα, 1956, σελ. 155) γράφει:

«Ὅτῳ κατὰ τὸ 1945 εἰς τὴν ὑπαιθρον ὑφίσταντο τέσσαρες κατηγορίαι ἐνόπλων ὁμάδων:

α. Ὅμαδες ἀποτελούμεναι ἐκ τῶν ὑπολειμάτων τοῦ ΕΛΑΣ ἢ ἐκ τῶν εἰσερχομένων ἐκ τῶν ὁμόρων δορυφόρων κρατῶν, συνολικῆς δυνάμεως κυμαινομένης ἀπὸ 4.000-4.500 περίπου.

β. Κοινοὶ λησταί, παρουσιαζόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὡς ἐθνικόφρονες καὶ οὐδόλως διαφέροντες τῶν συμμοριακῶν ὁμάδων.

γ. Ἐθνικόφρονες χωρικοὶ καὶ ἀγρόται, ὑπεραμνόμενοι τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας των κατὰ τῶν διώξεων καὶ πιέσεων τῶν συμμοριτῶν καὶ κοινῶν ληστῶν εἴτε μεμονωμένως, εἴτε ὠργανωμένοι εἰς ὁμάδας.

δ. Παρακρατικαὶ ὀργανώσεις, μὴ ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ὀργάνων τῆς τάξεως, ἀλλὰ τουναντίον εἰς τὴν παρεμβολὴν ἐμποδίων».

Ὁ ἴδιος συγγραφέας, που κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἀδιάβλητη καὶ ἀδιάλλακτη Δεξιὰ τοποθέτησή του, γράφει στὸ ἴδιο βιβλίο (σελ. 153-55):

«Ἀὶ κυριώτεραι ἐνοπλοὶ ὁμάδες ἐθνικοφρόνων ὠργανώθησαν:

α. Εἰς τὴν Πελοπόννησον: Εἰς Λακωνίαν: Μαγγανᾶς. Εἰς Καλάμας: Κατσαρέας καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του Γερακάρης καὶ Καμαρινέας.

β. Εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ Θεσσαλίαν: Εἰς τὴν Α. Θεσσαλίαν: Σούρλας. Εἰς τὴν Δ. Θεσσαλίαν: Καλαμπαλίσης, Βελέντζας, Ταμποῦρος, Τσαντούλας. Εἰς περιοχὰς Καλαμπάκας, Τρικάλων, Κόζιακα: Κονκουμιτζῆς, Μαϊμάνης, Μπιζῆς. Εἰς τὴν περιοχὴν Φθιώτιδος (Λαμία): Βουρλάκης.

γ. Εἰς τὴν Ἠπειρον: Εἰς Λάκα Σοῦλι: Καλιοδημήτρης. Εἰς Θεσπρωτίαν: Μπαλούμπας, Κάτσιος, Πανταλέων.

δ. Εἰς τὴν Μακεδονίαν: Εἰς τὴν περιοχὴν Δράμας: Ἄντων Τσαούσης (Φωστηριδῆς). Εἰς τὴν περιοχὴν Χρυσουπόλεως-Καβάλλας: Κάπας καὶ Βαργέλης.

»Αί παρακρατικοί αὐταὶ ὀργανώσεις ἦσαν πρόσκαιροι στρατιωτικοὶ μονάδες ἀσύντακτοι, χωρὶς πειθαρχίαν καὶ συνοχήν. Ἀπέφευγον τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν συμμοριακῶν μονάδων καὶ κυρίως ἢ δρᾶσις τῶν ἐστράφη κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ε.Α.Μ. Ὁ ἀπολογισμὸς τοῦ ἔργου τῶν κατὰ πλειονότητα εἶναι αὐθαιρεσία εἰς βάρος τῆς τάξεως καὶ ἀντιποίησις τῆς ἐξουσίας τῶν ὀργάνων τῆς τάξεως.

»Κατὰ τοὺς συμμορίτας αἱ ὀμάδες αὐταὶ μεγάλως συνέβαλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συμμοριτισμοῦ: «Μὲ τὴν σαδιστικὴν τῶν συμπεριφορὰν εἶναι οἱ κύριοι στρατολόγοι τοῦ σημερινοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ».

»Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἀγγλικῆς Ἀποστολῆς Κῶξ αἱ παρακρατικοὶ αὐταὶ ὀργανώσεις προσεπάθουν νὰ παρεμποδίσουν τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Κομμουνισμοῦ ἐν τούτοις «εἶναι γεγονός ὅτι αὐταὶ οὐδέποτε συμπλέκονται εἰς μάχην μὲ τοὺς κομμουνιστάς, ἀλλ' ἀσχολοῦνται μὲ τὴν τρομοκρατίαν τῶν χωρικῶν καὶ τὸν ἐκβιασμὸν οἰοδιήποτε πλουσίου, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχεν ἀρκετὰ νὰ πληρώσῃ».

»Τὰ τμήματα τῆς Χωροφυλακῆς ἔναντι τῶν μὴ νομίμων τούτων ἐνόπλων ὀργανώσεων ἐτήρουν στάσις ἀνοχῆς ἢ συνειργάζοντο, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐκθέσεων:

»α. Τοῦ Συν/ρχου Πεζικοῦ Παπαδοπούλου Ν. διὰ τὰς παρανόμους ἐνεργείας τοῦ Μαγγανᾶ εἰς Καλάμας τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1946: «Πρέπει νὰ ἀντικατασταθοῦν αἱ δυνάμεις Χωροφυλακῆς, διότι τὰ μέλη τῶν ἐθνικῶν ὀργανώσεων προβαίνουν εἰς ἐκνόμους ἐνεργείας ἐλαφροῦς μορφῆς ἐναντίον Ἑαμικῶν, ἀφ' ἐνὸς διὰ λόγους ἀνεκδικήσεως, ἀφ' ἑτέρου λόγῳ ἀνεκτικότητος τῶν κατωτέρων ὀργάνων τῆς Χωροφυλακῆς, καὶ τοῦτο διότι ταῦτα ἔχουν συνδεθῆ μὲ μέλη τῶν ἐθνικῶν ὀργανώσεων».

»β. Τοῦ Ἀρχηγοῦ Χωροφυλακῆς Συν/ρχου Μαλιράκη: «Ἡ Χωροφυλακὴ ἐνῶ ἀμείλικτα καὶ ἀκατάπανστα ἐξετέλεσε τὸ καθήκον τῆς ἐναντίον τῶν ἐγκληματιῶν τῆς Ἀριστερᾶς, δὲν εἴδεν ἀκόμη τὴν ψυχικὴν διάθεσιν καὶ δύναμιν νὰ ἐκτελέσῃ μετὰ τοῦ αὐτοῦ σθένους καὶ τῆς αὐτῆς σταθερότητος τὸ καθήκον τῆς καὶ ἐναντίον τῶν ἐγκληματιῶν τῆς Δεξιᾶς».

»γ. Τοῦ Στρατηγοῦ Στανωτᾶ: «Δυστυχῶς ἡ Πελοπόννησος, καὶ δὴ ἡ Λακωνία, εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ διατηρῆ μίαν σοβαρωτάτην τοιαύτην παρακρατικὴν ὀργανώσιν, ἡ ὁποία ἐνῶ μέχρι σήμερον οὐδὲν ἀπολύτως συνεισέφερον εἰς τὸν ἀγῶνα (ἀπὸ τὸν Μάϊον ἐ.ἔ. οὐδεμίαν σύγκρουσιν εἶχε μετὰ τῶν συμμοριτῶν), τουναντίον παρένεβαλε πλείστα ὅσα ἐμπόδια καὶ ἀπέβη κυριολεκτικῶς μάλιστα τῆς Λακωνίας διὰ τῶν λεηλασιῶν, βιαιοπραγιῶν, τοῦ ἀναιτίου φόνου γερόντων καὶ γυναικῶν καὶ τοῦ εὐκόλου πλουτισμοῦ τῶν ἀρχηγῶν τῆς».

Ο στρατηγὸς Ζαφειρόπουλος στο ἴδιο ἔργο (σελ. 84) προσθέτει:

«Στάσις ἐναντι Παρακρατικῶν Ὄργανώσεων: Τὰ κατώτερα στελεχῆ τῆς Χωροφυλακῆς δὲν ἐτήρησαν τὴν ἀριμόζουσαν στάσις ἐναντι τῶν παρακρατικῶν τούτων ὀργανώσεων καὶ διὰ τῆς ἀνοχῆς τῶν συνέτειναν εἰς τὴν ἐπιδεινώσιν τῆς καταστάσεως καὶ ὑπῆρξαν ὑπαίτιοι φόνων ἀθῶων πολιτῶν καὶ ληστειῶν, διαπραχθεισῶν ὑπὸ τῶν παρακρατικῶν τούτων ὀργανώσεων.

[...]

»Δὲν ἐδίστασεν ἐν μέρος τῶν Ἀξιωματικῶν, διὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰς συνεπείας τῶν Στρατοδικειῶν τοῦ Στρατοῦ, νὰ ἐπικαλεσθῆ ἰδίαν στρατιωτικὴν ποινικὴν νο-

μοθεσίαν διά τῆς ὁποίας ἐξησφάλισεν ἰδίαν δωσιδικίαν καί νά προβῆ καί εἰς ἄλλας ἀντικανονικάς ἐνεργείας».

Αλλά καί ἡ εθνοφυλακή ἔκανε ἐνεργείες που προκαλοῦσαν επιβράδυνση τῆς κρατικῆς ἀνασυγκρότησης. Ὁ ἀντιστράτηγος Θ. Πετζόπουλος στο ἔργο του *1941-1950. Τραγική Πορεία* (Ἀθήνα, 1953, σελ. 55), ἀναφερόμενος στήν εἰσοδο τῆς 8ης Ταξιαρχίας Εθνοφυλακῆς –που αὐτός διοικοῦσε– τῆ 2α Μαρτίου 1945 στήν Τρίπολη, γράφει:

«Κατευθύνθη ἀμέσως εἰς τὰς Φυλακάς, ὅπου ἐκρατοῦντο τότε ἑκατὸν περίπου ἀξιωματικοί καί πλῆθος ἐθnikοφρόνων πολιτῶν. Ἦνοιξα ἄνευ χρονοτροβῆς τὰς πύλας καί τοὺς ἀπέλυσα. Εἰς τὸν Εἰσαγγελέα Ἐφετῶν Ναυπλίου, ὅστις διεμαρτυρήθη, διότι κατὰ τὴν γνώμην του ἔπρεπεν ἡ ἀποφυλάκισις νὰ γίνῃ μόνον κατόπιν ἐκδόσεως ἀποφυλακιστηρίων ἀπὸ τὰς δικαστικὰς ἀρχάς, ἀπάντησα: “Ὅλοι οἱ ἀποφυλακισθέντες ἐκρατοῦντο παρὰ νόμους ὑπὸ τοῦ Ε.Α.Μ. καί ὅτι κράτος τοῦ Ε.Α.Μ. δὲν ὑπῆρξεν ποτὲ διὰ νὰ τὸ σεβασθῆ κανεὶς”. Ἡ ἐνέργεια αὕτη ἔδωσε θάρρος εἰς τοὺς δοκιμασμένους κατοίκους τῆς περιοχῆς καί ἐνεφύσησεν ἄνεμος αἰσιοδοξίας εἰς τοὺς λιποψύχους».

Οἱ ἀξιωματικοὶ αὐτοὶ που κρατοῦνταν στῆς φυλακὲς ἦταν τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας.

Αλλά καί ὁ στρατηγὸς Γ. Καραγιάννης, στο ἔργο του *1940-1952. Το Δράμα τῆς Ελλάδος*, που εἶναι ἀδιάλλακτα ἀντι-αριστερός, γράφει (σελ. 225):

«Ἐτέρα ἐνέργεια διὰ τὴν παρεμπόδισιν τῆς κομμουνιστικῆς προπαρασκευῆς, ἦτο καί ἡ ἐνίσχυσις ὑπὸ τῶν μικρῶν Ἀξ/κῶν, συγκεκριμενωμένων, τῶν διαφόρων ἀντικομμουνιστικῶν ὁμάδων, ἠθικῶς, δι' ὄπλιμοῦ, πυρομαχικῶν καί ἐλευθερίας ἐνεργείας, αἵτινες ἔδρων ἀποτελεσματικώτερον τῶν στρατιωτικῶν ἀποσπασμάτων, ὡς γινώσται τοῦ ἐδάφους, τῶν τοπικῶν συνθηκῶν, τῶν προσώπων καί πραγμάτων. Ἡ λύσις αὕτη πολλὰς παρουσίαζεν ἀδυναμίας καί ἰδίᾳ τὴν ἔλλειψιν πειθαρχίας καί τὴν ἐκτροπὴν εἰς τινὰς περιπτώσεις εἰς ἀντεκδικήσεις, πλὴν ὅμως ὑπῆρξεν αὕτη μία μάχιρα εἰς τὸ κομμουνιστικὸν ὑπογαστρίον. Αἱ ἀντικομμουνιστικαὶ αὗται ὁμάδες προσέφεραν μεγάλας εἰς τὴν Πατρίδα ὑπηρεσίας καί ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοι τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ συμμαχοριτοπολέμου δημιουργηθέντων ἐθελοντικῶν Λόχων καί Ταγμάτων ἐξ ἐνόπλων πολιτῶν, ἐξελιχθέντων τελικῶς εἰς τὰ Τάγματα Ἐθνοφυλακῆς Ἀμύνης (Τ.Ε.Α.) τὰ ὁποῖα τόσον ἀποτελεσματικὰ συμβάλωσιν μέχρι σήμερον εἰς τὴν Ἐθνικὴν Ἀσφάλειαν».

Ὁ στρατηγὸς Καραγιάννης, στο ἴδιο βιβλίον, ἀναφέρεται καί παρακάτω (σελ. 238) στῆς ἐνοπλες ὁμάδες τῆς Δεξιᾶς, που πλέκει πάλι τὸ ἐγκώμιό τους:

«Ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἐκδηλώσεως τῆς κομμουνιστικῆς συμμαριακῆς δράσεως, Ἐθνικόφρονες τινὲς ὄπλαρχηγοί, δρᾶσαντες κατὰ τὴν κατοχὴν καί τὸ Δεκεμβριανὸν κίνημα ἐναντίον τῶν κομμουνιστῶν, ἐδράξαντο τὰ ὄπλα καί πάλιν. Μὴ διαθέτοντες οὗτοι ἐπαρκῆ ὄπλισμόν καί πυρομαχικά διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἰσχυρῶν ὁμάδων, κατέφυγον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰς τὰς Στρατιωτικὰς ὑπηρεσίας. Οἱ Στρατιωτικοὶ Διοικηταὶ ὅμως ὄχι μόνον δὲν ἐδέχθησαν νὰ ἐνισχύσωσι τὴν προσπάθειαν τῶν ὄπλαρχηγῶν τούτων, ἀλλὰ καί τοὺς ἔθεσαν ὑπὸ διωγμὸν, ἐξηναγκάσθησαν δὲ οὗτοι νὰ διεξαγάγωσι τὸν ἀντικομμουνιστικὸν τῶν ἀγῶνα, διατηροῦντες τὰς ὁμάδας τῶν παρὰ νόμους. Εὐτυχῶς ὅτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, αἱ ὁμάδες αὗται ἐχρησιμοποιοῦντο συγκεκριμενωμένως ὑπὸ τῶν ἀποσπασμάτων διώ-

Ξεως τῶν κομμουνιστικῶν συμμοριῶν, Στρατοῦ καὶ Χωροφυλακῆς, λόγω τοῦ ἀμέσους κινδύνου ἐξοντώσεως τῶν ὑπὸ τῶν ἰσχυροτέρων κομμουνιστικῶν δυνάμεων καὶ ἀριθμητικῶς καὶ εἰς ὄπλισμόν».

Ευθύς αμέσως όμως αναγνωρίζει ό,τι και ο Δ. Ζαφειρόπουλος και οι άλλοι στρατιωτικοί που αναφέραμε διατυπώνουν:

«Εἶναι γεγονός ότι κατά τὰ ἀρχικά στάδια τῆς ἀναπτύξεως τῶν Ἐθνικῶν ὁμάδων, πολλοὶ τούτων ἐξετράπησαν εἰς ἀντεκδικήσεις καὶ εἰς τινες περιπτώσεις καὶ λαφυραγωγίας ἀκόμη, τὸ κακὸν ὅμως τοῦτο περιεστάλη σὺν τῷ χρόνῳ ὅτε αἱ ὁμάδες αὐταὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Στρατοῦ...

[...]

»... Ἐὰν αἱ Ἐθνικαὶ αὐταὶ ὁμάδες ἀνεπτύσσοντο βάσει σχεδίου τοῦ Γ.Ε.Σ. καὶ ἐνετάσσοντο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰς ἐπισήμους ἐνόπλους τοῦ Ἔθνους δυνάμεις, πολλαὶ ἐπυροπαὶ τούτων θὰ ἀπεφεύγοντο...»

Δεν είναι καθόλου λοιπόν παράδοξο ότι, υπό τις συνθήκες αυτές, στην ύπαιθρο δέσποζε η παρακρατική εξουσία, η οποία καμιά φορά μάλιστα έσπευδε να ανακηρύξει την Ελλάδα βασίλειο. Το παρακάτω έγγραφο, που είδε το φως ένα χρόνο σχεδόν πριν διεξαχθεί το δημοψήφισμα για το πολιτειακό, είναι εύγλωττο.

*«Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος
»Ἐθνικὴ Πολιτικὴ Ὁργάνωσις Χ
»Πελλάνας (Λακωνίας)
»ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ*

»Ἀνακοινούμεν ὅτι ἀπαγορεύεται ἡ κυκλοφορία τῶν ἀτόμων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ κομμουνιστικὸν κόμμα πέραν τῆς 7ης ἐσπερινῆς καὶ μέχρι τῆς 6ης πρωϊνῆς. Ἐπίσης ἀπαγορεύεται ἡ μετακινήσις παντός κομμουνιστοῦ ἀνδρός ἢ γυναικὸς ἄνευ ἀδείας τῆς Χ. Πᾶς συλλαμβανόμενος ἄνευ ἀδείας, θὰ ὀδηγεῖται εἰς τὴν ἀρμοδιαν ἀρχῆν.

*»Ἐν Πελλάνα τῇ 20.10.1945
»Ὁ Τμηματάρχης
»Γ. Παπαζήσης».*

Αυτά τα στοιχεία που σταχυολογούμε από πηγές αντι-Αριστερές είναι τεκμήρια ότι η κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα τους μήνες μετά τη Βάρκιζα δεν εξέφραζε το πνεύμα και το γράμμα της συμφωνίας, που είχε ως βασικό της συστατικό την πλήρη δημοκρατική ισοτιμία όλων των παρατάξεων. Πίσω από το φύλλο συκής της κρατικής ανοχής, η Δεξιά εξαπέλυε αντεπίθεση κατά της Αριστεράς.

Η κρίση της Αριστεράς

Πώς αντιδρούσε όμως αυτή η τελευταία; Αρχικά δεν είχε άλλες προοπτικές, παραζαλισμένη ακόμα από τη στρατιωτική ήττα, παρά πώς να αποφύγει τα χτυπήματα, να ανασυστήσει τον μηχανισμό της και να διατηρήσει την ενότητά της που εκφραζόταν με το ΕΑΜ.

Και ήταν φυσικό η πολιτική υποδομή συγκέντρωσης της Αριστεράς –δηλαδή το ΕΑΜ– να τριζοβολά μέσα σε τόσες θυελλώδεις δοκιμασίες. Ήδη, αμέσως μετά την Απελευθέρωση και πριν από τα Δεκεμβριανά, σημειώθηκε μια κίνηση για ανεξάρτητη ενοποίηση των σοσιαλιστικών κομμάτων και προσωπικοτήτων. Ήταν η ΕΛΔ, με ηγέτη τον Ηλία

Τσιριμώκο, το ΣΚΕ (Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος), με γραμματέα τον Δ. Στρατή, το ΕΣΚΕ (Ενιαίο Σοσιαλιστικό Κόμμα) με γραμματέα τον Γεωργιάδη, οι Ανεξάρτητοι Σοσιαλιστές και ο ίδιος ο Αλέξανδρος Σβώλος, ο οποίος τυπικά δεν ανήκε οργανωτικά στο ΕΑΜ αλλά συνεργαζόταν μαζί του. Η κίνηση απέβλεπε στη συγκρότηση ενός ενιαίου σοσιαλιστικού κόμματος, ανεξάρτητου από το ΕΑΜ, με αρχηγό τον Α. Σβώλο. Αλλά η παρεμβολή των Δεκεμβριανών ανέκοψε αυτή τη ζύμωση, αν και στη διάρκειά τους, η ΕΛΔ Μακεδονίας-Θράκης (Αν. Χαριτάντης) διαφώνησε με την ηγεσία του κόμματος και τάχθηκε κατά του ΕΑΜ.

Μετά τη μάχη του Δεκεμβρίου, όπως ήταν επόμενο, ανανεώθηκε η κίνηση αποχώρησης από το ΕΑΜ. Ο Ηλ. Τσιριμώκος φαίνεται πως δίσταζε, αλλά αντιμετώπιζε μέσα στο κόμμα του ισχυρές φυγόκεντρες δυνάμεις. Την 9η Ιανουαρίου 1945 δημοσιεύτηκε μια ανακοίνωση του Πολιτικού Γραφείου του ΣΚΕ –ερήμην τού γ. γραμματέα του Δ. Στρατή– ότι «διεχώρησε ολοκληρωτικά τις ευθύνες του από το συγκρότημα του ΕΑΜ». Στο μεταξύ στη Θεσσαλονίκη είχε γίνει πλήρης διάσπαση. Ακόμη και το Αγροτικό Κόμμα (ΑΚΕ), που ο γεν. γραμματέας του Κ. Γαβριηλίδης παρέμενε πιστός στο ΕΑΜ, διχοτομήθηκε. Μια ανακοίνωση στελεχών των ΕΛΔ, ΣΚΕ και ΑΚΕ περιοχής Μακεδονίας-Θράκης, στις 11 Ιανουαρίου, πιστοποιούσε το γεγονός. Μετά τη Βάρκιζα η κίνηση δυνάμωσε αποφασιστικά και τη 2α Απριλίου 1945 το πανίσχυρο ΕΑΜ της Κατοχής διασπώταν.

Διάσπαση

Η ΕΛΔ, το ΣΚΕ και το ΕΣΚΕ ανήγγειλαν την αποχώρησή τους. Εννέα ημέρες αργότερα, η ΕΛΔ και το ΣΚΕ συγχωνεύονταν σε ενιαίο κόμμα (ΕΛΔ-ΣΚΕ) με πρόεδρο τον Α. Σβώλο και γενικό γραμματέα τον Ηλ. Τσιριμώκο.

Αν διαλυόταν τελείως το ΕΑΜ, οι συνέπειες θα ήταν σημαντικές. Γιατί το ΚΚΕ θα απομονωνόταν πάλι όπως πριν από την Κατοχή. Αλλά παρέμειναν συσπειρωμένα γύρω του: το ΑΚΕ (Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας) του Κ. Γαβριηλίδη, η ΔΕ (Δημοκρατική Ένωση) του Κρητικά, που είχε προσχωρήσει το 1944, ενώ προστέθηκαν και δύο νέα μικρά κόμματα: το Σοσιαλιστικό του Ι. Πασαλίδη και το ΔΡΚ (Δημοκρατικό Ριζοσπαστικό Κόμμα) των Μιχ. Κύρκου και Αλ. Λούλη. Συνεργαζόταν ακόμη η Ομάδα των Αριστερών Φιλελευθέρων που συγκρότησαν οι Νεοκ. Γρηγοριάδης και Στ. Χατζήμπεης, στους οποίους προστέθηκε ο Στ. Πιστολάκης.

Όλα αυτά τα κόμματα ήταν αριθμητικά ασήμαντα. Επέτρεψαν όμως ώστε το ΕΑΜ να διατηρηθεί. Μόνο που από οργάνωση μετονομάστηκε σε συνασπισμό κομμάτων του ΕΑΜ. Και, λίγο αργότερα, η ΕΛΔ-ΣΚΕ επανέλαβε την επαφή και συνεργασία μαζί του. Έτσι το ΚΚΕ διέφυγε τον κίνδυνο της απομόνωσης. Η πολιτική κρίση, που ήταν αναπόφευκτο να ξεσπάσει στην Αριστερά ύστερα από μια τόσο βαριά στρατιωτική ήττα, υπήρξε σχετικά πολύ ελαφριά.

Η ιδεολογική κρίση της Αριστεράς, που επίσης ήταν αναπόφευκτη, υπήρξε βαρύτερη. Παρατηρήθηκε διαρροή της λαϊκής μάζας που συμμετείχε στο ΕΑΜ στην Κατοχή, που την ακολούθησαν πολλά στελέχη. Γενικά όμως ήταν μικρότερη από όσο θα περίμενε κανείς. Και σε ένα μεγάλο ποσοστό φανάτιζε και συσπείρωνε τους παλιούς ΕΑΜίτες η πολιτική της παρακρατικής Δεξιάς και ο δικαστικός διωγμός του κράτους.

Το ΚΚΕ

Το αποτέλεσμα ήταν να έχει πολύ περιορισμένη έκταση και η οργανωτική κρίση. Η Αριστερά απώλεσε μεγάλο μέρος από τις σάρες της, αλλά διέσωσε τον σκελετό της. Και διατηρήθηκε άθραυστη η σπονδυλική στήλη του σκελετού, το ΚΚΕ.

Αντιμετώπιζε το ΚΚΕ έλλειψη στελεχών όχι λόγω διαρροής, αλλά ένεκα των διωγμών και συλλήψεων. Ωστόσο όμως ανασυγκρότησε όλες τις οργανώσεις του στις πόλεις (κυρίως στην Αθήνα) και κατόρθωσε να διατηρήσει την επιρροή του σε μεγάλο βαθμό στην εργατική τάξη.

Η εργατική τάξη

Όταν το ΚΚΕ ανασυγκροτήθηκε στις αρχές της Κατοχής και άρχισε η κεραυνοβόλα του ανάπτυξη, έριξε το βάρος του πρώτα στον προσεταιρισμό των εργατών. Το Εργατικό ΕΑΜ (ΕΕΑΜ) οργανώθηκε πριν από την εμφάνιση του καθεαυτού ΕΑΜ και σε όλη τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα διατηρούσε τον έλεγχο του στην εργατική τάξη απορροφώντας τόσο τα επαναστατικά, όσο και τα ρεφορμιστικά και ομορτονιστικά στελέχη. Η εργατική Δεξιά ήταν μικρή και σχετικά ανίσχυρη. Και φθάρηκε γιατί ορισμένα στελέχη της –όπως ο υπουργός Εργασίας το 1943 λιμενεργάτης Καλύβας, που εκτελέστηκε από τον ΕΛΑΣ μέσα στο υπουργικό του αυτοκίνητο μπροστά στο σπίτι του, την 26η Ιανουαρίου 1944– συνεργάστηκαν με τις κατοχικές κυβερνήσεις.

Με την Απελευθέρωση, αυτή η Δεξιά αναθάρρησε, αλλά στη μάχη του Δεκεμβρίου είχε σημαντικές απώλειες λόγω εκτελέσεων από τον ΕΛΑΣ. Πάντως το ΕΕΑΜ διατήρησε τη συνοχή του και η ηγεσία του ακολούθησε τον ΕΛΑΣ κατά την αποχώρησή του. Στην Αθήνα τα Δεξιά στελέχη τώρα κυριαρχούσαν στη διοίκηση της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ) με γενικό γραμματέα τον Σ. Χατζηδημητρίου. Και τότε παρενέβησαν τα Βρετανικά Εργατικά Συνδικάτα, για να δημιουργήσουν μια γραφική κατάσταση.

Οι Άγγλοι Εργατικοί

Στις αρχές Ιανουαρίου έφτασε στην Αθήνα μια πενταμελής αποστολή αυτών των Συνδικάτων με επικεφαλής τον Γουόλ Σιτρίν, ο οποίος αν και εργάτης, είχε λάβει τίτλο ευγενείας (προσφωνούνταν σερ). Η αποστολή συνέλαβε τότε ένα σχέδιο, πολλές εβδομάδες πριν από τη Βάρκιζα, να ενοποιήσει την αριστερή (ΕΕΑΜ) και τη μη αριστερή παράταξη των εργατών προκαλώντας αμνήστευση της πρώτης από το κράτος και να προωθήσει την αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών, που είχαν καταλυθεί από το 1936. Φαινόταν πως οι Άγγλοι Εργατικοί ήθελαν να μεταλαμπαδεύσουν στην Ελλάδα την οργάνωση του αγγλικού συνδικαλισμού και να συγκροτήσουν την υποδομή ενός εργατικού κινήματος παρεμφερούς προς το πανίσχυρο εργατικό κίνημα της χώρας τους.

Στη μικροαστική όμως και αγροτική Ελλάδα, με τη μέση καπιταλιστική ανάπτυξη και το μικρό αριθμητικά προλεταριάτο, δεν υπήρχαν ανάλογες αντικειμενικές συνθήκες. Η πρόθεση των Άγγλων συνδικαλιστών φαινόταν αφελής και –μέσα στους καπνούς των Δεκεμβριανών– πρόωγη. Κατά βάθος όμως ο Σιτρίν ανέπτυξε μια πρωτοβουλία που είχε πολιτικά μάλλον κίνητρα και περιέκλειε κάτι το πονηρό:

Είχε κατορθώσει να έρθει σε επαφή με τα ρεφορμιστικά στελέχη του ΕΕΑΜ. Και είχε διαβεβαιώσει από ορισμένα ότι είναι πρόθυμα να εγκαταλείψουν την παράταξή τους

και να προσχωρήσουν στην αντι-Αριστερή συνδικαλιστική μερίδα. Ζητούσαν όμως να στηθεί μια «γέφυρα», για να είναι λογική και εύσχημη η μετάταξή τους. Έτσι η αγγλική αποστολή, σε πείσμα της νέας ηγεσίας της ΓΣΕΕ, αλλά και της κυβέρνησης, προώθησε το σχέδιό της.

Προηγήθηκε μια συνάντησή της με εκπροσώπους του ΕΕΑΜ την 27η Ιανουαρίου στη Λιβαδειά. Ο αγγλικός στρατός κατείχε την πόλη, και, στο ξενοδοχείο «Ελικών» που χρησιμοποιούνταν ως βρετανικό φρουραρχείο, ο Σιτρίν με τους συνοδούς του αντιμετώπισε την ΕΑΜική αντιπροσωπεία (Θέος, Καλομοίρης, Στρατής, Μαριόλης) η οποία προσήλθε από την περιοχή του ΕΛΑΣ.

Την επομένη, με συνοδεία δύο αγγλικών αξιωματικών η αντιπροσωπεία του ΕΕΑΜ μεταφέρθηκε στην Αθήνα και εγκαταστάθηκε στο ξενοδοχείο της «Μεγάλης Βρετανίας» υπό ισχυρότατη αγγλική προστατευτική περιφρούρηση. Και το απόγευμα της άλλης ημέρας –29 Ιανουαρίου–, ενώ το μίσος, ο φανατισμός και η οχλοβοή μαινονταν μέσα στην πόλη, έγινε η συνάντηση των εκπροσώπων της εργατικής Αριστεράς με τους εκπροσώπους της Δεξιάς (Χατζηδημητρίου, Βολότας, Κρόκος, Σαλίκας).

Εργατική μάχη

Η σύσκεψη, που διήρκεσε πέντε ώρες, διεξάχθηκε πάντα με ισχυρότατη φρούρηση, γιατί υπήρχε κίνδυνος να ενεργηθεί φονική επίθεση κατά των ΕΑΜικών εκπροσώπων. Ήταν τα μόνα στελέχη του ΕΑΜ που εμφανίζονταν στη δεξιοκρατούμενη Αθήνα μετά τη Δεκεμβριανή μάχη. Ακόμα και κατά την κάθοδο των τεσσάρων ΕΑΜικών από τον Β' όροφο του ξενοδοχείου όπου ήταν τα δωμάτιά τους ως την αίθουσα της διάσκεψης, τους συνόδευαν Βρετανοί φρουροί με αυτόματα. Αλλά η επαφή υπήρξε άκαρπη. Παρά την παρουσία του Σιτρίν, ο οποίος προήδρευε, το μεγαλύτερο μέρος του πεντάωρου καταναλώθηκε σε αντεγκλήσεις. Ο Χατζηδημητρίου κραύγαζε: «Καλομοίρη, Θέο, είστε δολοφόνοι. Πού είναι οι συνάδελφοί μας που εκτελέσατε;» Εκείνοι απαντούσαν: «Μας καλέσατε εδώ για να συνεννοηθούμε ή για να μας βρείτε;»

Τέλος, αφού αλληλοκατηγορήθηκαν για συνεργασία με τους Γερμανούς, οι ΕΑΜικοί αποχώρησαν χωρίς να υπογράψουν την κοινή δήλωση που συνέταξαν η αγγλική αντιπροσωπεία και οι Δεξιοί συνδικαλιστές.

Το σχέδιο Σιτρίν είχε αποτύχει και η εργατική ενοποίηση μπήκε στις διαδικασίες της γενικής πολιτικής ειρήνευσης. Και θα περνούσε μακρό διάστημα για να ανακτήσει ο ελληνικός συνδικαλισμός την πραγματική δημοκρατική ελευθερία του, που είχε διακοπεί από το 1936.

Αμέσως όμως μετά τη Βάρκιζα το ΕΕΑΜ καταργήθηκε, σαν συνέπεια των πολιτικών ανακατατάξεων στην αριστερή παράταξη και της μετατροπής του ΕΑΜ από αγωνιστική κατοχική οργάνωση σε συνασπισμό κομμάτων. Στη θέση του ΕΕΑΜ ιδρύθηκε νέα οργάνωση του αριστερού συνδικαλισμού (στην ουσία ήταν παράρτημα του ΚΚΕ), ο ΕΡΓΑΣ (Εργατικός Αντιφασιστικός Συνασπισμός). Και οι ρεφορμιστές Εργατικοί ηγέτες, όπως ο Καλομοίρης, ο Στρατής κλπ., συγκροτούσαν δική τους ανεξάρτητη παράταξη. Αλλά υπό την πίεση των Άγγλων Εργατικών, η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών, που αποτέλεσε το βασικό και επίσημο συνδικαλιστικό όργανο της Ελλάδας, περιέλαβε στη διοίκησή της εκπροσώπους όλων των παρατάξεων.

Την πλειοψηφία τη διατηρούσαν οι Δεξιοί με επικεφαλής τον Χατζηδημητρίου. Συμμετείχαν μερικοί της μετριοπαθούς Αριστεράς (Καλομοίρης, Στρατής) και πέντε εκπρόσωποι της άκρας Αριστεράς με επικεφαλής τον Κ. Θέο. Δεδομένου ότι οι μετριοπαθείς συνδικαλιστές έπαιρναν ολοένα οξύτερη στάση κατά του ΚΚΕ, η αντικομμουνιστική παράταξη στη διοίκηση της Συνομοσπονδίας είχε συντριπτική πλειοψηφία.

Αυτά όμως συνέβαιναν προς τα πάνω. Η αντι-Αριστερά κυβερνούσε τώρα την Ελλάδα. Η αντανάκλαση του γεγονότος ήταν άμεση και στην εργατική ηγεσία. Παντού το νέο καθεστώς τοποθετούσε ένα σιδερένιο περιβάλλον για να προστατευτεί από μια αναβίωση της Αριστεράς. Αλλά τι συνέβαινε προς τα κάτω μέσα στην εργατική τάξη; Ήρθε η καθαρά εργατική γιορτή, η Πρωτομαγιά του 1945, για να φέρει σε φως μια διαφορετική κατάσταση.

Η Πρωτομαγιά του 1945

Την 11η Μαΐου και όχι την 1η έγινε ο γιορτασμός. Και έδωσε την ευκαιρία στο ΕΑΜ να κάνει στην Αθήνα μια γενική δοκιμή και επίδειξη της ανασυγκρότησής του. Η δοκιμή υπήρξε εκπληκτικά επιτυχής. Μέσα σε εκείνες τις συνθήκες της αντι-Αριστερής βίας, οι εργάτες που ακολουθούσαν την άκρα Αριστερά δέσποζαν κατά τρόπο απροσδόκητο στον πρωτομαγιάτικο γιορτασμό.

Βασική εκδήλωση του πανηγυρισμού ήταν η συγκέντρωση των εργαζομένων στο Στάδιο. Σε φάλαγγες συγκροτημένες έφτασαν οι Αριστεροί εργάτες, αφού διέσχισαν τους κεντρικούς δρόμους της Αθήνας. Οι τροchioδρομικοί πέρασαν επίτηδες εμπρός από τις φυλακές Χατζηκώστα στην οδό Περαιώς, όπου ήταν κλεισμένοι χίλιοι περίπου υπόδικοι Αριστεροί, στελέχη του ΕΛΑΣ κυρίως. Η μουσική των τροchioδρομικών σταμάτησε μπροστά στο βαρύ κτίριο και έπαιξε ένα κατοχικό εμβατήριο. Και από μέσα αντήχησε βροντερός ο ύμνος του ΕΛΑΣ, από χίλια μαινόμενα στόματα.

Στο Στάδιο, η κυριαρχία της Αριστεράς υπήρξε απόλυτη. Τα ομαδικά συνθήματα «Κάπλα Κάπλα Έψιλον», «ΕΑΜ», «ΕΛΑΣ», «ΕΡΓΑΣ» δονούσαν την ατμόσφαιρα, ενώ αποδοκιμάζονταν οι Δεξιοί και ρεφορμιστές συνδικαλιστικοί ηγέτες. Το αποκορύφωμα υπήρξε να αναγράφουν ομάδες εργατών με τα σώματά τους στις κερκίδες τα γράμματα Κ.Κ.Ε. σε γιγαντιαίες διαστάσεις.

Η 11η Μαΐου 1945 υπήρξε με τις εκδηλώσεις εκείνες ορόσημο της μετά τη Βάρκιζα εποχής. Αποκαλυπτόταν ότι η Αριστερά είχε περάσει τη φάση της φοβίας και είχε ανασυγκροτηθεί σε σημαντικό βαθμό. Άρχισε να υπερνικά τη μεγάλη κρίση που ξέσπασε στις τάξεις της μετά την ήττα.

Λίγες ημέρες αργότερα η άφιξη ενός ανθρώπου από το εξωτερικό επρόκειτο να της προσφέρει νέα, ουσιαστική ενίσχυση, αλλά και να επιδράσει αποφασιστικά στην πορεία της.